

<https://doi.org/10.15388/vu.thesis.993>

<https://orcid.org/0009-0002-8284-1702>

VILNIAUS UNIVERSITETAS

Gediminas Šataitis

Kontrolė ir autonomijos ribos šiuvolaikinėje baudžiamosios teisės filosofijoje

DAKTARO DISERTACIJA

Humanitariniai mokslai,
Filosofija (H 001)

VILNIUS 2026

Disertacija rengta 2020–2026 metais Vilniaus universitete.

Mokslinis vadovas – prof. dr. Marius Povilas Šaulauskas (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, filosofija – H 001).

Mokslinis konsultantas – prof. dr. Aleksandras Dobryninas (Vilniaus universitetas, socialiniai mokslai, sociologija – S 005).

Gynimo taryba:

Pirmininkas – prof. dr. Naglis Kardelis (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, filosofija – H 001).

Nariai:

Prof. dr. Piotr Chlebowicz (Warmės ir Mozūrijos universitetas Olštyne, Lenkija, socialiniai mokslai, teisė – S 001),

Prof. dr. Mintautas Gutauskas (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, filosofija – H 001),

Prof. dr. Egidijus Kūris (Vilniaus universitetas, socialiniai mokslai, teisė – S 001),

Prof. dr. Arūnas Poviliūnas (Vilniaus universitetas, socialiniai mokslai, sociologija – S 005).

Disertacija ginama viešame Gynimo tarybos posėdyje 2026 m. rugsėjo mėn. 18 d. 15 val. Vilniaus universiteto, filosofijos fakulteto 201 auditorijoje.

Adresas: Universiteto gatvė 9, 201 auditorija, Vilnius, Lietuva.

Tel. +370 5 266 7600; e-mail: fsf@fsf.vu.lt

<https://doi.org/10.15388/vu.thesis.993>

<https://orcid.org/0009-0002-8284-1702>

VILNIUS UNIVERSITY

Gediminas Šataitis

Control and the Limits of Autonomy in Contemporary Philosophy of Criminal Law

DOCTORAL DISSERTATION

Humanities,
Philosophy (H 001)

VILNIUS 2026

The dissertation was prepared between 2020 and 2026 at Vilnius University.

Academic supervisor – Prof. Dr. Marius Povilas Šaulauskas (Vilnius University, Humanities, Philosophy – H 001).

Academic consultant – Prof. Dr. Aleksandras Dobryninas (Vilnius University, Social Sciences, Sociology – S 005).

This Doctoral Dissertation will be Defended in a Public Meeting of the Dissertation Defence Panel:

Chairman – Prof. Dr. Naglis Kardelis (Vilnius University, Humanities, Philosophy – H 001).

Members:

Prof. Dr. Piotr Chlebowicz (University of Warmia and Mazury in Olsztyn, Poland, Social Sciences, Law – S 001),

Prof. Dr. Mintautas Gatauskas (Vilnius university, Humanities, Philosophy – H 001)

Prof. Dr. Egidijus Kūris (Vilniaus University, Social Sciences, Law – S 001),

Prof. Dr. Arūnas Poviliūnas (Vilnius University, Social Sciences, Sociology – S 005).

The dissertation shall be defended at a public meeting of the Dissertation Defence Panel at 15:00 on 18 September 2026 in Room 201 of the Faculty of Philosophy.

Address: Universiteto Str. 9, Room 201, Vilnius Lithuania

Tel. +370 5 266 7600; e-mail: fsf@fsf.vu.lt

TURINYS

ĮVADAS.....	7
1. IŠŠŪKIAI LIBERALIZMUI BAUDŽIAMOSIOS TEISĖS FILOSOFIJOJE	22
1.1. Liberalizmas ir baudžiamoji teisė	22
1.1.1. Politinis, ne visuminis	22
1.1.2. Laisva valia ir determinizmas	25
1.1.3. Liberalizmas ir komunitarizmas.....	27
1.2. Baudžiamoji teisė ir moraliniai apribojimai.....	29
1.2.1. Žala ir kiti principai.....	30
1.2.2. Žala ir moralistiniai apribojimai.....	34
1.2.3. Moralinės ir baudžiamosios atsakomybės santykis.....	41
1.3. Iššūkiai liberalizmui.....	47
1.3.1. Moralinės atsakomybės priskyrimo skepticizmas.....	48
1.3.2. Moralės nežinojimas kaip skepticizmo pagrindas.....	51
1.3.3. Asmens išskaidymas ir išnykimas.....	56
1.3.4. Neurointervencijos ir augantis prievartos potencialas	60
2. AUTONOMIJA IR KONTROLĖ KAIP LIBERALIOS BAUDŽIAMOSIOS TEISĖS TEORIJOS PAGRINDAI	64
2.1. Autonomijos sampratos ir kontrolės vieta jose	64
2.1.1. Autonomija ir prievarta.....	64
2.1.2. Asmeninė autonomija kaip kompetencija	67
2.1.3. Autonomija kaip faktinė padėtis, savikontrolė ir buvimas atsakingu	70
2.1.4. Autonomijos kaip idealo ribos	74
2.1.5. Autonomija kaip suvereni teisė ir valdų ribos.....	77
2.1.6. Autonomija ir neurointervencijos	79
2.2. Kontrolės reikalavimas baudžiamosios atsakomybės teorijoje....	85
2.2.1. Veiksmo reikalavimo formos ir problemos.....	85

2.2.2. Kodėl kontrolė svarbesnė už veiksmą?	90
2.2.3. Kontrolė faktinėje įvykių sekoje ir subjektyvistinis kriterijus	93
2.2.4. Autonomija, kontrolė ir neišnykęs asmuo	95
2.2.5. Normatyvinė kompetencija ir laipsniškumo klausimas .	100
2.2.6. Situacijos kontrolė ir motyvaciniai resursai	104
2.2.7. Kontrolė ir nežinojimas	109
2.2.8. Atsakomybė be tapatybės	112
3. PAGRINDINĖS ALTERNATYVOS IR MIŠRIOS NEOKLASIKINĖS BAUDŽIAMOSIOS TEISĖS TEORIJOS PRANAŠUMAS	117
3.1. Mišrios neoklasikinės teorijos: retributyvizmas tarp ribojančio ir dominuojančio	117
3.2. Bandymo atmesti retributyvizmą remiantis viešuoju protu nesėkmė	120
3.3. Karantinas, rehabilitacija ir reformos ribos	127
3.4. Abolicionizmo ribos ir apribota autonomija	135
IŠVADOS	148
LITERATŪROS SĄRAŠAS	152
SUMMARY	166
PUBLIKACIJŲ SĄRAŠAS	186

IVADAS

Probleminio lauko apžvalga. Yra keli būdai apibrėžti baudžiamosios teisės filosofijos turinio ir chronologijos ribas. Svarbus senovės graikų mituose ir tragedijose, bausmės klausimas užima ypatingą vietą ir filosofinėje tradicijoje bent jau nuo Sokrato laikų. Šiojo filosofinį, kaip ir natūralų, gyvenimą užbaigę teismas ir mirties bausmė žymi lūžio momentą Vakarų civilizacijos istorijoje. Juos aprašęs Platonas, kaip ir Aristotelis bei kiti Antikos bei Viduramžių filosofai, bausmę apmąstė moralės, politikos, religijos filosofijų kontekste. Šie apmąstymai įeina į baudžiamosios teisės filosofiją plačiausia prasme.

Siauresne prasme, šiuolaikinė baudžiamosios teisės filosofija prasideda ties Apšvieta. Šiuo laikotarpiu susiformuoja moderniosios baudžiamosios justicijos principai. Šio formavimosi pirmasis ryškus atskaitos taškas yra tekstas, su kuriuo tradiciškai siejama ir kriminologijos mokslo pradžia – Cesare Beccaria'ios Apie nusikaltimus ir bausmes, pirmą kartą išspausdintas 1764 metais. Šiuo laikotarpiu susiformuoja ir centrinė kontroversija bausmės pateisinimo klausimu tarp utilitaristų ir retributyvistų. Nors ši skirtis, tarp pateisinančių bausmę, atitinkamai, per jos teikiamą didesnę naudą ir tų, kurie ją aiškina kaip teisingą atpildą, kurio nusikaltėlis nusipelno, yra per siaura ir per griežta, kad atskleistų ir sutvarkytų visą bausmės teorijų įvairovę, ji vis dar yra esminė nūdieniuose ginčuose. Beccaria yra turbūt svarbiausias autorius utilitarizmo tradicijos susiformavimui, nors jos simboline figūra dažniau laikomas Jeremy's Benthamas, priešpriešinant jį retributyvistui Immanueliui Kantui. Žvelgiant iš nūdienos perspektyvų, abi skirties pusės atstovauja klasikinei arba neoklasikinei bausmės teorijai, siejamai su liberalizmo mąstymo tradicija. Šimtmečiu iki Beccaria'ios, šiai tradicijai, ypač su baudžiamosios teisės formavimusi susijusiems jos aspektams, pamatus padėjo Hugo Grocijaus, Thomo Hobbeso ir Johno Locke'o idėjos apie socialinį kontraktą bei iš žmogaus prigimties ir racionalumo, o ne Dievo egzistavimo išvedamus prigimtinių įstatymų bei prigimtines teises. Hobbeso įtaka ypač matyti Beccaria'ios utilitaristinėje bausmės teorijoje (Dobryninas 2025: 37). Tačiau Beccaria taip pat reikšmingai prisidėjo prie besiformuojančio baudžiamosios teisės požiūrio į asmenį kaip į racionalų, laisvai besirenkantį tai, kas jam naudinga veikėją. Beccaria buvo garsus ekonomistas, o jo ekonominis mąstymas apie bausmes pabrėžė poreikį racionalizuoti ir optimizuoti veiksmų kaštus, paskatinantis veikėjus įvertinti galimus veiksmų „kaštus“ ir „naudą“ (Ibid. 38). Įvertinę

galimą nusikaltimų naudą ir bausmės nenaudą, racionalūs veikėjai turėtų suprasti, kad nusikalsti neapsimoka.

Dar siauresne prasme, šiuolaikinės baudžiamosios teisės filosofijos diskursas egzistuoja tik kiek daugiau nei pusšimtį metų. Tik antrojoje praėjusio amžiaus pusėje, kai kuriems mąstytojams bausmės problemos tampa centriniu, savarankišku tyrinėjimo lauku, o ne platesnės metafizikos, moralės ar teisės filosofijos periferija ar atgarsiu. Dvi kartinės publikacijos žymi šio diskurso ištakas. Pirmoji yra H.L.A. Harto tekstų apie baudžiamosios teisės problemas rinkinys *Punishment and Responsibility: Essays in the Philosophy of Law*, pirmą kartą išspausdinta 1968 metais. Antroji – 1976 metais pasirodžiusi Andreaso von Hirscho knyga *Doing Justice: The Choice of Punishment*, kritikavusi tuometines pažeidėjų reabilitavimu grįstas baudžiamosios justicijos praktikas. Abu leidiniai tapo iš dalies atsakingais už perėjimą nuo reabilitacijos kaip baudžiamosios justicijos idealo prie neoklasikinės bausmės teorijos, derinančios retributyvizmo ir utilitarizmo idėjas, įsigalėjimo. Šiuo perėjimo laikotarpiu, reikšmingą įtaką mąstymui apie baudžiamąją teisę darė mintys autorių, kuriems, vėlgi, bausmės problematika visos jų filosofinės karjeros perspektyvoje užėmė gana ribotą vietą, kaip kad Harto, C. S. Lewiso (Lewis 1953a; 1953b) bei Johno Rawlso (Rawls 1955). Tačiau vykstant šiems pokyčiams ir netrukus po jų, iškilo autoriai, tokie kaip von Hirschas, Douglasas Husakas ir Antony'is Duff'as, kurie žinomi pirmiausia būtent kaip baudžiamosios teisės filosofai.

Disertacijoje tiriama nūdienė baudžiamosios teisės filosofija, pagrindinės jos kryptys bei teorijos. Šiandieninis diskursas yra determinuotas, tai yra, apibrėžtas ir iš dalies suformuotas, Vakarų mąstymo apie bausmę tradicijos, tad baudžiamosios teisės filosofijos abiem platesnėmis prasmėmis. Atsižvelgdami į filosofinės tradicijos įtakas, pastebėsime ir šiandienos ypatumus. Pagrindiniams šiandienos autoriams, paprastai svarbu ne rekonstruoti vieno ar kito didžiojo mąstytojo bausmės teoriją ar įrodyti kokios nors bausmės sampratos grynumą ir absoliutų galiojimą, o tirti konkretaus politinio režimo, tai yra, liberalių demokratijų baudžiamosios teisės bruožus ir problematiką. Šios disertacijos tyrimas yra apie tai, kokie baudžiamosios teisės principai yra suderinami ir geriausiai dera su pamatiniais šiuolaikinių liberalių demokratijų principais, prielaidomis ir tikslais.

Dar Aristotelis pastebėjo, kad neįmanoma, jog tie patys įstatymai būtų naudingi visoms skirtingoms politinėms santvarkoms ir jų atmainoms (Pol. 1289a). Toks suderinamumo reikalavimas yra taikytinas ir kaip formalus kriterijus bet kokios baudžiamosios teisės, bet kokioje santvarkoje vertinimui. Baudžiamosios teisės filosofai taip pat svarsto ir kitokius kriterijus kaip

universalius, galiojančius bet kokios santvarkos baudžiamajai teisei. Vienas tokių kriterijų, pasak Joelio Feinbergo, kuriuo daugiausiai sekama šioje disertacijoje, yra baudžiamųjų įstatymų moralinis legitimumas (Feinberg 1984: 6–7). Čia išties atsisakoma teisės teorijos grynumo. Šiandienos filosofams rūpi ir vien tik su vidine teisės logika susijusios problemos. Tačiau siekiant įvertinti konkrečias baudžiamąsias praktikas ir įstatymus bei pagrįsti normatyvines teorijas, kurios pasiūlytų jų patobulinimus, užsidarymas vien tik teisinės logikos rėmuose nėra galimas. Nusikaltimo, bausmės ir kitos kertinės sampratos čia yra ne teisinės sistemos duotybės, o filosofinės problemos, sprendžiamos atsižvelgiant į moralinius, politinius ir kitokius jų pagrindus.

Šios disertacijos kontekste svarbios dvi liberalizmo reikšmės, koreliuojančios su dvejomis liberalios baudžiamosios teisės teorijos reikšmėmis, kurios netrukus bus aptartos. Pirmiausia, liberalizmas nurodo į politinę santvarką, jos konstituciją ar pamatinius politinius principus. Tokios santvarkos esminis bruožas yra visų asmenų laikymas politiškai laisvais ir lygiais bei teisės viršenybės principas. Pirmoje disertacijos dalyje jai aktuali liberalizmo reikšmė toliau aiškinama per politinio liberalizmo sampratą, remiantis daugiausiai Johnu Rawlsu (Rawls 1993).

Antrąją prasme liberalizmo terminas yra siejamas su tam tikrais šiuolaikinių baudžiamosios teisės teorijų bruožais, kurie taip pat netrukus bus aptarti. Tačiau čia svarbu pastebėti, kad liberalizmas baudžiamojoje teisėje nebūtinai reiškia įsipareigojimo visa apimančiai liberaliai ideologijai. Tai parodo jau vien tai, kad žvelgiant iš skirtingų perspektyvų, liberalizmo terminas gali būti pritaikomas labai skirtingoms idėjoms. Čia sekama įprastu šiandienos baudžiamosios teisės filosofijos diskurse liberalizmo termino naudojimu turint galvoje bruožus teorijų, kurios pabrėžia klasikinę asmens kaip moralinio veikėjo ir atsakomybės subjekto sampratą. Be liberalių baudžiamosios teisės teorijų, taip pat galime sutikti socialistines, kritines ar marksistines teorijas, tai yra, teorijas, susijusias su kita iš įtakingų politinių ideologijų – socializmu. Tačiau konservatyviosios baudžiamosios teisės teorijos terminas sutinkamas retai. Vienas būdas tą paaiškinti būtų tai, kad konservatizmas ir klasikinis liberalizmas neretai yra suliejami į vieną, o tokio suliejimo rezultatui įvardinti kartais pasitelkiamas dar vienas terminas – libertarizmas. Tai, kas šiame diskurse siejama su liberalizmu, kaip kad asmens laisvė ir atsakomybė, moralinės baudžiamosios teisės ribos, racionalus pasirinkimas, gali taip pat pagrįstai būti siejami su konservatizmu ar libertarizmu.

Visgi, yra ir reikšmingų skirtumų tarp liberalizmo baudžiamosios teisės teorijoje ir to, ką būtų pagrįsta vadinti vienu iš pastarųjų dviejų terminų.

Feinbergas išskiria liberalizmą kaip būtent kriminalizacijos teoriją, kuri atmeta teisinį moralizmą ir teisinį paternalizmą (Feinberg 1984: 14). Konservatyvi kriminalizacijos teorija šiuo požiūriu būtų sietina su tam tikra teisinio moralizmo forma, pagal kurią tradicinės bendruomenės moralės įtvirtinimas gali būti pozityvi priežastis kriminalizuoti veiką. Liberalizmas tai atmeta.

Libertarai, pasak Feinbergo, turėtų priimti liberalizmą baudžiamojoje teisėje, tačiau ne visi pačių libertarų įsitikinimai įeina į liberaliąją baudžiamosios teisės teoriją (Ibid. 15–16). Kadangi liberalų požiūriu, kitaip nei tarkim kai kurių socialistinių teorijų, teisė nėra subordinuota ekonomikai, kapitalistiniai libertarų interesai, kaip kad laissez-faire ekonomikos skatinimas ar mokesčių panaikinimas, į liberalią teoriją neįeina.

Nors, kaip pastebi Friedrichas fon Hayekas, liberalizmas ir demokratija nebūtinai turi eiti kartu (Hayek 2011: 166–167), čia apie liberalią santvarką kalbama būtent kaip apie liberalią demokratiją. Viena vertus, yra pagrindo abejoti, ar tikra politinė laisvė ir lygybė yra realizuotina ar tikėtina režime, kuriame įtvirtinta stabili politinė hierarchija. Demokratija suteikia mobilumo, leidžiančio kiekvienam piliečiui atsidurti valdžios sluoksnyje, dėl ko pats hierarchijos egzistavimas nepaneigia piliečių laisvės ir lygybės. Dar viena, paprastesnė, priežastis kalbėti būtent apie liberalias demokratijas yra ta, kad būtent taip įvardijamos daugelis šiandienos Vakarų valstybių, apie kurių baudžiamąją teisę ir siekia kalbėti šis diskursas. Jos yra liberalios ir demokratinės, nors nebūtinai vienodu laipsniu.

Liberaliosioms demokratijoms, skelbiančioms visų žmonių laisvę ir lygybę, bausmės problema tampa itin svarbia kaip valstybės prievartos pateisinimo ir apribojimo problema. Ji yra sprendžiama iki šiol, ir dažnai atakuojant patį liberalizmą baudžiamojoje teisėje. Čia reikia atskirti liberalias baudžiamosios teisės teorijas platesne ir siauresne prasme. Platesne prasme, liberali baudžiamosios teisės teorija yra teorija, kuri yra bent iš principo priimtina liberalioms, demokratinėms santvarkoms. Tokia teorija neprieštarauja demokratinio režimo pamatiniams principams. Šia prasme, visos liberalių demokratijų baudžiamosios teisės teorijos, kurios nesiūlo arba neimplikuoja poreikio keisti pačią politinę santvarką, į kitoki, nedemokratinį režimą, yra liberalios bausmės teorijos.

Siauresne prasme, liberalizmas baudžiamojoje teisėje yra nevienalytė, įvairių, dažnai tarpusavyje besiginčijančių teorijų kryptis. Šių teorijų atstovus pirmiausia vienija tai, kad jie patys nevengia įvardinti save kaip liberalus ir konstruoja baudžiamosios teisės teorijas remdamiesi idėjomis, siejamomis su liberalizmo tradicijos įtaka ir asmens samprata. Liberalios siauresne prasme

teorijos paprastai derina, ir utilitaristinius, ir retribucinius aspektus grįsdamos bausmę, laiko asmenis atsakingais moraliniais veikėjais, pabrėžia racionalaus pasirinkimo, individualaus veiksmo, teisingo atpildo, nuoseklumo bausmių skyrimo, bausmių apibrėžtumo ir leistinų baudimo priemonių ribojimo svarbą. Šių teorijų atstovai nors paprastai laiko, kad dabartinės baudžiamosios sistemos liberaliose demokratijose baudžia per griežtai ir turi didelių trūkumų, yra labiau linkę į atsargią jų reformą nei radikalią revoliuciją. Pagrindiniai liberalizmo šia siauresne prasme atstovai šiandien yra aukščiau minėti von Hirschas, Husakas, Duffas, taip pat Michaelas Moore'as ir Andrew Ashworthas. Daugelis jei ne visi šie liberalai yra vienareikšmiškai arba su išlygomis priskirtini dominuojančioms neoklasikinėms, mišrioms (derinančioms ir retributyvizmo ir utilitarizmo aspektus) baudžiamosios teisės teorijoms.

Teorijų, kurios yra suderinamos su liberaliomis demokratijomis, bet prieštarauja šiandieniniam neoklasikiniam liberalizmui įvairovė yra dar didesnė. Pamatinis jas vienijantis bruožas yra kritiškas požiūris į dominuojančią liberalizmo srovę bei konkrečius liberalizmo principus ir idėjas. Dažnai, šios teorijos sieja būtent neoklasikinį liberalizmą, pabrėžiantį individualaus pasirinkimo bei nusipelnymo svarbą, su baudžiamosios sistemos trūkumais, tokiais kaip perteklinės bausmės ir nenuoseklus jų skyrimas. Dėl to, liberalizmo siauresne prasme kritikai siekia radikalesnio perversmo baudžiamosios teisės teorijoje ir praktikoje. Tad, viena tokių teorijų gali, pavyzdžiui, neigti, kad asmenys kada nors būna moraliai atsakingi. Kita – priimti moralinės atsakomybės egzistavimą ar bent galimybę, bet analizuojant nusikaltimus teikti didesnę reikšmę socialinėms struktūroms ir jų funkcionavimui nei asmenų individualiems pasirinkimams. Svarbiausi šios įvairialypės opozicijos neoklasikiniam liberalizmui kertinių idėjų formuotojai yra Derkas Pereboomas, Johnas Braithwaite'as ir Nilsas Christie'is.

Būtent ši kontroversija tarp dominuojančio neoklasikinio liberalizmo ir pagrindinių jo kritikų yra esminė šiai disertacijai. Tai yra kontroversija dėl to, kokį vaidmenį klasikinės liberalizmo idėjos turėtų vaidinti baudžiamojoje teisėje ateityje. Šios idėjos čia vertinamos pagal jų funkciją sprendžiant du susijusius nūdienos iššūkius liberalių demokratijų baudžiamosios teisės teorijai ir praktikai. Pirmasis yra tai, ką Stephen'as Morse'as pavadino „nykstančio asmens“ problema (Morse 2007), o antrasis – augantis neurointervencijų potencialas paveikti ir keisti asmenį.

Problema. Vis labiau abejojama, ar neoklasikinis liberalizmas, siejamas su asmens kaip laisvo ir racionalaus moralinio veikėjo ir atsakomybės

subjekto samprata, vis dar tinka analizuoti ir spręsti prievartos prieš asmenį ribojimo problemas liberaliose demokratijose. Asmens, kaip laisvai ir racionaliai apsisprendžiančio veikti samprata, jau seniai kritikuojama kaip nuvertinanti socialinės aplinkos svarbą asmens formavimuisi, savivokai, pasaulėvaizdžiui ir turimoms realioms galimybėms veikti. Taip pat vis dažniau abejojama galimybe lokalizuoti stabilų laisvo pasirinkimo šaltinį asmenyje, kuris yra determinuotas gamtos dėsnių, nuolat keičiasi, ir prieštarauja pats sau. Tokia abejonė, kuri filosofijos istorijoje dažniausiai iškildavo kaip determinizmo iššūkis valios laisvei, sustiprinta postmodernistinio antiesencializmo, šiandien remiasi ir neuromoksliniu reduktyvizmu. Pastaruoju atveju, asmuo, kaip moralinis veikėjas pranyksta, išsiskaidęs į neuronų sąveikas, kurios paaiškina žmogaus veikimą be nuorodų į laisvą valią ar racionalumą. Jei vientisas, aiškus ir racionalus veikėjas yra būtinas neoklasikiniu liberalizmu grįstai baudžiamosios atsakomybės teorijai, susvyruoja tokios teorijos tikėtinas. Kitas iššūkis, kurį meta neuromokslų bei technologinių pasiekimai yra vis didėjantis prievartos prieš asmenį potencialas. Šio potencialo ryškiausia konkreti apraiška nūdienos baudžiamojoje justicijoje yra neurointervencijos. Neurointervencijos yra farmacinės, chirurginės ar technologinės priemonės, tiesiogiai veikiančios asmens smegenis, kuriomis siekiama sumažinti tikimybę, kad asmuo padarys nusikaltimą ateityje. Šių priemonių potencialui augant, naujai aktualizuojasi baudžiamosios teisės moralinių apribojimų probleminis laukas. Konkrečiai, baudžiamosios teisės teorijos turi atsakyti kokios neurointervencijų leistinumą ir taikymo sąlygos seka iš šių teorijų pamatinių principų ir kokio pagrįsta tikėtis rezultato, jei šiais principais išties būtų vadovaujamasi praktikoje.

Tad dominuojančios liberalios neoklasikinės baudžiamosios teisės teorijos, siekiančios kuo labiau apriboti prievartą prieš asmenis, susiduria su dvejopa problema. Pirma, gausėja būdų ir prižasčių suabejoti tradicine asmens kaip stabilaus, integralaus moralinio veikėjo ir atsakomybės subjekto samprata, būdinga šioms teorijoms. Antra, prievartos potencialas auga, kartu su neurointervencijų galimybėmis daryti įtaką žmogaus asmenybei ir veiksams. Tad atsiranda vis daugiau priežasčių abejoti, ar šios teorijos geriausiai tinka baudžiamosios teisės problemų nūdienos sąlygomis sprendimui. Galbūt atėjo laikas radikalesnėms baudžiamosios justicijos permainoms bei radikalesnėms teorijoms, kurios pasiūlytų ir pagrįstų šias permainas.

Disertacijoje visgi mėginama apginti tokių idėjų kaip asmeninė atsakomybė, autonomija bei nusipelnymas, statusą baudžiamojoje teisėje, parodant, kad jomis grįsta mišri, neoklasikinė teorija pagrindžia tvirtesnius

prievartos ribojimo reikalavimus. Dėl to tokia teorija geriau dera su pamatiniais liberalių demokratijų principais.

Tikslas ir uždaviniai. Disertacijos tikslas yra ištirti pagrindinių baudžiamosios teisės teorijų konceptualinius resursus riboti prievartą prieš asmenį susvyravus asmens kaip vientiso, racionalaus moralinio veikėjo statusui ir augant neurointervencijų potencialui keisti asmenis.

Uždaviniai:

1) Išskirti tyrimui aktualius liberalizmo baudžiamosios teisės filosofijoje bruožus bei nustatyti minimalius reikalavimus baudžiamosios teisės teorijos turinio priimtinumui liberaliai demokratinei santvarkai.

2) Suformuluoti ir aptarti du esminius iššūkius, su kuriais susiduria baudžiamosios teisės teorijos: asmens išnykimo ir neurointervencijų, kaip didėjančio valstybės prievartos potencialo.

3) Ištirti baudžiamosios teisės filosofijoje naudojamos autonomijos sampratas ir jų santykį su prievarta.

4) Parodyti, kaip veikėjo autonomijos kaip suverenios teisės samprata įgalina liberalią baudžiamosios teisės teoriją pagrįsti baudžiamosios atsakomybės taikymą ir apribojimą minėtų iššūkių akivaizdoje.

5) Pagrįsti kontrolės reikalavimo baudžiamosios atsakomybės taikymui pranašumą prieš racionalaus pasirinkimo reikalavimą.

6) Palyginti neoklasikines, mišrias baudžiamosios teisės teorijas, grįstas aptartomis autonomijos ir kontrolės sampratomis su radikaliai utilitaristinėmis, abolicionistinėmis ir atkuriamojo teisingumo teorijomis, konceptualinių resursų apriboti prievartą aspektu.

Tezė ir argumentai. Darbo bendroji tezė yra, kad mišri, neoklasikinė, autonomijos ir kontrolės sampratomis paremta baudžiamosios teisės teorija yra tinkamesnė prievartos ribojimui liberaliose demokratijose nei radikaliai utilitaristinės, abolicionistinės ir atkuriamojo teisingumo teorijos.

1) Joelio Feinbergo autonomijos kaip suverenios teisės sampratos pritaikymas, leidžia suformuluoti ir pagrįsti su liberalizmo baudžiamajoje teisėje pamatiniais principais suderinamą neurointervencijų taikymo leistinumo ir atsakomybės priskyrimo nevientisam subjektui teoriją.

a. Jei liberalios baudžiamosios teisės teorijos siekis apriboti prievartą siejamas su įprasta veikėjo samprata, kylančios abejonės tokio veikėjo vientisumu ir stabilumu bei didėjantis neurointervencijų potencialas juo manipuluoti pakerta šią teoriją.

b. Feinbergo kriminalizacijos ribojimui pritaikyta autonomijos kaip suverenios teisės samprata gali būti pritaikoma ir baudžiamųjų priemonių

apribojimui, kadangi tokia autonomija liberaliose demokratijose negali būti visiškai atimama iš asmens, net ir padariusio nusikaltimą.

c. Toks išplėtimas leidžia brėžti ribas ir neurointervencijų taikymui – jis pagrindžia prievartinių neurointervencijų draudimą.

d. Nevientisas, vidujai konfliktiškas, į skirtingus motyvacinius resursus susiskaldęs veikėjas gali būti atsakomybės ir suverenios teisės į savęs keitimą subjektas, jei, ir nes turi pajėgumą save valdyti laike, kadangi toks pajėgumas reiškia ir pajėgumą išvengti nusikaltimo padarymo.

2) Liberalios baudžiamosios teisės teorijos išspręstų pagrindinius atsakomybės priskyrimo iššūkius, pereidamos nuo racionalaus pasirinkimo prie fundamentalesnės kontrolės sampratos, kaip pamatinio reikalavimo baudžiamosios atsakomybės priskyrimui.

a. Liberalios bausmės teorijos gali pagrįstai pereiti nuo racionaliu pasirinkimu grįsto veiksmo kriterijaus prie kontrolės kriterijaus, priskiriant atsakomybę, kadangi kontrolės turėjimas išlieka būtina sąlyga ir paaiškinant atsakomybės priskyrimą aplaidumo, nusikalstamo neveikimo ir kitose situacijose, kuriose veikėjas neatliko jokio draudžiamo veiksmo.

b. Laipsniuojama, laike kintančios kontrolės samprata geriau nei racionalaus pasirinkimo paaiškina kai kurias sudėtingas atsakomybės priskyrimo situacijas bei pagrindžia skeptinių išvadų atmetimą.

c. Bloga savivalda, dėl kurios nebuvo išvengta nusikaltimo padarymo, o ne pats blogas veiksmas, gali būti pagrįsta kaip universalus baudžiamosios atsakomybės lokusas, taip išvengiant su atsakomybės priskyrimu už veiksmą susijusių problemų.

3) Mišrios, neoklasikinės baudžiamosios teisės teorijos, grįstos autonomijos ir kontrolės sąvokomis pagrindžia tvirtesnius baudžiamosios teisės apribojimus nei pagrindinės alternatyvos.

a. Bandyamas atmesti retribucinę, nusipelnymu grįstą bausmės sampratą kaip iš anksto užblokuojamą viešojo proto, gali pavykti tik prieš kai kuriuos konkrečius retribucinius argumentus, bet ne prieš visus nusipelnymo sampratos pritaikymo būdus šiuolaikinėje baudžiamosios teisės filosofijoje. Šis atmetimo būdas nėra veiksmingai pritaikytinas nusipelnymui, kaip bausmės dydžio ir tipo apribojimui, kadangi toks apribojimas nesiremia jokiais kontraversiškais metafizinėmis idėjomis.

b. Nusipelnymo samprata įgalina neoklasikinės teorijas griežčiau brėžti bausmės trukmės ir būdų ribas nei radikalios utilitaristinių teorijų, kurios griežtai atmeta nusipelnymą, priemonės.

c. Neoklasikinės teorijos nustato griežtesnius ir aiškesnius apribojimus prievartai nei abolicionistinės ir atkuriamojo teisingumo teorijos, kadangi

pastarosios nepateikia sisteminio vienareikšmiškų ir visada galiojančių apribojimų bausmės trukmei ir pobūdžiui pagrindimo.

d. Liberalios baudžiamosios teisės teorijos gali pagrįstai atmesti pagrindinį moralinį priekaištą bausmei kaip skausmo suteikimui, kadangi autonomijos apribojimas, o ne skausmo suteikimas yra būtina bausmės dalis.

Disertacijos struktūra ir metodika. Pirmojoje disertacijos dalyje suformuluojama tyrimui reikšminga liberalizmo samprata ir jos ribos baudžiamosios teisės filosofijoje. Remiantis Johnu Rawlsu, suformuluojamas minimalus politinio liberalizmo reikalavimas baudžiamosios teisės teorijoms, kuris draudžia naudoti baudžiamąją teisę protingam visuminių doktrinų pliuralizmui slopinti. Liberalizmo reikšmė baudžiamosios teisės filosofijoje sukonkretinama, remiantis Joelio Feinbergo moralinių apribojimų kriminalizacijai analize (Feinberg 1984; 1985; 1986; 1990 [1988]). Taip pat, suformuluojami du pagrindiniai iššūkiai tokiam liberalizmui bausmės teorijoje: vientiso asmens išnykimas ir augantis neurointervencijų potencialas.

Antroje dalyje, remiantis Feinbergu ir Johnu Christmanu (Christman 2015) suformuluojama darbei aktuali autonomijos samprata, leidžianti atremti šiuos iššūkius. Remiantis Douglasso Husako argumentais (Husak 2007; 2010a) bei Davido S. Brinko atsakomybės kaip normatyvinės kompetencijos ir situacijos kontrolės analize (Brink 2021) argumentuojama už kontrolės pranašumą prieš veiksmo kriterijų taikant baudžiamąją atsakomybę. Parodoma kaip kontrolės ir autonomijos sampratos leidžia atmesti skeptinius argumentus prieš moralinę atsakomybę (Husak 2016; Rosen 2003; 2004; Levy 2005; 2011) bei išspręsti Dereko Parfito (Parfit 1987 [1984]) reduktyvistinės asmens sampratos keliamus iššūkius.

Trečiojoje dalyje išskiriamos pagrindinės alternatyvios teorinės baudžiamosios teisės kryptys bei konkrečios teorijos ir, remiantis jų analize bei ankstesnių dalių išvadomis, parodomas mišrios, neoklasikinės teorijos pranašumas, siekiant apriboti prievartą prieš asmenį. Atmetant Chado Flanderso (Flanders 2014; 2016a; 2016b; 2023) bandymą pagrįsti utilitaristinį viešojo saugumo modelį ir pelnyto atpildo atmetimą, iš dalies remiamasi Zachary'io Hoskinso (Hoskins 2022) kritika. Gydymo modelį (Pereboom 2003 [2001]; 2021; Caruso 2021; Elzein 2025) atmesti leidžia pačių šio modelio atstovų idėjų santykis su prievartinės neurointervencijas grindžiančiomis teorijomis (Pugh and Douglas 2016) bei tokių neurointervencijų griežto ir vienareikšmiško atmetimo šiose teorijose trūkumas, net ir kai jos yra svarstomos. Galiausiai abolicionistinės ir atkuriamojo teisingumo teorijos (Christie 1977; 1981; 2004; Coyle 2018; Braithwaite 2004) yra ribojamos to, kad norėdamos pateikti visapusišką

alternatyvą, o ne vien tik kritiką liberalaus modelio trūkumams, tokios teorijos turėtų įsivesti bausmės apribojimus, greičiausiai perimdamos juos iš retributyvistų (Dignan 2003). Be tokių apribojimų šios teorijos pagrįstai kritikuojamos kaip užmaskuojančios savo pačių prievartinį pobūdį (Geeraets 2016).

Literatūros apžvalga. Siekis apriboti prievartą mišrioje neoklasikinėje teorijoje, yra sprendžiamas trimis lygmenimis – kriminalizacijos, atsakomybės priskyrimo ir bausmės. Feinbergo tetralogija (Feinberg 1984; 1985; 1986; 1990 [1988]) suformuluoja pačią moralinių ribų baudžiamajai teisei brėžimo programą bei autonomijos kaip suverenios teisės sampratą, itin svarbią šiai disertacijai. Feinbergui labiausiai rūpi kriminalizacijos apribojimo klausimas. Jo grindžiama pozicija yra, kad tinkamai suformuluoti ir apriboti žalos bei žeidimo principai išsemia visas moraliai leistinas priežastis kriminalizuoti veiką (Feinberg 1984). Autonomijos kaip suverenios teisės samprata jo teorijoje funkcionuoja kaip pagrindas pagrįsti šią poziciją, konkrečiai, siekiant atmesti paternalistinį principą, leidžiantį kriminalizuoti veiką tuo pagrindu, kad ji žalinga pačiam veikėjui (Feinberg 1986).

Retributyvistai ir mišrių neoklasikinių teorijų atstovai prisimena Feinbergo apribojimus kriminalizacijai (Moore 1997; Simester and von Hirsch 2011), tačiau prie jo išsamios autonomijos reikšmių analizės beveik negrįžta ir tik retkarčiais pamini Feinbergo autonomijos kaip suverenios teisės sampratą, jos neanalizuodami. Pagrindiniai moralinių kriminalizacijos ribų klausimo sprendimo būdai remiasi vienu ar keliais iš Feinbergo aptartų keturių pagrindinių kriminalizacijos principų: žalos kitiems (Feinberg 1984), žeidimo (Feinberg 1985), teisiniu paternalizmu arba žalos sau principu (Feinberg 1986) ir teisiniu moralizmu arba moralistiniu principu (Feinberg 1990 [1988]). Moore'as, kitaip nei Feinbergas, yra teisinis moralistas ir laiko tai, kad veiksmai yra moraliai blogi, vieninteliu ir pakankamu kriminalizacijos pagrindu, tačiau galiausiai brėžia siauresnes ribas tam, ką ištis turėtų kriminalizuoti, remdamasis prezumpcijomis asmeninės laisvės naudai (Moore 1997; 2009; 2014). Duffas pagrindiniu kriminalizacijos principu laiko formalų principą, leidžiantį bausti tik už viešuosius blogius, tai yra, blogus poelgius, pažeidžiančius politinės bendruomenės pilietinę tvarką (Duff 2018). Ši pozicija taip pat yra teisinis moralizmas, tačiau specifinė jo rūšis, grįsta ne absoliučia morale, o konkrečios politinės bendruomenės pagrindinėmis moralinėmis normomis. Simesteris ir von Hirschas, ir moralinį blogį, ir žalą, ir žeidimą laiko reikalingais kriminalizacijos principais (Simester and von Hirsch 2011).

Nūdienos liberaliose teorijose išryškėja keturi pagrindiniai būdai spręsti atsakomybės už veiksmus priskyrimo, suabejojus asmens kaip vientiso atsakomybės subjekto statusu, problemą. Pirmasis yra svarstyti patį neuromoksliniais tyrimais grįstą atsakomybės ir pelnytos bausmės atmetimą (Libet et al 1982; 1985; Greene and Cohen 2004), neigiant esamų duomenų pakankamumą jį pagrįsti, ir tai, kad kauzalinis sprendimų ir veiksmų paaiškinimas, redukuojantis mentalines būsenas į neuronų sąveikas yra nesuderinamas su atsakomybe ar asmens kaip racionalaus veikėjo samprata (Morse 2007; Moore 2020). Kitas būdas yra teigti, kad atsakomybei pakanka, jog veiksmai kiltų iš paties veikėjo vidinio, į priežastis reaguojančio mechanizmo, kurį veikėjas subjektyviai atpažįsta kaip savo (Fischer and Ravizza 2008 [1998]). Tačiau Fischerio ir Ravizza'os teorijoje svarbus subjektyvumo aspektas, padedantis patenkinti kontrolės sąlygą atsakomybės priskyrimui nepriklausomai nuo determinizmo tiesos, taipogi leidžia sustiprinti atsakomybės skepticizmą, grindžiamą moralės ar elgesio moralinių pasekmių nežinojimu (Rosen 2003; 2004; Levy 2005; 2011). Trečioji strategija yra iš dalies priimti šį skepticizmą, tačiau teigti, kad paprastai jis pagrindžia tik mažesnę atsakomybę, o ne jos visišką paneigimą (Husak 2016; 2018). Tačiau vėlesnėje karjeros dalyje šį kelią pasirinkęs Husakas, skeptikų požiūriu, nepakankamai pagrindžia tai, kad neužtikrintumas dėl moralės veiksmo metu turėtų būti baudžiamas labiau nei užtikrinta, bet klaidinga nuomonė (Zimmerman 2018). Atmetus, iš dalies integravus ar ignoruojant skepticizmą dėl laisvės rinktis ir asmeninės atsakomybės už veiksmus, liberalioje baudžiamosios teisės filosofijoje toliau dominuoja racionalaus pasirinkimo (Husak 2016; Moore 1997) ir veiksmo (Fletcher 1998; 2007; Duff 2007), kaip būtinos sąlygos atsakomybės už nusikaltimą priskyrimui, sampratos. Ketvirtasis būdas spręsti šiuos klausimus, kurį irgi svarstė, tačiau vėliau apleido, Husakas, yra atsisakyti veiksmo, kaip būtinos sąlygos atsakomybės priskyrimui, ir susitelkti ties atsakomybei būtinos kontrolės samprata (Husak 2007; 2010a). Kontrolės sąlygai skiriamas vis didesnis dėmesys, ypač teorijose, grįstose pajėgumu pasirinkti kaip veikti (angl. capacitarian) (Nelkin 2016; Rudy-Hiller 2017). Tačiau šiose teorijose paprastai išlaikoma pozicija, kad baudžiamoji atsakomybė kyla iš racionalaus pasirinkimo nusikalsti (Brink 2021; 2025) arba šiuo pasirinkimu grįsto veiksmo.

Kalbant apie pačios bausmės, tai yra jos būdų bei trukmės apribojimą, neoklasikiniai liberalai priima vienokios ar kitokios formos retributyvizmą. Įtakingiausia jo forma yra von Hirscho proporcingumo teorija, pagal kurią bausmių sistema turėtų būti sudaryta taip, kad bausmės būtų proporcingos

nusikaltimų sunkumui (von Hirsch 1985; 1992; 2017). Būtent von Hirscho kritika nedeterminuotoms, tai yra, laike neribotoms bausmėms buvo kartinė pereinant prie dabartinio mišrių, tačiau labiau retribuciniais principais grįstų teorijų dominavimo baudžiamosios teisės filosofijoje (von Hirsch 1976). Pelnuto atpildo idėja dažniausiai liberalų yra pasitelkiama kaip apribojanti bausmės griežtumą (Ashworth 2017). Kitas atvejis, kai leistinos baudžiamojo poveikio priemonės yra bent paliečiamos neoklasikinių liberalų svarstymuose, yra svarstant atkuriamąjį teisingumą kaip alternatyvą (Duff 2001), kadangi būtent atkuriamajam teisingumui būdinga mediacija teoriškai galėtų atverti didelę baudžiamųjų priemonių įvairovę, užėinančia už to, kas numatoma šiandieniniuose liberalių demokratijų baudžiamuosiuose kodeksuose. Tačiau, šie svarstymai paprastai yra teoriniai ir neskirti apginti arba paneigti vienokios ar kitokios priemonės leistinumą. Šių pagrindinių nūdienės baudžiamosios teisės filosofijos neoklasikinių liberalų tekstuose nepavyko aptikti aiškių ir išvystytų pozicijų neurointervencijų leistinumo klausimu.

Kita diskurso pusė – neoklasikinio liberalizmo kritikai – yra gausi ir įvairi. Pagrindinės teorinės kryptys išskirstytinos į radikalai utilitaristines, neigiančias bet kokią atpildo principo vaidmenį, ir visiškai alternatyvias klasikinei retributyvizmo–utilitarizmo perskyrai teorijas. Didelė dalis svarbiausių radikalai utilitaristinių teorijų yra priskirtinos medicininiam modeliui (Pereboom 2003 [2001]; 2021; Caruso 2021; Elzein 2025), kuriame į polinkį nusikalsti žiūrima kaip į tam tikrą patologiją ar ligą, dėl kurios pats pažeidėjas nėra kaltas, tad tikslas yra jį išgydyti ar reabilituoti. Kriminalizacijos klausimui čia paprastai skiriama mažiau dėmesio.

Šiose teorijose dažnai laikomasi griežto determinizmo pozicijos, neigiančios moralinę atsakomybę. Tačiau taip nėra išsprendžiami visi su atsakomybės priskyrimu susiję klausimai. Išlieka bausmės pateisinimo moraliai neatsakingam veikėjui problema. Jos sprendimo būdai šiose teorijose yra iš esmės susiję su lestinų priemonių klausimu. Neigiant atsakomybę, pagrindinė bausmės priemonė yra konceptualizuojama kaip karantinas, analogiškas sergančiojo pavojinga, užkrečiama liga karantinui (Schoeman 1979; Pereboom 2003[2001]; Parfit 2011b). Toks karantinas praktiškai reiškia nugalinimą daryti nusikaltimus, tačiau šio modelio atstovai atskiria jį nuo atpildu grįsto įkalinimo tuo, kad bet koks papildomas nepatogumas ar kentėjimas, nesusijęs su siekiu apsaugoti kitus ar reabilituoti pažeidėją yra laikomas nepateisinamu (Pereboom 2003[2001] Caruso 2021). Bausmių neapibrėžtumas laike išlieka šio modelio esmine problema, kadangi karantinas nesant vaistų ir su neaiškiomis galimybėmis pasveikti gali tęstis visą gyvenimą. Dėl to neurointervencijos atsiranda kaip svarbus antrasis būdas

šiose teorijose paveikti pažeidėją apsaugant visuomenę nuo tarpasmeninės prievartos ir patį pažeidėją nuo prailginto karantino kančių. Pereboomas ir Caruso mano, kad net ir prievartinės neurointervencijos nėra griežtai atmestinos (Pereboom and Caruso 2018; Caruso 2021). Iš to pagrįsta spręsti, kad medicininiam modelyje taikoma autonomijos samprata, analogiška paciento autonomijai gydymo metu ir gerokai beskirianti nuo Feinbergo sampratos, nėra pakankama principiniam tokių priemonių atmetimui. Kai kurių teoretikų požiūriu, šios prievartinės neurointervencijos arba biologiniai patobulinimai netgi gali būti būtinos siekiant apsaugoti žmoniją nuo išnykimo ar didelės katastrofos (Persson and Savulescu 2019), kadangi auga technologijų, įgalinančių net ir pavienius asmenis daryti didelę žalą, galia ir prieinamumas.

Greggo Caruso teorijoje karantinas siejamas su platesniu viešosios sveikatos modeliu, kuris pabrėžia poreikį apsaugoti visuomenę nuo nusikalstamumo sklidimo apskritai, tad susitelkia pirmiausia į prevenciją ir sąlygų nusikaltimams rasti naikinimą, karantiną taikant tik tuo atveju, kai nėra kitų priemonių (Caruso 2021).

Šitaip šis modelis priartėja prie Chado Flanderso radikaliai utilitaristinės viešojo saugumo teorijos, taip pat grįstos viešojo blogio idėja, tačiau kitaip nei Duffo, naudojančios ją retributyvizmo atmetimui (Flanders 2016b; 2017; 2023). Flanderso, Rawlso politiniu liberalizmu grįstoje teorijoje taip pat, nei veiktų autonomija, nei kitos sampratos nėra konceptualizuojamos kaip priežastys griežtai atmesti prievartinės neurointervencijas. Šios prevencinės ir veikiau į holistinius visuomenės pokyčius nukreiptos teorijos šitaip priartėja prie socialinio reformos modelio ir su juo susijusių alternatyvių teorijų, užėinančių anapus utilitarizmo ir retributyvizmo kontroversijos.

Pastarajai kryptčiai atstovaujančios abolicionistinės teorijos prievartos apribojimo klausimą sprendžia per radikalų kriminalizacijos apribojimą, tai yra, jos visišką panaikinimą (Coyle 2018) arba situacijų, dabar įvardijamų kaip nusikaltimai konceptualizavimą kitais, pavyzdžiui, konflikto terminais (Christie 1977). Tačiau radikaliausias Michaelo Coyle'o abolicionizmas taip pat yra mažiausiai išvystęs alternatyvius bausmei reagavimo į tarpasmeninę prievartą pasiūlymus. Teorijos, derinančios abolicionistines idėjas su atkuriamuoju teisingumu apriboja prievartą ir per šias alternatyvias bausmei priemones, grįstas dialogu ir mediacija (Braithwaite 2004; Christie 1981; 2004). Tačiau jos susiduria su problema pagrįsti šių alternatyvų skirtumą nuo bausmės bei padidėjusiu prievartos potencialu atsisakant liberalių teorijų apribojimų bausmei. Lietuvoje šis baudžiamosios teisės filosofijos diskursas

paprastai tyrinėjamas kriminologų ir tarpdisciplininėse publikacijose (Čepas 2014; Dobryninas et al. 2014; Dobryninas 2026).

Aktualumas. Ši disertacija pirmiausia yra aktuali baudžiamosios teisės moralinių ribų svarstymams baudžiamosios teisės filosofijoje. Kriminalizacijos apribojimo klausimu, prisidedama prie abejonių žeidimo principo pagrįstumu (Petersen 2020) ir teigiama, kad žalos ir moralistinis principai abu yra reikalingos ir kartu pakankamos priemonės apribojant kriminalizaciją liberaliose baudsmės teorijose. Atsakomybės priskyrimo klausimo svarstymams disertacija aktuali kaip išplėtojanti, Husako apleistą kontrolės kaip pamatinio reikalavimo baudžiamajai atsakomybei teoriją. Čia ginama pozicija, kad racionalus pasirinkimas ir veiksmas, nors ir dažni nusikaltimo situacijoje, tačiau nėra būtinos aplinkybės atsakomybės priskyrimui, yra radikalesnė nei pajėgumu grįstose atsakomybės teorijose, kaip kad Davido O. Brinko, tačiau suderinama su šiomis teorijomis ir taip pat svarstyti jų rėmuose. Svarstant baudsmės ribojimo klausimą, disertacijoje pasitelkiama ne iki galo šiuolaikinių neoklasikinių teorijų (von Hirsch 1976; 2017; Husak 2008; 2022; Duff 2001) išnaudota Feinbergo autonomijos kaip suverenios teisės samprata. Disertacijoje suformuluota su liberalizmo baudžiamosios teisės filosofijoje pagrindais suderinama pozicija neurointervencijų taikymo klausimu, pagal kurią dėl jų apsispręsti suvernią teisę turi pats veikėjas, yra aktuali ir plėtojant nūdienos neurointervencijų taikymo etikos diskursą (Ryberg 2020; Schaeffer et al. 2014; Persson and Savulescu 2019).

Disertacijos naujumas. Nors apie neurointervencijų taikymo etiką diskutuojama vis daugiau, nei vienas iš pagrindinių neoklasikinių liberalių teorijų atstovų kol kas nepateikė išsamaus atsakymo į neurointervencijų leistinumo klausimą, kuris sektų iš pamatinių šių teorijų idėjų. Šioje disertacijoje pateikiamas ir pagrindžiamas toks atsakymas, suderinamas su liberalizmo baudžiamosios teisės teorijoje pamatiniais principais. Suabejojimas tradicine asmens samprata ir iš to kylančių problemų svarstymas yra įprastas šiuolaikinei baudžiamosios teisės teorijai. Tačiau paprastai asmens išsiskaidymas yra svarstomas atskirai, arba kaip sinchroninis, kai dėl neuromokslų pažangos vis geriau paaiškinant veiksmus, asmuo, kaip veiksmo šaltinis išsiskaido į neuronų sąveikas ir „išnyksta“ (Morse 2007), arba kaip diachroninis, kai asmuo išsiskaidomas į skirtingas motyvacines būsenas ir taip suabejojama jo stabilia tapatybe laike (Parfit 1973; 1987 [1984]; Dresser 1990). Svarstant neurointervencijų taikymo etikos klausimus, dažniausiai dėmesys sutelkiamas į sinchroninį asmens kaip veikėjo ir atsakomybės subjekto išsiskaidymą.

Kitaip nei šie tyrimai, disertacijoje svarstomi ir sinchroninis, ir diachroninis asmens išskaidymas kartu, kaip tos pačios problemos aspektai, o tai leidžia pagrįsti laikiškumo svarbą nusikaltimo situacijoje bei taikant baudžiamąją atsakomybę. Esminis šios disertacijos indėlis į neurointervencijų taikymo etikos diskursą yra moralinės teisės valdyti ir determinuoti laike savo vidinę motyvacinę struktūrą, kaip pagrindo atmesti prievartinės neurointervencijas konceptualizacija. Įprastai, šiame diskurse neurointervencijų taikymo klausimas yra siejamas su autonomijos kaip būdo bruožų idealo samprata. Pavyzdžiui, svarstant neurointervencijų paveikto veikėjo pasirinkimų autentiškumą ar racionalumą. Šioje disertacijoje remiamasi kita iš Feinbergo išskirtų sampratų (Feinberg 1986), tai yra, autonomijos kaip suverenios teisės priimti esminius savo gyvenimo sprendimus. Šios sampratos, kurią pats Feinbergas svarstė tik kriminalizacijos ribojimo rėmuose, pritaikymas baudmės moralinių ribų svarstymui, leidžia suformuluoti esminį prieštaravimą prievartinėms neurointervencijoms. Kai neurointervencijų taikymo ribos yra svarstomos teisių kontekste, paprastai išskiriamos teisės į kūno (Tesink et al. 2023) arba proto (Bublitz and Merkel 2014) neliečiamumą. Moralinė teisė valdyti ir determinuoti savo vidinę motyvacinę struktūrą laike yra konkretesnė ir, kiek man žinoma, lig šiol nebuvo suformuluota ir pagrįsta baudžiamosios teisės filosofijoje.

Remiantis šia teise taip pat pagrindžiamas atsakomybės priskyrimui svarbios kontrolės sampratos laikiškumo aspektas ir jo svarba. Kitaip nei dominuojančiuose neoklasikinėse liberaliose teorijose, kur baudžiamosios atsakomybės taikymo pagrindimui įprastai formuluojamos tam tikros racionalaus pasirinkimo (Husak 2016) arba veiksmo (Moore 1993; Duff 2007) sampratos, disertacijoje formuluojama alternatyvi blogos savivaldos kaip baudžiamosios atsakomybės lokuso samprata, kuri yra pagrindžiama pajėgumu ir teise valdyti save laike.

Šios disertacijos esminiai klausimai yra susiję su prievarta ir jos apribojimu. Prievartos apribojimas joje pasirodo kaip fundamentali liberalizmo filosofijos problema. Atitinkamai, disertacijoje vengiama to, ką Robertas Nozickas pavadino „prievartine filosofija“ (Nozick 1981: 4–8), tai yra, bandymo pateikti svarstymus, idėjas ir argumentus kaip priverčiančius patikėti jais grindžiama pozicija ar galutinai įrodančius tiesas, su kuriomis turi sutikti visi racionalūs žmonės. Vietoje to, čia pateikiami paaiškinimai ir argumentai, pagrindžiantys konkrečią prieigą prie fundamentalių klausimų apie baudžiamąją teisę liberaliose demokratijose ir konkrečius atsakymus į juos.

1. IŠŠŪKIAI LIBERALIZMUI BAUDŽIAMOSIOS TEISĖS FILOSOFIJOJE

1.1. Liberalizmas ir baudžiamoji teisė

Liberalizmas yra plati sąvoka, moralės, politikos ir teisės filosofijoje įgyjanti įvairias reikšmes. Šiai disertacijai svarbias liberalizmo reikšmes sieja pilietinės laisvės, siekiančios apriboti valstybės galią kištis į piliečių privataus gyvenimo sprendimų priėmimą, svarbos pabrėžimas. Šios dalies tikslas yra konkrečiau apibrėžti, kas yra liberalioms demokratijoms tinkanti baudžiamosios teisės teorija, bei su kokiais problemomis ji susiduria šiandien.

1.1.1. Politinis, ne visuminis

Pirmoji svarbi perskyra apibrėžiant, ką reiškia liberalioms demokratijoms tinkanti baudžiamosios teisės teorija, yra tarp liberalizmo kaip visa apimančios doktrinos ir politinio liberalizmo. Visa apimantis liberalizmas, pagal Martha's Nussbaum apibrėžimą, yra liberalizmas, grindžiantis politinius principus visa apimančia doktrina apie gyvenimą, kuri apibrėžia ne tik politikos sritį, bet ir žmogaus veiklą apskritai (Nussbaum 2011: 5). Tokiu atveju, tai yra doktrina, numatanti platų vertybinį turinį bei išsamų moralinį pasaulėvaizdį. Politinis liberalizmas, išsamiausiai aprašytas Johno Rawlso to paties pavadinimo knygoje, yra politinė teisingumo koncepcija, taikoma „politinėms, socialinėms ir ekonominėms institucijoms“ arba visuomenės „pamatinei struktūrai“ (Rawls 2002: 66). Tik liberalizmas pastarąją prasme grindžia kriterijus, pagal kuriuos dera vertinti baudžiamosios teisės teorijos tinkamumą šiuolaikinėms liberalioms demokratijoms, kadangi patys šie režimai yra įvardijami kaip liberalios demokratijos veikiau šia politinio liberalizmo, o ne konkretaus visuminio pasaulėvaizdžio prasme.

Kiek daugiau nei 30 metų po to, kai Francis Fukuyama deklaravo istorijos pabaigą ir Vakarų liberalių vertybių įsigalėjimo neišvengiamumą (Fukuyama 1989: 4; 1992), liberalizmas ne tik kad neįsigalėjo visur pasaulyje, bet praranda savo pozicijas ir Vakaruose. Šiandien beveik taip pat drąsiai deklaruojama, kad liberalizmas žlugo (Krastev and Holmes 2020) ir pabrėžiami jo, kaip visuminės ideologijos trūkumai (Deneen 2018). Politiniame ir akademiname diskurse iškilo iliberalizmo terminas, kaip alternatyva demokratijoms, kurios jau išbandė liberalizmą – tam tikra postliberalizmo rūšis (Laruelle 2022: 311). Ši doktrina, nors tokia pati taki ir nevienareikšmiška kaip liberalizmas, gali būti priešinama jam per daugumos

balso, kultūrinio homogeniškumo, valstybės suvereniteto prioretizavimą, prieš, atitinkamai, mažumų teises, kultūrinę įvairovę ir tarptautines, viršvalstybines institucijas (Ibid. 309). Po 30 metų, pats Fukuyama pripažįsta, kad iliberalizmo iškilimas dar gali sugrąžinti pasaulį prie agresyvaus ir netolerantiško nacionalizmo, primenančio XX a. pirmąją pusę (Fukuyama 2022: 91), kitaip tariant, kad istorija visgi dar nesibaigia.

Iliberalios kritikos dažnai yra nukreiptos prieš liberalizmą kaip numanomai visa apimančią doktriną. Yra ir ginančių tokią liberalizmą. Pavyzdžiui, Alexandre'as Lefebvre'as interpretuoja Rawlsą, kaip moralistą, siūlantį tiems, kurie suvokia save kaip liberalus gana konkrečias gyvenimo būdo praktikas (Lefebvre 2024: 23). Pats Lefebvre'as pripažįsta, kad ši Rawlso interpretacija nėra tradicinė (Ibid.).

Šio tyrimo tikslams svarbesnė yra įprastesnė Rawlso interpretacija. Ši interpretacija didesnę reikšmę teikia liberalizmui kaip politinio teisingumo koncepcijai, o ne gyvenimo būdai. Baudžiamoji justicija yra viena iš pagrindinių politinės galios institucijų. Tad, sutinkant su Rawlsu, kad politinis liberalizmas, kaip politinė teisingumo koncepcija, yra tinkamiausias demokratinėms visuomenėms, šia koncepcija turėtų remtis ir tokių visuomenių baudžiamoji teisė. Tačiau tai turėtų būti minimalus politinis liberalizmas tam, kad jį galėtų priimti ir tie, kurie kritikuoja liberalizmą kaip visa apimančią doktriną ar gyvenimo būdą, tačiau pasisako už demokratinio režimo išsaugojimą.

Tokiam minimaliam politiniam liberalizmui išreikšti gerai tinka Charles'o Larmore'o įvesta minimalios moralinės koncepcijos sąvoka. Pasak Larmore'o, turi būti kažkokie politiniai principai, išreiškiantys bendrojo gėrio idėją, tačiau ši idėja turi būti mažiau apimanti nei neišvengiamai skirtingos visuminės moralinės doktrinos, dėl kurių žmonės gali pagrįstai nesutarti (Larmore 1990: 341). Kitaip tariant, politinis liberalizmas nebando apsimesti, kad pats neturi jokio moralinio turinio. Bet kokia politinė santvarka numato tam tikrus tikslus, kurie laikomi siektiniais ir, dažnai, priemonės, kurios yra priimtinos ar nepriimtinos jų pasiekimui. Tai ir yra jos moralinis turinys, neišvengiamas ir liberalizmui, kurio vienas iš esminių tikslų yra minimalizuoti šį turinį ne dėl kokio nors išankstinio moralinio skepticizmo ar metafizikos atmetimo, o dėl siekio suderinti jį su kuo daugiau kitų moralinių doktrinų, kurių laikosi žmonės vienoje politinėje santvarkoje. Larmore'ui tokia minimali moralinė koncepcija, kaip moralinis politinio liberalizmo pagrindas yra išreiškiama neutralumo idėja, pagal kurią, liberalioje politinėje santvarkoje, politiniai principai turi būti neutralūs kontraversiškų gėrio idėjų atžvilgiu (Ibid.). Kai kalbame apie politinį liberalizmą, kaip baudžiamosios

justicijos pagrindą, pati ši minimali moralinė koncepcija taip pat gali ir turi būti sukonkretinta. Visos liberalioms demokratijoms priimtinos baudžiamosios teisės teorijos bus tokios, kurios priima šią sukonkretinę minimalią moralinę koncepciją.

Vienas negatyvus reikalavimas arba draudimas iš karto pasirodo kaip būtinas tokiame minimaliam politiniam liberalizmui, kaip baudžiamosios justicijos pamatui. Tai yra draudimas, Rawlso terminais tariant, naudotis baudžiamąja justicija, kaip valstybės prievartinė galia, protingų visa apimančių doktrinų pliuralizmo slopinimui (Rawls 2002: 182). Rawlsas pateikia glaustą apibūdinimą tam, kas yra protinga visa apimanti doktrina, pats laikydamas šį apibūdinimą gana bendru ir neatmetančiu per daug doktrinų kaip neprotingų (Ibid. 108). Tačiau Rawlso teoriniai kriterijai doktrinų protingumui, tokie kaip nuoseklumas, vertybių dėliojimas į suprantamą pasaulėvaizdį ar tradicija ir stabilumas yra nereikalingai griežti kalbant apie nuo valdžios prievartos saugotiną protingą pliuralizmą. Nussbaum įtikinamai parodė, kad tokių kriterijų neatitiktų ne tik ekstravagantiški, nišiniai pasaulėvaizdžiai, bet ir tradicinės religijos, įskaitant katalikybę (Nussbaum 2011: 25–26). Tad, minimalaus reikalavimo baudžiamosios teisės teorijai kontekste, geriau apibrėžti protingų visuminių doktrinų pliuralizmą kaip pliuralizmą doktrinų, kurių galima laikytis ir laikomasi protingai, pagal etinius, o ne episteminius protingumo aspektus. Šiuo atžvilgiu, laikytis doktrinos protingai reiškia pripažinti kitų asmenų laisvę ir lygią teisę taip pat protingai laikytis kitokių visuminių doktrinų. Šis pripažinimas įeina į pačią protingą visuminę moralinę doktriną. Dėl to konstruktai „protingai laikytis visuminės doktrinos“ ir „laikytis protingos visuminės doktrinos“ šiame kontekste reiškia tą patį. Kadangi kalbama apie visumines, tai yra, visa apimančias moralines doktrinas, tai ar jos gali būti laikomasi protingai priklauso nuo to, kaip visuminės doktrinos reikalavimus supranta pats jos besilaikantis asmuo. Minimalus politinis liberalizmas, tokiu atveju, draudžia naudoti baudžiamąją teisę vien tik siekiant suvaržyti asmens laisvę protingai laikytis vienos ar kitos visuminės doktrinos.

Čia galima paklausti, kokia moralinė norma grindžia patį šį draudimą. Pavyzdžiui, Larmore'o neutralumo principas yra grindžiamas dviem normomis: racionalaus dialogo ir lygios pagarbos asmenims (Larmore 1990: 347–350). Pastarąją normą Larmore'as formuluoja kaip esminę priežastį toliau diskutuoti esant nesutarimui dėl gero gyvenimo, o ne mėginti prievarta įtvirtinti savo principus, kas būtų vienintelis pats aiškiausias Kanto reikalavimo niekada nesielgti su asmenimis vien tik kaip su priemonėmis pažeidimas (Ibid. 348). Tad Larmore'ui atsisakymas naudoti prievartą prieš

kitus yra grindžiamas numanoma moraline nuostata laikyti kitus lygiai gerbtiniais. Čia ginamu požiūriu, tam tikras neprievartos principas, tai yra, norma, reikalaujanti atsisakyti prievartos kur įmanoma ir apriboti ją ten, kur visiškai atsisakyti neįmanoma, yra nepriklausoma nuo lygios tarpusavio pagarbos. Tai yra savarankiška norma, kuri ir yra minimalios moralinės politinio liberalizmo koncepcijos pagrindas. Atsisakyti naudoti prievartą galima ir tada, kai nėra lygios pagarbos. Liberali baudžiamoji teisė, konstruojama kaip grįsta minimalia moraline koncepcija, neturėtų reikalauti lygios pagarbos. Jai užtenka to, kad kokios bebūtų asmeninės nuostatos dėl kitų žmonių metafizinio statuso, jos nevirstų į konkrečius prievartinius veiksmus. Lygios pagarbos reikalavimas baudžiamosios teisės kontekste kaip tik galėtų reikšti prievartos išplėtimą, tai yra, įgalinimą bausti už tai, kuo veikėjai tiki, kokias nuostatas turi vieni kitų atžvilgiu. Tad lygios pagarbos norma negalėtų pagrįsti minimalaus moralinio reikalavimo baudžiamosios teisės teorijoms, draudžiančio naudoti baudžiamąsias priemones siekiant slopinti visa apimančių doktrinų pliuralizmą, kai jų laikomasi protingai. Tik neprievartos principas, tai yra, norma, reikalaujanti išankstinio nusistatymo prieš prievartos naudojimą, galėtų pagrįsti tokią minimalią moralinę koncepciją kaip politinio liberalizmo reikalavimą baudžiamajai teisei.

Toks minimalus politinis liberalizmas turėtų būti rezultatas to, ką Rawlsas vadina visa apimančių doktrinų susikertančiu sutarimu (Rawls 1993: 133–135). Šitai pagrindžia demokratijos dėmuo liberalios demokratijos politinės santvarkos idėjoje. Politinį liberalizmą turėtų priimti ir tie, kurie kritikuoja liberalizmą, kaip visuminę doktriną ar gyvenimo būdą, bet sutinka, kad režimas turėtų išlikti demokratinis. Kadangi demokratinis balsavimas yra prasmingas tik kaip skirtingų pažiūrų išraiška, baudžiamųjų priemonių taikymas siekiant panaikinti protingą pažiūrų pliuralizmą panaikina ir pagrindą laikyti režimą demokratiniu. Kitaip tariant, politinis liberalizmas draudžia prievartos būdu konstruoti vienalytę liaudį ar patologią daugumą, kuri patvirtintų ir legitimuotų valstybės diktatą. Tokio minimalaus politinio liberalizmo atsisakymas yra vienas iš kriterijų pamatyti, kada liberali demokratija ne šiaip pasidaro mažiau liberali, o pereina į kitokį – nedemokratinį – režimą.

1.1.2. Laisva valia ir determinizmas

Laisvos valios problema gamtinio determinizmo sąlygomis gimdo vieną iš fundamentaliausių praktinės filosofijos kontroversijų. Griežti deterministai arba inkompatibilistai, laikosi pozicijos, kad mes neturime laisvos valios, nes

ji nėra suderinama su tuo faktu, kad mūsų veiksmai, kaip ir visa kita, yra determinuoti gamtos dėsnių ir praeities įvykių, kurie nepriklauso nuo mūsų. Libertarai, pagal kai kurias klasifikacijas, neigia determinizmą, teigdami, kad bent jau kai kurie mūsų veiksmai nėra determinuoti tad laisva valia egzistuoja. Kompatibilistai teigia, kad mes galime turėti laisvą valią nepaisant determinizmo fakto, kadangi tam tikros valios laisvės koncepcijos yra su juo suderinamos.

Baudžiamosios teisės teorijai, tinkančiai liberaliai demokratijai, nebūtina postuluoti metafizinės laisvos valios. Kitaip tariant, šioje kontroversijoje liberali baudžiamosios teisės teorija neprivalo palaikyti libertarų pusę.

Šitai iš dalies seka iš idėjos, kad tokia baudžiamosios teisės teorija turi remtis politiniu, bet nebūtinai visuminiu liberalizmu. Tačiau, kaip pastebi pats Rawlsas, neužtenka išsižadėti metafizinių doktrinų, kadangi politinė koncepcija vis tiek gali būti interpretuojama kaip numatanti tam tikrą metafizinę asmens sampratą (Rawls 2002: 81). Galima būtų manyti, kad draudimas panaudoti baudžiamąją teisę vien tik siekiant slopinti protingą pliuralizmą remiasi metafizine valios laisve, kadangi numano, jog asmenys yra laisvi pasirinkti savo gėrio sampratą ir jomis vadovautis.

Tačiau šiuo atveju svarbi yra ne laisvės prigimtis, o jos lygybė. Griežto determinizmo tezė yra, kad valios laisvė yra nesuderinama su fizikos dėsniais. Tad ji neegzistuoja niekam, kas yra pavaldus šiems dėsniams – visi yra vienodai determinuoti. Iš šito determinuotumo nėra kaip išvesti protingo pagrindo politinių laisvių skirtumams. Determinizmo tiesa tiesiog reikštų, kad šios laisvės nėra absoliučios. Tačiau tokio metafizinio absoliutumo trūkumas niekaip nepagrįstų prievartos naudojimo prieš visuminių doktrinų protingą laikymąsi. Tad liberali baudžiamoji teisė neprivalo laikytis priešingos pozicijos – kad žmonės yra metafiziškai laisvi. Apribojimas, draudžiantis bausti vien už doktrinos laikymąsi yra pagrįstas faktiniu gėrio koncepcijų daigiu, ir tuo, kad nėra visuotinio sutarimo dėl visa apimančios doktrinos, o ne šios padėties atsiradimo metafizinėmis sąlygomis. Tokiu atveju, nei determinizmas, nei libertarizmas, nei kompatibilizmas neprieštarauja politiškai liberaliai baudžiamosios teisės teorijai. Jai prieštarautų tik idėja, kad vieni žmonės yra metafiziškai laisvi, o kiti ne. Tačiau žmonės, besilaikantys tokių visuminių doktrinų negalėtų protingai tikėtis, kad kiti būtinai priims metafizinę laisvės hierarchiją ir būtent tokią, kokia tiki jie. Tad bandymas teisiškai įtvirtinti tokią hierarchiją reikštų perėjimą į nedemokratinį režimą.

Svarbu iškart pastebėti, kad tai, jog politinis liberalizmas baudžiamojoje teisėje nebūtinai įtraukia metafizinį libertarizmą, nereiškia, kad determinizmas negali turėti jokių implikacijų baudžiamosios teisės teorijos

turiniui. Determinizmo suderinamumo su moraline atsakomybe ir ja grįstomis teorijomis klausimas iškils perėjus nuo svarstymų apie liberalioms demokratijoms iš principo priimtinas teorijas prie joms tinkamiausios teorijos klausimo.

1.1.3. Liberalizmas ir komunitarizmas

Iš visų moralės bei politikos filosofijos perskyrų, kurių viena pusė įvardijama liberalizmo vardu, bene ryškiausiai baudžiamosios teisės filosofijoje atspindi liberalizmo ir komunitarizmo perskyra. Šioje perskyroje, į liberalų stovyklą pakliūna tie, kuriems svarbu teisių į individualų pasirinkimą apsauga, o į komunitarų tie, kurie pabrėžia bendrų vertybių ir tikslų svarbą bendruomenės gyvavimui ir pačio individo savivokai. Liberalioms demokratijoms priimtina baudžiamosios teisės teorija neprivalo vienareikšmiškai atsidurti vienoje ar kitoje šios kontroversijos stovykloje.

Nors šios stovyklos, kaip ir daugumos filosofinių kontroversijų atveju, nėra tokios monolitinės ar taip ryškiai susipriešinusios, kaip kad toks skirstymas numano, analizės tikslais galime priskirti joms du pamatinius nesutarimus dėl prioritetų: individo ar bendruomenės bei teisės ar gėrio. Liberalas, numanomai, prioretizuoja individo laisvą pasirinkimą siekti savo tikslų prieš bendruomenės tikslus ar ją apjungiančią visuminę gėrio sampratą. Tokiu atveju, teisės ir pati teisingumo idėja turi prioritetą prieš gėrio koncepcijas ta prasme, kad nustato ribas, kuriose jos gali skleistis (Rawls 2002: 205–38). Tokio teisių–liberalo priekaištas komunitarui būtų toks pats, kaip ir klasikiniam utilitaristui, tai yra, kad teleologinis mąstymas, pabrėžiantis tam tikrą tikslą kaip bendrąjį gerį galėtų nederamai paaukoti individą vardan bendruomenės. Šis priekaištas, kaip ir visa šios liberalizmo krypties tradicija, atsispiria nuo Immanuelio Kanto imperatyvo, pagal kurį žmogus yra tikslas savaime ir negali būti naudojamas vien tik kaip priemonė kitam tikslui pasiekti (Kantas 1980: 62-63). Individualios teisės, pripažįstamos kiekvienam asmeniui, šiuo atveju, yra tarsi „koziriai“ (Dworkin 2004: 510-511), kurie ima viršų, kai konfliktuoja su bendruomenės interesu ir tikslu, neleiddami panaudoti asmens kaip priemonės jam pasiekti be paties asmens sutikimo.

Atsakydami, komunitarai apkaltintų tokius teisės pirmumo šalininkus numanant atomistinę visuomenės, kaip sudarytos iš individų, kurie siekia pirmiausia individualių tikslų sampratą (Taylor 1985: 187). Pasak Charles'o Taylor'o, jei pripažįstama, kad žmogus gali išvystyti normatyvines kompetencijas, grindžiančias jo teises ir laisves tik visuomenėje, tai kartu būtina pripažinti ir jo pareigą priklausyti šiai visuomenei ir siekti jos gėrio

(Taylor 1985: 197–98). Kitu atveju, tektų priimti klaidingą žmogaus, kaip sau pakankamo sampratą.

Liberaliai demokratijai priimtina baudžiamosios teisės teorija nebūtinai reiškia teoriją, kuri tvirtai stovi liberalų pusėje šiame ginče. Pirmiausia, kaip minėta, ką reiškia būti liberalu ar komunitaru nėra taip aišku ir ryšku, kaip kad klasifikavimas analizės tikslais numano. Prasidedant šiam tūkstantmečiui šio skirstymo vertė politinėje filosofijoje atrodo ribota (Ryan 2001: 188–189) bei pastebima, kad skirtumas vis labiau nyksta, abiem pusėm siekiant parodyti, jog jų pozicija įtraukia ir tai, kas tradiciškai laikoma priešingos pusės vertybėmis (Duff 2001: 35). Tą patį daro ir Antony'is Duffas baudžiamosios teisės filosofijoje. Aptaręs šią perskyrą, savo liberaliai teisinei bendruomenei tinkamos baudžiamosios teisės teorijos versiją jis apibūdina kaip liberalią-komunitarinę (Ibid. 55).

Antra, liberalioms demokratijoms tinkama baudžiamosios teisės teorija neprivalo įtraukti atomistinės asmens sampratos. Viena vertus, pats bandymas priskirti atomizmą liberalizmo filosofijai remiantis teisės pirmumo idėja kritikuojamas kaip karikatūra (Den Uyl and Rasmussen 2006: 842). Antra vertus, net jei kai kurioms liberalizmo formoms pagrįsta priskirti atomizmą, toks liberalizmas nėra numanomas ir neplaukia iš minimalaus politinio liberalizmo kaip minimalios moralinės koncepcijos, apribojančios baudžiamąją teisę. Šis apribojimas neleidžia bausti asmens vien už protingos doktrinos laikymąsi. Tai yra baudžiamosios teisės, o ne politinių priemonių apskritai apribojimas, tad jis tėra vienai konkrečiai priemonei – bausmei. Jis nedraudžia valstybei neprievartinėmis priemonėmis skatinti vienokių ar kitokių vertybių pripažinimą ar įstatymais įtvirtinti tam tikras, protingai pagrįstas pareigas prisidėti prie bendrojo gėrio.

Trečia, liberaliai baudžiamajai teisei svarbu ne tiek teisės pirmumas prieš gėrio koncepcijas kaip tikslus, bet veikiau pirmųjų vienodumas ir antrųjų skirtingumas. Liberali demokratija pripažįsta (*ceteris paribus*) vienodas teises kaip laisves nuo prievartos siekti daugelio skirtingų gėrių kaip tikslų ir pagal tai apriboja baudžiamosios teisės panaudojimą. Tokio apribojimo nebuvimas reikštų režimą, kuris neigia arba teisių vienodumą, arba priimtinių gėrio koncepcijų daugį.

Tad, liberali platesne prasme baudžiamosios teisės teorija, šios kontroversijos prasme, gali būti paremta ir liberaliomis, ir komunitarinėmis idėjomis. Tačiau tai nereiškia, kad skirtis tarp liberalų ir komunitarų visiškai prarado savo aktualumą baudžiamosios teisės filosofijai. Priešingai, diskusijos tarp teorijų, pabrėžiančių asmens laisvę ir teises bei tų, kurios atsispiria nuo socialinio nusikaltimų ir bausmių konteksto, yra centrinės šiandien. Prie jų bus

grįžta, perėjus prie klausimo, kokio tipo teorijos yra ne tik priimtinos, bet ir tinkamiausios šiuolaikinėms liberaliosioms demokratijoms.

Trijuose šio skyriaus poskyriuose buvo apibrėžta liberalizmo samprata, kuri leidžia suformuluoti kriterijus, baudžiamosios teisės teorijos suderinamumo su liberaliu demokratinio režimu vertinimui. Kadangi liberalizmo sąvoka politinėje teorijoje yra plati ir gali būti siejama su įvairiais išipareigojimais, apibrėžimo kelias yra negatyvus – nurodant, ko bendras priimtumas liberalioms demokratijoms nereikalauja iš baudžiamosios teisės teorijos. Konkrečiai, aptartos trys kontroversijos, kuriose baudžiamosios teisės teorija neprivalo pasirinkti pusės, kad būtų bent jau galimai priimtina liberalioms demokratijoms. Pirma, šis liberalizmas yra politinis, o ne visa apimantis, tad nereikalauja visapusiškų normatyvinių išipareigojimų liberalioms vertybėms. Antra, šis liberalizmas nereikalauja išipareigojimo metafiziniam libertarizmui. Trečia, jis nereikalauja komunitarinių vertybių ir idėjų visiško atmetimo.

Lig šiol buvo suformuluotas tik minimalus reikalavimas baudžiamosios teisės teorijai, kurio nesilaikymas padaro ją nepriimtina liberalioms demokratijoms. Šio reikalavimo – įtraukti draudimą naudoti baudžiamąją teisę kaip priemonę protingų visa apimančių doktrinų slopinimui – esmė yra valstybės prievartos apribojimas. Būtent prievartos prieš asmenis ribojimas yra esminė liberalios baudžiamosios teisės teorijos problema ir tikslas. Iki šiol šis reikalavimas aptartas kaip minimali moralinė koncepcija ir politinio teisingumo reikalavimas. Toliau jis bus plėtojamas baudžiamosios teisės filosofijos kontekste, aptariant tai, kas yra liberali baudžiamosios teisės teorija siauresne prasme.

1.2. Baudžiamoji teisė ir moraliniai apribojimai

Išbaigta baudžiamosios teisės teorija apriboja ne tik valstybės prievartą prieš asmenį. Nustatydamai ribas, baudžiamosios teisės filosofija taip pat paaiškina, kodėl ir už ką galima bausti. Tad, ji brėžia ribas žmonių elgesiui. Šios ribos, nors iš dalies paaiškinamos minimaliu politiniu reikalavimu, negali liberalizmo būti pateisinamos vien politinio režimo funkcionavimo poreikiu. Tad, tai, kas vadinama liberalizmu šiuolaikinėje baudžiamosios teisės filosofijoje nėra vien politinis liberalizmas. Liberalios baudžiamosios teisės teorijos apeliuoja į moralę. Tačiau, kaip bus parodyta, tai neįpareigoja šių teorijų visa apimančiam liberalizmui, visuminės normatyvinės doktrinos prasme. Visgi, čia galima pagrįstai suabejoti ar toks moralinis turinys turėtų būti priskiriamas prie priimtumo liberalioms demokratijoms kriterijų.

Disertacijoje ginama kiek švelnesnė pozicija, kad jei jų nesilaikymas ir nepadaro teorijos visiškai nepriimtina, jų įvedimas padaro ją tinkamesne liberalioms demokratijoms.

Šia prasme, šio skyriaus tikslas dera su Joelio Feinbergo tikslu, jo ypatingos svarbos tetralogijoje (1984; 1985; 1986; 1990 [1988]) apie moralinius baudžiamosios teisės apribojimus. Tai yra nurodyti ne tai, ką idealus demokratinio režimo įstatymų leidėjas įtrauktų į savo baudžiamąjį kodeksą, bet ką jis galėtų įtraukti, jei sprendžia ribose, kurias moralė brėžia įstatymų leidybai (Feinberg 1984: 4). Šiuo, vienu iš svarbiausių liberalų baudžiamosios teisės filosofijoje, seksiu pirmuose šio skyriaus poskyriuose.

Feinbergas kalba apie ribas kriminalizacijai. Vėlesniuose skyriaus poskyriuose taip pat aptarsiu ribas patraukimui baudžiamajon atsakomybėn. Tai yra baudžiamosios teisės teorijos dalis, svarstanti kokiais atvejais galima apkaltinti asmenį padarius tai, kas kriminalizuota. Abu šie svarstymai atskleidžia moralinius įsipareigojimus to, kas baudžiamosios teisės filosofijoje yra siejama su liberalizmu.

1.2.1. Žala ir kiti principai

Aukščiau aptartas teisių liberalizmas atsispyrė nuo Kanto ir deontologinės tradicijos. Liberalizmo, kuriuo remiasi Feinbergas, ištakos yra Johno Stewarto Millio tekstas *Apie Laisvę*, patenkantis į paralelinę ir dažnai pastarajai prieštaraujančią utilitaristinę tradiciją. Feinbergo tetralogijos pirmosios dalies pavadinimas nurodo į Millio suformuluotą principą, nustatantį ribas valstybės prievartai: „Vienintelis tikslas, kuriuo galima teisėtai panaudoti jėgą prieš bet kurį civilizuotos visuomenės narį, jam nesutinkant, yra neleisti padaryti žalos kitiems“ (Mill 1995: 27–28). Žalos principas tapo esminiu diskusijų objektu baudžiamosios teisės filosofijoje kaip kriminalizacijos principas, nurodantis pagrindą ir ribas tam, už ką galima pagrįstai bausti.

Nors dažnai literatūroje aptariamas kaip tiesiog žalos principas, Feinbergui, kaip ir Milliui, jis yra svarbus, kaip nurodantis būtent į žalą kitiems. Žalos sau darymas šiems dviem liberalams neatrodo kaip moraliai pateisinama priežastis baudžiamajam įsikišimui.

Daryti žalą kitiems Feinbergui reiškia įvairiais būdais pakenkti jų interesams (Feinberg 1984: 31–62). Tačiau suprantant interesus įprasta, plačia prasme, neturėtume laikyti kiekvieno pakenkimo jiems pagrindu bausti. Svarbiausi interesai yra gerovės interesai (angl.: welfare interests), tokie kaip gyvybė, sveikata, saugumas, laisvė, finansinis saugumas (Ibid. 61–62) ir kiti universalūs gerovės aspektai, dažniausiai įgalinantys žmones siekti to, ką

laiko geru gyvenimu. Būtent šie interesai yra tinkamiausi kandidatai kriminalizacijos pamatams.

Tokios žalos sampratos platumas nėra didelė problema dar ir dėl to, kad minimaliai liberaliai baudžiamosios teisės teorijai kriminalizacijos principai pirmiausia yra svarbūs savo negatyvia prasme – kaip apribojimai. Feinbergas pirmiausia formuluoja principus pozityvia prasme, pagal struktūrą, pagal kurią žalos principas teigtų, kad žalos kitiems užkardymas visada yra gera ir svarbi priežastis, paremianti veikos kriminalizavimą (Ibid. 12). Ši principo struktūra taip pat yra svarbi ir tik tokios struktūros principai gali pozityviai vadovauti baudžiamųjų įstatymų kūrimui. Tačiau, kadangi minimalios teorijos tikslas yra pirmiausia nubrėžti moralines ribas tokiame baudžiamųjų įstatymų kūrimui ir baudimui arba, bendriausia prasme, prievartai, jai principas yra svarbesnis ar tiksliau, pirmiau svarbus, kaip negatyvus apribojimas. Suformuluotas kaip apribojimas, žalos principas teigia, kad draudžiama kriminalizuoti veiksmus, kurie niekam nedaro jokios žalos, tai yra, nekenkia niekieno interesams.

Šalia žalos principo, Feinbergas įvardija dar tris dažniausius kandidatus kriminalizacijos principams. Pagal šiuos principus, pagrindu bausti gali būti žeidimas (angl.: offence), žala sau (teisinis paternalizmas), ir moraliai blogas elgesys (teisinis moralizmas) (Ibid.). Kaip minėta, teisinis paternalizmas nėra priimtinas kriminalizacijos ir baudimo principas, pagal liberalias teorijas. Galima būtų numanyti išlygas šiai pozicijai, turint omenyje pozityviai suformuluotą principą ir teigti, kad negalima visiškai neigti, kad žalos sau užkardymas apskritai yra gera priežastis valstybės įsikišimui. Juk dažniausiai manome, kad gerai yra sustabdyti save fiziškai žalojantį asmenį.

Apie tai, kada paternalistinio principo atmetimas visgi gali tapti iššūkiu liberaliai teorijai daugiau bus aptarta vėliau. Preliminariai užteks pasakyti, kad abejotina, ar tokios išlygos yra reikalingos. Nors ir pagrįsta teigti, kad žalos sau pačiam stabdymas gali būti gera priežastis įsikišti į asmens veiksmus, sunku rasti gerą pagrindą, kodėl tas kišimasis turėtų būti baudžiamasis, nenurodant į kontraversišką visuminę doktriną, kitaip tariant, nepaverčiant teisinio paternalizmo teisiniu moralizmu. Be to, jei tikslas yra padėti pačiam žmogui ar apsaugoti jį nuo savęs, neaišku, kodėl tam turėtų būti naudojamos baudžiamosios, o ne administracinės priemonės, kurios ir yra skirtos padėti. Žinoma, administracinės priemonės taip pat gali būti ne mažiau prievartinės nei baudžiamosios ir pagrįsta svarstyti jų ribojimo principus. Tačiau tai yra atskira problema. Būtent baudžiamosios justicijos apribojimo tikslais, tinkamiausias preliminarus atsakymas yra visiškas paternalistinio principo atmetimas.

Nepaisant šiokių tokių išlygų ir kitaip nei Millis, kuris pripažino tik žalą kitiems, Feinbergas nurodo, kad du principai – žalos ir žeidimo – tinkamai suformuluoti ir apriboti, išsemia visas geras priežastis kriminalizuoti ir bausti, priimtinas liberalizmui (Ibid. 14–15). Žeidimas Feinbergui yra sukėlimas vienos iš nemalonių psichinių būsenų, kaip kad pasibjaurėjimas, baimė, nerimas, ar susierzinimas (Feinberg 1985: 1). Šių būsenų sukėlimas, pasak Feinbergo, nėra baustinas pagal kaip nors suformuluotą žalos principą (Ibid.). Tad, jos nėra žalingos baudžiamajai teisei svarbia prasme. Todėl reikalingas kitas principas, būtent žeidimo, jei norime bausti nepriimtina viešą elgesį, kaip kad nuogumas autobuse, triukšmavimas ar koks nors kitas aplinkiniams reikšmingai nemalonus elgesys viešojo vietoje.

Teisinis moralizmas ir jo santykis su žalos principu bus plačiau aptartas kitame skyriuje. Likusioje šio skyriaus dalyje argumentuojama už tai, kad žeidimo principas yra perteklinis ir liberaliai baudžiamosios teisės teorijai geriau jo atsisakyti.

Pirmiausia, nors Feinbergas ir neigia tapatumą, atrodo sunku paaiškinti, kuo būtent ne trivialus, baustinas žeidimas skiriasi nuo tam tikros rūšies žalos. Komentuodamas Feinbergo ir Millio kriminalizacijos principų taksonomiją, Michaelas Moore'as žeidimus ir vadina psichologinėmis žalomis (Moore 1997: 68). Regis, būtent tai žeidimai ir yra jei norime juos laikyti reikšmingais baudžiamajai teisei. Tiesiog baimės sukėlimas neturėtų būti priežastis naudoti būtent baudžiamąsias priemones, jei tai nėra rimtai žmogaus interesus paveikianti baimė.

Pats Feinbergas pripažįsta, kad pakankamai stiprus ir ilgas žeidimas gali tapti žalingas, bet nepaisant to laiko akivaizdžia, nors ir neįrodoma tiesa, kad pats žeidimas, kaip nemalonios psichinės būsenos sukėlimas nėra žalos darymas (Feinberg 1985: 3). Tačiau, tokia pačia prasme galima būtų sakyti, kad pats nemalonios psichinės būsenos sukėlimas nėra pagrindas kriminalizuoti veiksmą. Tik jei tai yra reikšmingas būsenos, kuri yra pakankamai stipri, kad taptų žalinga, sukėlimas, toks veiksmas turėtų būti kriminalizuotinas. Bet tokiu atveju tokios veiklos kriminalizavimui pagrįsti visiškai pakanka žalos principo.

Kita vertus, žeidimą nuo žalos sunku atskirti net jei remsimės paties Feinbergo nurodytais gerovės interesais. Tokiems Feinbergo nurodomiems gerovės interesams kaip emocinis stabilumas, nerimo ir pagiežos nebuvimas ar toleruotina socialinė ir fizinė aplinka (Feinberg 1984: 37), regis, akivaizdžiai gali pakenkti stiprūs žeidimai, kaip nemalonių psichinių būsenų sukėlimai, bent jau tais atvejais, kai jie yra intensyvūs ar vyksta itin nepalankiu metu (Petersen 2020: 52). Tad, nors akivaizdu, kad ne visi žeidimai yra

žalingi, toli gražu nėra akivaizdu, kad joks žeidimas savaime nėra žalingas. Tokiu atveju, būtent tokius žeidimus turėtume kartu su Moore'u laikyti psichologinės žalos atvejais, kai jie yra tokie stiprūs, kad gali pagrįsti ne šiaip įsikišimą, o būtent baudžiamųjų priemonių taikymą.

Tais atvejais, kai žeidimai nėra tokie stiprūs, kad galėtume laikyti juos žalingais, regis, nėra pagrindo ir laikyti juos tinkamomis priežastimis įtraukti baudžiamąją justiciją. Kaip nurodo Andrew Simesteris ir Andreasas von Hirschas, žvelgiant iš liberalios perspektyvos sunku sugalvoti patrauklų atvejį, kai būtų galima kriminalizuoti žeidimą nesant jokios rūšies žalai (Simester and von Hirsch 2011: 118). Tad žeidimų kriminalizacija, regis, yra visiškai priklausoma nuo to, kad jie daro ir kažkokią žalą.

Nepaisant to, šie autoriai visiškai neatmeta žeidimo principo. Jiems kai kurios žeidimo formos turi būti kriminalizuojamos būtent dėl to, kad yra žeidimai, nors ir nebūtų kriminalizuojamos, jei nebūtų žalingos. Pavyzdžiui, rasistiniai įžeidimai, nors ir žeidžia tuos, į kuriuos yra nukreipti, siekiant apsaugoti saviraiškos laisvę nebūtų baustini, jei tuo pačiu nebūtų ir žalingi įžeidžiamų asmenų galimybėms dalyvauti socialiniame, politiniame ir ekonominiame gyvenime (Ibid. 120). Tad būtent šis pakenkimas interesams leidžia bausti, tačiau, pasak autorių, vis tiek turėtų būti baudžiama pirmausia už patį žeidimą. Pasak jų, būtent žeidimas, kaip elgimasis su kitais itin nepagarbiai, yra tai, kas suteikia pirmąjį postūmį kriminalizuoti veiksmą (Ibid.).

Abejotina ar tai pagrindžia atskiro žeidimo principo poreikį. Pirmausia dėl to, kad neatrodo, jog nepagarba, kad ir kokia didelė, neteisinga ir daugeliui pasibaisėtina, politiniu liberalizmu grįstoje santvarkoje savaime galėtų būti postūmis kriminalizuoti ir bausti. Tokioje santvarkoje, šis postūmis atsiranda būtent tada, kai tokios nepagarbos išraiškos formos tampa žalingomis. Pati nepagarbos išraiška nėra baustina. Tarkime, jeigu rasistas, tiesiog pasakytų „aš esu rasistas ir šiuo teiginiu reiškiu savo poziciją, tai yra visišką nepagarbą visiems kitų rasių žmonėms“ toks teiginys, kad ir viešai išsakytas, regis, neturėtų užsitraukti bausmės. Nors būtent šiuo teiginiu yra tikslingai išreiškiama visiška nepagarba. Tačiau liberalios visuomenės nedraudžia būti rasistais (ar seksistais, ar homofobais), ir tai pripažinti. Jos negali drausti negerbti kitų žmonių dėl savo pasirinktų priežasčių. Pagrindas bausti atsiranda tik tada, kai ši nepagarba yra išreiškiama tam tikrais būdais, pavyzdžiui, agresyviai įvardijant konkrečią žmonių grupę žeminančiais terminais. Nes būtent tada yra padaroma netriviali psichologinė žala. Tada pakenkiama saugumo, savigarbos, toleruotinos socialinės aplinkos jausmui. Pats žinojimas, kad kažkoks asmuo atvirai jaučia tau nepagarbą kaip žmogui, nors

nedžiuginantis, regis, neturės tokios įtakos, kad galėtų rimtai pakenkti interesams. Tad, jei žeidimo principas išties yra reikšmingai susijęs su saviraiška (Ibid. 121), regis, pats fakto apie savo nepagarbą išreiškimas neturėtų būti paskata bausti. Toks postūmis atsiranda tik kartu su žala.

Dėl šių priežasčių, liberaliai baudžiamosios teisės teorijai, kurios esminis tikslas yra apriboti bausmę, žeidimo principas nėra reikalingas. Baustini yra tik tie įžeidimai ar itin nemalonių psichinių būsenų sukėlimai, kurių intensyvumas, nuolatinumas ar kiti bruožai paverčia juos žalingais, pagal žalos kaip kenkimo interesams sampratą. Tie žeidimai, kurie nepasiekia šio statuso neturėtų būti baustini. Atsisakant žeidimo principo, sumažėja rizika, kad tik trivialiai kenksmingi ar tiesiog kažkieno preferencijoms neįtinkantys veiksmai bus kriminalizuojami ir baudžiami.

1.2.2. Žala ir moralistiniai apribojimai

Kadangi Feinbergas jau atmetė kitus principus, sutinkant su juo ir žengiant toliau – atmetant ir žeidimo principą, telieka žalos principas, tinkamai apribotas ir kvalifikuotas, kaip galimas kandidatas išsemti visas liberaliai teorijai priimtinas priežastis kriminalizuoti ir bausti. Šitaip grįžtume prie klasikinio Millio liberalizmo.

Tačiau tame, kaip Feinbergas kvalifikuoja žalos principą atsiranda komplikacija. Kaip žinia, ne bet kokia žala kaip pakenkimas interesams yra ta teisiškai reikšminga žala, tinkanti būti pagrindine (ir galbūt vienintele priimtina) priežastimi bausti. Feinbergui baudimo pagrindu gali būti tik neteisinga (angl. wrongful), tai yra neteisingai padaryta žala (Feinberg 1984: 128). Šis žalos padarymas baudžiamajai teisei reikšminga prasme, be pakenkimo interesams įtraukia ir tai, kad veikėjas, elgdamasis moraliai nepateisinamu būdu, pažeidžia kito teises (Ibid. 105-106).

Jeigu du veikėjai siekia tos pačios darbo vietos, kažkuriam jų gavus kito gerovės interesams bus pakenkta. Veikėjas, siekiantis darbo vietos gali tyčia pakenkti žinomam konkurentui, pavyzdžiui, blogai apie jį atsiliepdamas, pateikdamas tikrų konkurento nekompetencijos pavyzdžių iš ankstesnės patirties. Tačiau pakenkimas interesams tokiais būdais, net jei sėkmingai leidžia veikėjui gauti darbo vietą, tuo pačiu atimant iš konkurento galimybę ją gauti, savaime nėra baustinas. Taip yra todėl, kad veikėjas nepadarė nieko neteisingo teisiškai reikšminga prasme. Kitą vertus, jei veikėjas apšmeižtų varžovą arba sugadintų jo automobilį tam, kad šis pavėluotų į darbo pokalbį, tai jau būtų baustinas pakenkimas interesams.

Tad, be žalos padarymo, pakenkiant interesams, veikėjas taip pat turi padaryti ir kažką dar blogo ar neteisingo, tai yra, kažką išreiškiamo anglišku žodžiu *wrong*, idant jį būtų galima bausti. Šitai, regis, kelia problemų teisinio moralizmo atmetimui, kadangi šis blogumas ar neteisybė vis tiek tampa reikalingas kriminalizacijos ir bausmės pagrindimui. Gali pasirodyti, kad problema yra tik lingvistinė ir iš dalies taip ir yra. Bet nevisiškai.

Ir viena, ir kita matyti išskyrus tris baudžiamosios teisės teorijai svarbias angliškojo *wrongfulness* reikšmes, pasirodančias Feinbergo teorijoje. Šios reikšmės yra: moralinis blogis, moralinių teisių pažeidimas ir moralinis nepateisinamumas. Pastarosios dvi reikšmės atsispindi būtent aukščiau minėtame Feinbergo siauresniajame žalos, reikšmingos baudžiamajai teisei apibrėžime. Tai yra, veikėjas, pakenkiantis kito interesams turi dar ir pažeisti jo teisas bei elgtis moraliai nepateisinamai tam, kad galėtų būti baudžiamas. Sąžiningos konkurencijos atveju, veikėjas nepažeidžia kito teisių. Sugadinamas automobilį, pažeidžia teises į nuosavybės saugumą. Tačiau, jei automobilio sugadinimas įvyktų siekiant užkirsti kelią didesnei nelaimei, veikėjas būtų pateisinamas net ir pažeisdamas kito teises ir pakenkdamas jo interesams, tad irgi nebūtų baustinas.

Moralinis blogumas ar neteisybė, kita vertus, nurodo būtent į moraliai blogą veiksmą kokios nors visuminės doktrinos prasme. Žinoma, žalos darymas Feinbergo apibrėžta prasme taip pat gali būti laikomas moraliai blogu elgesiu. Tačiau tokio elgesio kriminalizacija nėra priklausoma nuo jokios visuminės moralinės doktrinos. Dėl tokio elgesio draudimo veikėjai gali susitarti paprasčiausiai galvodami apie savo interesų apsaugą. Atmesdamas teisinį moralizmą, liberalas neigia, kad dera ar leistina kriminalizuoti elgesį ir bausti už blogus veiksmus, kurie yra „laisvai sklandantys“ (angl. *free-floating*), tai yra, nesusieti su jokių žalos kitiems darymu (Feinberg 1990 [1988]: 5). Toks teisinis moralizmas grįstų kriminalizaciją būtent nurodant į tam tikrą visuminę moralinę doktriną, pagal kurią, tam tikri veiksmai būtų blogi nepriklausomai nuo to ar kenkia kam nors kitam ar ne. Pavyzdžiui, tai galėtų būti kai kurie privatūs, savanoriški seksualiniai santykiai tarp suaugusių žmonių ar privatūs, bet nepadoriais laikomi veiksmai su savo kūnu. Toks grynasis teisinis moralizmas, kuris remiasi būtent moralinio blogio idėja, nepriklausomai nuo žalos, pasak Feinbergo, pasitaiko retai ir dažniau yra implikuojamas tam tikrų argumentų nei nuosekliai ginamas (Ibid. 133). Jis pasitaiko kai kurių autorių raštuose ir yra išreiškiamas garsia XIX amžiaus Millio kritiko Jameso Fitzjameso Stepheno fraze, kad teisės tikslas yra kriminalizuoti baisios ydingo elgesio formas (Stephen 1990: 152).

Feinbergas gali nuosekliai atmesti tokį grynąjį moralizmą net ir pats reikalaudamas, kad už žalą būtų baudžiama tik tada, kai ji yra moraliai neteisinga. Pastarasis reikalavimas nenurodo, koks konkrečiai yra numanomo moralinio neteisingumo turinys. Jis tiesiog teigia, kad neturėtume bausti už žalos padarymą, kurio nelaikome moraliai neteisingu. Tikėtina, kad netgi vadovaudamiesi labai skirtingomis moralės teorijomis, galėsime pasiekti susikertantį sutarimą dėl nemažos srities atvejų, kai pakenkimo kito interesams nelaikysime moraliai neteisingu tokiu būdu, kuris turėtų užtraukti bausmę. Grynasis moralizmas, kita vertus, pozityviai nurodo, visus atvejus, kai turėtume bausti. Būtent dėl to jis kertasi su pagrindine minimalaus politinio liberalizmo, kaip draudimo per prievartą įtvirtini visuminę moralinę doktriną idėja.

Teisinis moralizmas XX a. antroje pusėje labiausiai siejamas su Patricko Devlino idėjomis apie visuomenės teisę teisinėmis priemonėmis įtvirtinti nusistovėjusią moralę. Pasak Devlino neįmanoma nubrėžti teorinių ribų valstybės teisei kriminalizuoti amoralią veiklą, kadangi visuomenės turi teisę gintis nuo vidinių priešų taip pat, kaip ir nuo išorinių (Devlin 1975 [1968]: 12–13). Šiuo atveju tie, nesilaikantys visuomenės moralės normų, yra laikomi jos vidiniais priešais. Tad moralė čia nebūtinai yra absoliuti, o moralizmas nėra grynas. Devlino argumento esmė yra, kad bendros moralinės nuostatos yra tai, kas leidžia bendruomenei išlikti, o jų nesilaikymas yra grasinimas suardyti visuomenę iš vidaus (Ibid.). Tad būtent dėl to net ir tie, kurie užsiima žalos nedarančiais, bet bendrosios moralės požiūriu blogais veiksmais, yra jai priešiški ir turi būti baudžiami.

Apie Devlino argumentacijos trūkumus kritikų parašyta daug. Juos galima susumuoti vieninteliu Feinbergo argumentu, kad iš to, jog bendruomenė turi laikytis bent kažkokių bendrų moralinių nuostatų tam, kad išliktų, neseika, kad visos jos moralinės nuostatos būtinai turi būti bendros (Feinberg 1990: 135–136). Tikriausiai jei didelė dalis bendruomenės laikytųsi skirtingų supratimų apie tai, ar ir kada galima žudyti kitus žmones, tokia bendruomenė išties negalėtų ilgai išlikti. Bet iš to neseika, kad visi bendruomenės nariai turėtų visiškai sutarti dėl visų dalykų, kuriuos laiko susijusiais su moralės sfera tam, kad galėtų sugyventi. Net jei didelė dalis visuomenės pripažįsta tam tikras moralines normas susijusias su seksualiniu gyvenimu, alkoholio vartojimu, ar tuo, kokios meninės išraiškos yra tinkamos, tai nereiškia, kad visi asmenys, kurie privačiai jų nesilaiko kažkoku išskirtiniu ir reikšmingu būdu veda bendruomenę prie suyrimo.

Būtent išsaugoti bendruomenę tik su minimaliu bendrai būtinu moraliniu turiniu, paliekant kuo didesnę laisvę kiekvienam vadovautis savo visumine

moralinė doktrina, yra liberalizmo tikslas. Su politiniu liberalizmu suderinama baudžiamosios teisės teorija, kaip minėta, privalo laikytis bent jau apribojimo, draudžiančio baudžiamosios teisės priemonėmis stabdyti protingą visuminių doktrinų laikymąsi. Privatus savo visuminės doktrinos laikymasis, nekenkiant niekam kitam, akivaizdžiai atitinka protingumo kriterijų. Tad, liberalas Feinbergas gali neprieštarinai laikytis minimalaus moralinio reikalavimo ir tuo pačiu atmesti Devlino konvencinės moralės įtvirtinimo maksimalizmą.

Tad, atmesdamas žalos nedarančio moralinio blogumo pagal kokią nors visuminę moralinę doktriną kriminalizavimu grįstas teisinio moralizmo formas, Feinbergas išlieka nuosekliu liberalu. Tačiau tai nereiškia, kad jis nesilaiko jokie moralistinio principo, apribojančio bausmę. Teisės, apie kurias kalba Feinbergas, ir kurios turėtų būti pažeidžiamos, idant žalos padarymas taptų baustinu, yra moralinės ta prasme, kad išlieka net jei yra paneigiamos blogais įstatymais (Feinberg 1984: 7). Jų pažeidimas savaime yra moralinis blogis. Nepateisinamas žalos darymas taip pat, be abejo, yra moralinis blogis. Tad Feinbergo baudžiamajai teisei svarbios žalos apibrėžimas, kaip kenkimo kito asmens interesams moraliai nepateisinamu būdu ir pažeidžiant jo teises, lygiai tiek pat nuosekliai galėtų būti laikomas teisiškai svarbaus moralinio blogumo apibrėžimu. Būtent čia skirtumas išties yra daugiausiai lingvistinis. Tokiu atveju, Feinbergas būtų „grynesnis“ moralistas nei Devlinas. Pastarasis naudojami morale instrumentiškai, siekdamas tikslo, kad bendra visuminė moralinė doktrina padėtų išsaugoti egzistuojančią santvarką. Feinbergą dera suprasti, kaip siekiantį apibrėžti tam tikrą moraliai blogų poelgių klasę, tai yra, nepateisinamus, teises pažeidžiančius žalingus poelgius, už kuriuos leistina ir pagrįsta bausti.

Būtent šia linkme nuėjo liberalios baudžiamosios teisės teorijos netrukus po paskutinio Feinbergo tetralogijos tomo išspausdinimo. Nors, rašydamas šį tomą prieš daugiau nei 30 metų, Feinbergas nerado, kas išsamiai gintų grynąją teisinį moralizmą, nūdieniame liberaliame baudžiamosios teisės filosofijos diskurse dominuoja tam tikros moralizmo formos. Žinoma, jos skiriasi nuo teisinio moralizmo, kuris siekia baudžiamosios teisės priemonėmis įtvirtinti visuminę ir visas gyvenimo sritis persmelkiančią moralės doktriną ir kuris nėra suderinamas su liberalizmu. Įvairios dominuojančios teisinio moralizmo formos šiandien yra ginamos būtent liberalių teoretikų, kurie tarsi pasekė Geraldo Dworkino patarimu užuot ieškojus principų, kaip kad žalos, apribojančių valstybės teisę kriminalizuoti moralinį blogumą, atvirai ginčytis prieš, pavyzdžiui, homoseksualių santykių kriminalizavimą tuo pagrindu, kad tokia veikla tiesiog nėra amorali (Dworkin 1999: 946). Šiandienos diskurso lyderiai laikosi pozicijų, grindžiamų tam tikromis moralistinio

kriminalizacijos principo versijomis, susiejančiomis kriminalizaciją su kokia nors blogo veiksmo samprata.

Simesteris ir von Hirschas moralinį blogumą pripažįsta, kaip pamatinį kriminalizaciją apribojantį principą (Simester and von Hirsch 2011: 19), tuo pačiu pripažindami, kad savaime veiksmo blogumas nėra pakankamas kriminalizacijai (Ibid. 22), tad – atmesdami Devlino tipo moralizmą. Von Hirschui, kurio proporcingumo teorija pastaruosius 50 metų žengia liberalizmo baudžiamojoje teisėje priešakyje, kaip, beje, ir Feinbergui (Feinberg 1965), bausmės esminė funkcija yra išreikšti moralinį pasmerkimą (von Hirsch 2007: 424–425). Moore'ui toks teisinis moralizmas seka iš retributyvizmo, suprantamo kaip teorijos, pagal kurią baudžiamosios teisės *prima facie* tikslas yra paskirti pelnytą bausmę už visus moralinius blogius (Moore 2009: 31). Tokį, iš pirmo žvilgsnio labai platų kriminalizacijos tikslą, Moore'o teorijoje apriboja prezumpcijos asmeninės laisvės naudai, grįstos būtent liberaliomis vertybėmis, tokiomis kaip pozityvi laisvė, autonomija, ar žmonių troškimas turėti laisvą pasirinkimą (Moore 2014: 201–203), dėl kurių moraliai blogo elgesio, kurį galima kriminalizuoti sritis galiausiai smarkiai susiaurėja.

Duffas, pabrėždamas būtinumą pradėti nuo politinės teorijos formuluojant baudžiamosios teisės teoriją, nurodo, kad pastaroji vis tiek gali būti tam tikros formos teisinis moralizmas, pagal kurį baudžiamoji teisė yra politinė institucija, kuriai rūpi būtent moraliai blogi veiksmai (Duff 2018: 187). Duffas atmeta galimybę, kad koks nors substansyvus principas, kaip kad žalos, galėtų būti pagrindinis kriminalizacijos principas (Ibid. 233–234) ir vietoje to, pateikia formalų principą. Pasak jo, šis formalus principas leidžia bausti tik už viešuosius blogius, pastaruosius suprantant kaip blogus veiksmus, kurie pažeidžia politinės bendruomenės pilietinę tvarką (Ibid. 232). Šis formalus principas įgauna savo turinį būtent per konkrečios pilietinės tvarkos apibrėžimą. Pilietinė tvarka yra ir formalios teisinės institucijos, apibrėžiančios politinę bendruomenę, ir bendros deklaruojamos vertybės, ir tikslai, kurie struktūruoja šias institucijas (Duff 2020: 13). Tad viešojo ir privataus blogo veiksmo atskyrimas savaime iš dalies priklausys nuo to, kokią pilietinę tvarką norima sukurti. Liberali politinė bendruomenė, numanoma, sieks apsaugoti ir išplėsti privačią sferą, tad laikysis griežtesnių kriterijų laikyti blogį viešu.

Tad čia teisinis moralizmas yra politizuojamas ta prasme, kad kalbama ne apie moralinius blogius paremtus kokia nors visumine moraline doktrina, o apie konkrečios politinės bendruomenės, šiuo atveju liberalios bendruomenės, pagrindines moralines nuostatas. Tačiau tai nėra siekis visiškai įtvirtinti

konvencinę moralę, kadangi čia fundamentalia tampa Devlino atmetama skirtis tarp viešos ir privačios moralės.

Kol Moore'o požiūriu moralizmas yra susietas su retributyvizmu, o Duffas bando apeiti skirtį tarp retributyvizmo ir utilitarizmo, pabrėždamas politinį baudžiamosios teisės teorijos pobūdį, Chadas Flandersas, taip pat pradėdamas nuo baudžiamosios teisės teorijos susietumo su politiniu liberalizmu, siekia parodyti, kad retributyvizmas turėtų būti atmestas. Flandersas susieja viešąjį blogį su Rawlso idėjomis (Rawls 1993, 1999b) apie reikalavimą grįsti politinės strategijos pasiūlymus tik tokiomis priežastimis, kurias galėtų priimti ir kiti protingi piliečiai, nepriklausomai nuo jų skirtingo požiūrio į gyvenimo prasmę ar skirtingų visuminių moralinių doktrinų. Pasak Flanderso, retribucinė nusiplenymo samprata neprašina šio testo, kadangi ne visi turi tokį metafizinį pasaulėvaizdį, kuriame žmonės kažko nusipelno už savo veiksmus, tad kriminalizaciją ir bausmę galime grįsti tik utilitaristiniais tikslais, kaip kad siekis atgrasyti nuo nusikaltimų darymo ar užtikrinti viešąjį saugumą (Flanders 2016b: 54-55). Tad, Flandersas, regis, taip pat pasiūlo politiškai interpretuotą teisinį moralizmą, siekdamas pagrįsti utilitaristinę kriminalizacijos teoriją.

Taigi, kiek paradoksaliai, po politinio posūkio baudžiamosios teisės teorijoje, kuris tampriau susiejo ją su politine teorija ir liberalia politine santvarka, nūdieniame diskurse dominuoja tam tikros teisinio moralizmo formos. Pagrindiniai įvairių teorinių krypčių autoriai yra moralistai ta prasme, kad laikosi kokio nors moralinio principo apribojančio kriminalizaciją.

Tai, kad politinis posūkis tapo ir moraliniu galima iš dalies paaiškinti, vėlgi paradoksaliai, žalos principo sėkme. Bernardas Harcourtas jau klasikinėje tapusia studijoje (Harcourt 1999) parodė, kad žalos principui įsitvirtinus ir tapus standartu, argumentuojant už vienokių ar kitokių veiksmų kriminalizaciją, užuot atsitraukus nuo siekio teisiškai įtvirtinti tam tikras moralines pažiūras, tiesiog pradėta nurodyti ne į veiksmo numanomą amoralumą, o ieškoti, kaip jis yra žalingas kitiems. Pavyzdžiui, už draudimą skleisti informaciją apie homoseksualių santykių egzistavimą galima argumentuoti nurodant ne į tokių santykių numanomą amoralumą, o į tai, kaip tokia informacija neva gali daryti žalą nepilnamečiams. Taip liberalizmas laimi ta prasme, kad visi debatai tampa paremti žalos principu, bet siekiantys įtvirtinti kokią nors moralę vis dar gali tai padaryti išplėsdami baudžiamajai teisei aktualios žalos sampratą. Tokiu atveju, liberalams atsiranda tam tikro pagrindo apskritai atsisakyti taip lengvai manipuluojamos žalos sampratos ir tenka atsisukti į moralistinius principus bei jų santykį su kriminalizacija.

Toliau pateikiami argumentai už tai, kad pagrindas išsaugoti žalos ir moralistinį principą kaip atskirus, vienas nuo kito nepriklausomus ir kartu kriminalizaciją apribojančius principus, yra rimtesnis. Pirma, tai, kad abu principus norint galima suvesti vieną į kitą, pasirenkant vienokią ar kitokią terminologiją, savaime nėra argumentas pasirinkti, kurią nors iš jų. Feinbergas moralinį neteisingumą paverčia žalos kitiems kvalifikatoriumi, kuris leidžia bausti už tam tikrą žalos padarymą. Kiti teoretikai yra labiau linkę eiti priešingu keliu. Pavyzdžiui, Simesteris ir von Hirschas, pradeda nuo veiksmo moralinio blogumo ir tada prideda reikalavimą, kad jis dar būtų ir žalingas. Paprastaiariant, galima kelti reikalavimą kriminalizuoti tik kenksmingus blogus veiksmus, arba galima reikalauti kriminalizuoti tik moraliai blogus/nepateisinamus kenksmingus veiksmus. Tol, kol abu dėmenys funkcionuoja nepriklausomai vienas nuo kito, abu konceptualizacijos keliai yra vienodai tinkami siekiant nubrėžti ribas kriminalizacijai. Tad liberali teorija neturi pakankamos priežasties atmesti vieno iš principų ar subordinuoti jį kitam.

Antra, jei žalos principas žlunga nuo savo sėkmės, kuri tiesiog lemia baudžiamajai teisei reikšmingų žalų dauginimą, nėra priežasties manyti, kad tas pats neišiktų moralistinio principo, padarius jį vieninteliu apribojimu bausmei. Išties, siekiant plėsti kriminalizaciją, moralinis blogumas, regis, yra dar parankesnis įrankis manipuliacijai kadangi jis nebūtinai susietinas su kokiais nors empiriniais faktais. Žala, pagal bet kokią sampratą, turėtų būti bent jau iš principo empiriškai identifikuotina. Kita vertus, elgesys gali būti laikomas moraliai blogu pagal kokią nors moralinę doktriną tik dėl šios doktrinos reikalavimų, nepriklausomai nuo faktinių to elgesio pasekmių. Tad būdai, kaip galima argumentuoti už tam tikro elgesio moralinį blogumą viešajame diskurse yra praktiškai neriboti.

Trečia, apribojimas, reikalaujantis kriminalizuoti tik viešąjį blogį, bet ne privatų čia gali padėti tik iš dalies. Viena vertus, išties, toks apribojimas neleistų skverbtis į aiškiai nubrėžtą privačios moralės sritį. Kita vertus, neišvengiamai politinis ir nuo pilietinės santvarkos priklausomas viešosios ir privačiosios zonos apibrėžimas, regis, lemtų ir baustinių blogių priklausymą nuo politinių svyravimų. Apeliuojant į civilinę tvarką kaip numanantią bendras vertybes, kurių laikosi visa politinė bendruomenė, galima nesunkiai išplėsti viešąją sferą, randant būdų paaiškinti, kodėl tam tikri veiksmai, iki tol laikyti privačiais, išties pažeidžia pilietinę tvarką.

Ketvirta, tai, kad taikant žalos principą, siekiantieji kriminalizuoti tam tikrus moralinius blogius tiesiog performuluoja savo argumentaciją žalos terminais, nors susilpnina apribojimo veiksmingumą viešojoje diskusijoje,

nepadaro jo visiškai nieko nereiškančiu. Reikalavimas, kad kriminalizacijos proponentai parodytų, jog veikla tiesiogiai siejasi su kokia nors netrivialia žala kitiems, bendrai apsunkina bandymus išplėsti kriminalizuotų veiksmų sferą, net jei kai kuriais konkrečiais atvejais yra apeinamas. Kitaip tariant, žalos principo netobulas veikimas nereiškia jo visiško žlugimo.

Tas pats galioja ir moralistiniam principui, reikalaujančiam kriminalizuoti tik blogus veiksmus. Išties, šių principų pažeidžiamumas bandant pritaikyti juos kaip vieninteliuos, pamatinius kriminalizacijos principus, rodo jų vienas nuo kito nepriklausomą reikalingumą liberaliai baudžiamosios teisės teorijai, siekiančiai nustatyti tvirtus teorinius apribojimus valstybės prievartai. Tad, regis, nėra pagrindo atsisakyti kurio nors iš šių principų, ir pagrįsta reikalauti, kad siekiant kriminalizuoti veiką, būtų paaiškintas, ir jos žalingumas ir moralinis blogumas arba neteisingumas, dėl kurio galėtų sutikti visi protingi asmenys, sudarantys politinę bendruomenę.

1.2.3. Moralinės ir baudžiamosios atsakomybės santykis

Praėjusioje dalyje išskyriau tris baudžiamosios teisės filosofijai svarbias žodžio *wrong* reikšmes, kurias Feinbergas naudoja savo kriminalizacijos principų analizėje ir kurių kiekviena nurodo į tam tikrą būdą apriboti baudžiamąją teisę moralistiniu principu. Šios reikšmės yra moralinis blogumas, tai yra moraliai blogas elgesys pagal kokią nors moralinę doktriną, moralinių teisų pažeidimas, ir moralinis nepateisinamumas.

Moralistinis apribojimas bausmei yra principas, pagal kurį negalima bausti už tai, kas nėra moraliai blogai. Kalbant apie kriminalizaciją, moralistiniam principui paprastai bus svarbios pirmos dvi iš išvardintų trijų moralinio blogio ar neteisybės reikšmių. Čia apribojimas reikštų, kad negalima bausti už tai, kas nėra moraliai blogai ir/arba nepažeidžia niekieno moralinių teisų. Pagal kai kurias teorijas, tam tikrų moralinių teisų, kurios taip pat yra įtvirtintos įstatymais, pažeidimas ir yra baudžiamajai teisei svarbus moralinis blogis. Regis, taip yra Feinbergui, kuris atmeta teisinį moralizmą, kaip galimybę bausti tiesiog už moralinį blogį ir įtraukia teisų pažeidimą į savo žalos sąvoką. Tačiau taip pat galima laikytis teorijos, pagal kurią moralinis blogumas būtų kažkas kito ir būtų pakankama ar bent jau būtina sąlyga kriminalizacijai. Kaip baudžiamosios teisės apribojimas liberalioje demokratijoje, moraliniu blogumu grįstas moralistinis principas turėtų leisti kriminalizuoti tik tai, kas persidengia įvairiose visuminėse doktrinos, kaip draustina moraliai bloga veika, tai yra, tai dėl ko esti susikertantis sutarimas. Dėl to galima kriminalizuoti žmogžudystę, bet ne homoseksualius lytinius santykius.

Trečioji iš Feinbergo paminėtų moralinės neteisybės reikšmių, moralinis nepateisinamumas yra susijęs ir su kriminalizacija, ir su baudžiamosios atsakomybės taikymu. Šią dvigubą sąsają galima paaiškinti per klasikine atsakomybės teorijoje jau tapusią skirtį tarp pateisinančio paaiškinimo (angl.: justification) ir pasiteisinimo kaip visiško ar dalinio atleidimo nuo atsakomybės (angl.: excuse). Pirmuoju atveju, mes prisiimame atsakomybę už poelgį, bet neigiamė, kad tai buvo blogas veiksmas, o antruoju, mes pripažįstame, kad poelgis buvo blogas, bet prisiimam ne visą ar visai neprisiimam atsakomybės už jį (Austin 1956: 2). Šiek tiek pakeičiant J.L. Austino pavyzdį (Ibid. 3), aktualų iškart ne tik moralinės, bet ir baudžiamosios atsakomybės teorijai, sakytume, kad nužudymas yra pateisinamas paaiškinant, kad tai buvo priešiškas nužudymas mūsų metu, arba, kad nuo atsakomybės už žmogžudystę galima (visiškai ar iš dalies) atleisti, jei ji buvo įvykdyta per prievartą, kai paties veikėjo gyvybei buvo grasinama. Pirmuoju atveju paneigiama, kad įvyko nusikaltimas, tai yra, kad šis konkretus nužudymas gali būti kvalifikuojamas kaip žmogžudystė. Antruoju, šitai nėra neigiama, tačiau nurodomos priežastys, kodėl veikėjas neturėtų būti laikomas (visiškai) atsakingu už žmogžudystę.

Čia svarbu pastebėti du dalykus. Pirmasis paaiškina, kodėl moralinis (ne)pateisinamumas yra susijęs, ir su kriminalizacija, ir su atsakomybės taikymu. Kalbėdami apie pateisinamumą galime nurodyti arba į pateisinimą paaiškinant, arba į pasiteisinimą neigiant atsakomybę ar jos dalį. Kadangi kai yra paaiškinimas, neigiama, kad buvo padarytas nusikaltimas, iš esmės teigiama, kad veiksmas buvo moraliai priimtinas, tai yra, nebuvo moraliai blogas. Tad, retrospektyviai svarstydami apie paaiškinto veiksmo kriminalizaciją, turėtume teigti, kad šis veiksmas nebuvo kriminalizuotas, kadangi negalima drausti veikos, kuri turi moralinį paaiškinimą parodantį, kad ji nėra bloga. Tai reiškia, kad nors mes palaikėme tam tikrą veiksmą kriminalizuoto veikos tipo atveju dėl tam tikrų panašumų su tokia veika, pateisinantį paaiškinimą parodė, kad šis konkretus veiksmas nėra tokio tipo veikos atvejis. Kaip kad paaiškinimas, kad nužudymas buvo dalis mūsų parodo, jog nors toks veiksmas kai kuriais aspektais yra panašus į žmogžudystę, tai nėra atvejis veikos, kurią kriminalizuoja įstatymai draudžiantys žudyti. Šiuo atveju, nustačius, kad nėra paties nusikaltimo, veikėjo atsakomybės klausimas net nėra svarbus baudžiamajai teisei, kadangi pati situacija nebetinka jos vertinimui.

Kita vertus, atsakomybės paneigimo atveju, priešingai, pripažįstama, kad veiksmas buvo kriminalizuotas net ir tais atvejais, kai atsakomybė paneigiama visiškai. Būtent dėl to, kad svarstoma situacija yra nusikaltimo, tai yra,

draudžiamo veiksmo situacija, veikėjo atsakomybė tampa baudžiamosios teisės klausimu. Net jei nustatoma, kad veikėjas nusipelno visiško atleidimo nuo atsakomybės tuo nepasakoma, kad jis nepadarė draudžiamo veiksmo. Atleidimas nuo atsakomybės už žmogžudystę, kai pripažįstama, kad veikėjas buvo verčiamas ir kitaip pats greičiausiai būtų nužudytas, nereiškia, kad tokiais atvejais yra iš anksto leidžiama žudyti. Tai vis tiek yra veiksmo, kurį draudžia žmogžudystę kriminalizuojantys įstatymai, atvejis, nors ir išskirtinis. Šis išskirtinumas yra svarbus ne pačiai veiksmo kriminalizacijai, o taikant atsakomybę. Iš dalies dėl to, pateisinimas paaiškinant turi normatyvinį prioritetą (Gardner 2007: 272) prieš atleidimą nuo baudžiamosios atsakomybės. Tai yra, pati situacija, kai parodoma, kad padarytas veiksmas nebuvo moraliai blogas, yra geresnė, nei situacija, kai veikėjas yra visiškai išteisinamas dėl blogo veiksmo, nepaisant to, kad baudžiamuoju požiūriu rezultatas yra tas pats, tai yra, bausmė nėra skiriama. James Edwardsas šį prioritetą aiškina tuo, kad, ceteris paribus, geriau yra, kai veikėjas pasiekė tą rezultatą, kurio ir siekė, ir pasiekia jį tyčia, o ne atsitiktinumo dėka, nes būtent tada pasireiškia jo geba elgtis atsakingai (Edwards 2026: 119–120). Baudžiamosios teisės kontekste tai reiškia, kad normatyviai priimtinau, kai veikėjas gali nurodyti, jog jis padarė tai, ko ir siekė ir tuo pačiu nepadarė nieko blogo, nei, kad jis nenorėjo padaryti nieko blogo, o blogą poelgį reikšmingai nulėmė tam tikros aplinkybės.

Antras dalykas, kurį svarbu pastebėti, yra glaudus veikėjo moralinės ir baudžiamosios atsakomybės santykis, implikuojamas pateisinimo paaiškinant ir atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės. Šie pateisinimo būdai pirmiausia yra būtent moralinio pateisinamumo formos, kurios taip pat tampa ir priežastimi sumažinti bausmę ar jos išvis neskirti. Pateisinimas paaiškinant, kaip su kriminalizacija susijusi pateisinamumo forma, nurodo į tai, kad veiksmas neturėjo būti kriminalizuotas net tuo atveju, jei faktiškai buvo. Šitai plaukia ir iš ankstesniame skyriuje minėto moralistinio apribojimo bausmei, pagal kurį drausti galima tik tai, kas yra kuria nors reikšminga prasme moraliai blogai. Tačiau būtent tada, kai veiksmas išties yra kriminalizuotas, pateisinimas paaiškinant veikia kaip papildomas apribojimas, neleidžiantis taikyti baudžiamosios atsakomybės nesant moralinės atsakomybės už jokią blogą veiksmą.

Pateisinimas kaip atleidimas nuo atsakomybės, taip pat, iš dalies paaiškina veikėjo veiksmus tokiu būdu, kad moraliai nebesmerkiame jo tiek, kiek smerktume be šio paaiškinimo. Būtent dėl šio mažesnio smerktinumo veikėjas yra baudžiamas mažiau arba visai atleidžiamas nuo baudžiamosios atsakomybės. Iš esmės, moralinės ir baudžiamosios atsakomybės santykis

liberalioje teorijoje veikia kaip apribojimas, reikalaujantis, kad panaikinus moralinę atsakomybę nebūtų baudžiama, o esant mažesnei moraliniai atsakomybei baudžiama būtų mažiau nei esant didesnei.

Liberalioje teorijoje, šią priklausomybę galima paaiškinti Roberto Nozicko siūlomą modeliu, pagal kurį pelnyto atpildo dydis yra padarytos žalos ir veikėjo atsakomybės sandauga, pastarajai esant dydžiui tarp nulio ir vieno (Nozick 2003: 75). Tad, kuo didesnė tam tikrų veiksmų žala, tuo didesnės bausmės nusipelnoma už jų darymą. Tačiau, kad ir kokia didelė bebūtų žala, jei pripažįstama, kad veikėjo atsakomybė yra lygi nuliui arba nykstamai maža, turėtume tarti ir tai, kad jis nenusipelno bausmės. Viena vertus, šis apribojimas yra formuluojamas retribuciniais nusipelnymo terminais. Tačiau bent jau draudimą bausti veikėją, kurio moralinė atsakomybė yra lygi nuliui, kaip negatyvų apribojimą galėtų priimti ir liberali teorija grįsta pozityviais utilitaristiniais principais. Tad bendra idėja, kad baudžiamoji teisė turėtų būti grindžiama utilitaristiniais principais nebūtinai prieštarauja tokiam baudžiamosios atsakomybės susiejimui su moraline.

Prieštarauti galima dviem pagrindiniais būdais, kurių vienas yra labiau normatyvinis, vertinantis baudžiamosios teisės teoriją, o kitas atsiremia į jos praktiką ir faktinį turinį. Pirmasis yra susijęs su kriminalizacija ir teigia, kad svarstymas, susiejantis ją su apribojančiais principais nėra gera filosofija (Tadros 2016: 91). Neigdamas, kad tokie principai, kada nors gali būti suformuluoti taip, kad sėkmingai apribotų kriminalizaciją, Tadrosas iš esmės prieštarauja visai moralinių apribojimų baudžiamajai teisei idėjai. Pagrindinis jo kontraargumentavimo būdas yra kontrapavyzdžių pateikimas, tai yra, suformulavimas situacijų, kai turėtume pripažinti, kad principas negalioja. Viena jų, išorinėms jėgoms grasinant sunaikinti planetą, reikalaujama, kad Jungtinė Karalystė uždraustų šokinėti (Tadros 2016: 98). Pasak Tadroso, akivaizdu, jog šiuo atveju Jungtinė Karalystė turėtų uždrausti šokinėti, nepaisant to, kad šokinėjimas nėra moraliai blogai, tad moralinis apribojimas negalioja (Ibid.). Douglasas Husakas, kurio įtakingoje filosofijoje (Husak 2008; 2016) moralistinis apribojimas yra itin svarbus, atkreipia dėmesį į ryškiają Tadroso argumentacijos problemą, nurodydamas, kad jokie deontologiniai principai nėra absoliutūs – jiems visiems gali būti padarytos išimtys jei tam yra pakankamai gerų utilitaristinių priežasčių (Husak 2019: 398). Husakas čia implikuoja, kad apribojantis principas, grįstas pareiga, nusipelnymu ar kita ne instrumentine idėja, netampa visiškai atmestinu vien dėl to, kad galime sugalvoti situacijų, kai geriau jo nesilaikyti. Tam tikra prasme, Tadrosas ir Husakas sutinka vienas su kitu, tai yra, abu mano, kad principai, apribojantys kriminalizaciją, nėra idealūs. Skirtumas tame, kad Husakas nemano jog dėl to

jų taikymas tampa filosofiškai nepriimtiniu ar blogu. Įdomu tai, kad būtent iš instrumentinių, tai yra, labiau Tadrosui būdingų paskatų, verta sutikti su Husaku. Jei moraliniai apribojimai baudžiamajai teisei tinkamai funkcionuoja daugeliu ar beveik visais atvejais, vienas ar keli atvejai, kai jie turėtų būti suspenduojami, nėra pagrindas jų atsisakyti.

Dar įdomesnis yra kitas Husako pastebėjimas. Grėsmės akivaizdoje kriminalizavus šokinėjimą ar kažką kitą, kas nėra amoralu, baudžiamosios justicijos vykdanieji pareigūnai, numanomi, išnaudotų visas galimybes apsaugoti nuo bausmės tuos, kurie pažeidė netinkamą įstatymą, o grėsmei išnykus, visų tokių „pažeidėjų“ bausmės vykdymas būtų iškart sustabdomas (Ibid.). Kitaip tariant, net jei moralinis apribojimas yra pažeidžiamas kriminalizuojant, kai tai daroma vis tiek jį laikant teisingu ir tik siekiant išvengti didelės negandos, šis apribojimas gali ir toliau reikštis baudžiamosios teisės praktikoje.

Tokiu atveju, užuot paneigus moralinės ir baudžiamosios atsakomybės santykį, taip parodoma jo svarba. Net ir nesuveikus moralistiniam principui, apribojančiam kriminalizaciją, jis gali suveikti kaip apribojimas, draudžiantis bausti moraliai pateisinamumas veikėjus.

Antrasis prieštaravimas šiam santykiui remiasi vadinamaisiais griežtos atsakomybės (angl.: strict liability) pažeidimais, egzistuojančiais kai kurių jurisdikcijų baudžiamojoje teisėje. Stuartas Greenas didelę įtaką padariusiame straipsnyje nurodo, kad baudžiamojoje teisėje aptiko bent šešis griežtos atsakomybės pažeidimo traktavimo būdus, tačiau dažniausias ir tinkamiausias yra tas, pagal kurį tai yra atvejis, kai baudžiamoji atsakomybė taikoma nesant mens rea elemento (Green 2005: 2–3), kitaip tariant, kaltos psichinės būsenos. Tai yra, veikėjas laikomas atsakingu, net jei veikė be tyčios, žinojimo, tikslingumo, aplaidumo ar kitos panašios psichinės būsenos (Ibid.), kurią baudžiamoji justicija sieja su kalte. Pavyzdžiui, griežta atsakomybė galėtų būti taikoma už seksualinius santykius su nepilnamečiu, net ir neįrodžius, kad veikėjas žinojo jog kitas asmuo yra nepilnametis. Tokiu atveju pripažįstama, kad veikėjas galimai tiesiog sąžiningai suklydo dėl aplinkybių, tai yra, nebūtinai elgėsi moraliai blogai, bet jam vis tiek taikoma baudžiamoji atsakomybė.

Tai, kaip turėtume traktuoti griežtą atsakomybę iš dalies priklauso ir nuo to, kokio tipo atvejai ji yra taikoma. Aiškinantis ar ji yra tinkamas argumentas prieš moralinės ir baudžiamosios atsakomybės susietumą, svarbu atskirti dviejų tipų griežtos atsakomybės pažeidimus. Pirmasis pasitaiko, kai veikėjas nėra kaltinamas jokių kitu pažeidimu. Aukščiau minėtas lytinių santykių su nepilnamečiu atvejis yra tokio tipo pavyzdys. Kitoks yra atvejis, kai,

pavyzdžiui, grupei bendrininkų vykdant nusikaltimą, vienas jų nužudo žmogų, tačiau už žmogžudystę atsakomybė taikoma visiems bendrininkams, net jei jie žmogžudystei nepritarė ir negalėjo jos sustabdyti. Tokiu atveju griežta atsakomybė už vieną nusikaltimą taikoma įrodžius atsakomybę už kitą, susijusį nusikaltimą.

Šiais, antrojo tipo, atvejais bendresnėje nusikaltimo situacijoje turi egzistuoti bent kažkokia moralinė atsakomybė už svarbias šios situacijos detales, kad veikėjas būtų baudžiamas. Kitoje disertacijos dalyje plačiau aptarsiu, kaip moralinė atsakomybė už nusikaltimą priklauso nuo veikėjo santykio su bendresne nusikaltimo situacija. Čia svarbu pastebėti tik tai, kad tokio tipo griežtos atsakomybės taikymas apskritai neprieštarauja idėjai, jog veikėjas turi turėti kažkokią moralinę atsakomybę už nusikaltimo situaciją tam, kad jį būtų galima bausti.

Atvejai, kai griežta atsakomybė taikoma esant vieninteliame nusikaltimui, neįrodžius, kad veikėjas yra moraliai atsakingas už jį, yra problemiški. Baudžiamosios teisės teoretikai į griežtą atsakomybę dažnai žiūri skeptiškai. Vienintelis tvirtas argumentas už jos taikymą yra instrumentinis, nurodant, kad be jos daug pažeidėjų galėtų išsisukti naudojantis tuo, kaip sunku ar neįmanoma gali būti įrodyti moralinę atsakomybę. Šis argumentas yra stipresnis, kai kalbama apie smulkius pažeidimus, už kuriuos baudžiama pinigineis bandomis. Tačiau vargu ar toks instrumentinis palengvinimas yra geras pagrindas smarkiai suvaržyti laisvę neįrodžius kaltės. Andrew Ashworthas nurodo, kad fundamentali laisvės ir jos netekimo prigimtis ir fundamentalus įkalinimo neįrodžius kaltės neteisingumas verčia oponuoti griežtos atsakomybės taikymui nusikaltimų, už kuriuos taikoma laisvės atėmimo bausmė atvejams (Ashworth 2010: 16). Tai yra, neteisinga, neįrodžius kaltės, pirma, paskirti tokią su stipriu pasmerkimu siejamą bausmę kaip laisvės atėmimo bausmę (Ibid.) ir, antra, atimti laisvę, kuri žmonėms yra tokia svarbi. Tuo labiau, kai trūksta empirinių duomenų, pagrindžiančių, kad griežtos atsakomybės taikymas padeda atgrasyti nuo nusikaltimų ar didina administracinį našumą baudžiant tikrai nusikaltusius (Serota 2023), tai yra, utilitaristinę šios priemonės taikymo naudą. Tad net jei utilitaristas prieštarautų griežtam, principiniam, griežtos atsakomybės atmetimui, regis, jis neturėtų dėl ko pagrįstai prieštarauti jos faktiniam atmetimui, bent jau kol atsiras jos veiksmingumo įrodymų.

Iki tol, pagrįsta daryti išvadą, kad griežta atsakomybė atvejuose, kai kaltinamasis nėra padaręs jokio kito susijusio nusikaltimo neturėtų būti taikoma. Tad ji nėra argumentas prieš moralinės ir baudžiamosios atsakomybių susietumą.

Šio skyriaus poskyriuose aptariau liberalizmą baudžiamojoje teisėje siauresne prasme, parodydamas, kaip pamatinis siekis apriboti prievartą liberaliose teorijose veda prie tam tikrų konkrečių principų. Argumentavau už tai, kad liberali teorija turėtų taikyti ir žalos, ir moralistinį principus kriminalizacijos apribojimui. Moralistinis apribojimas bausmei šioje teorijoje taip pat pasireiškia kaip moralinės ir baudžiamosios atsakomybės santykis. Tik veikėjas, kurį galime laikyti nors kiek moraliai atsakingu už nusikaltimo situaciją, gali būti baudžiamas. Šitaip minimaliai apibendrintam liberalizmui, kuris galiausiai atsiremia į minimalaus politinio liberalizmo apribojimą, draudžiantį naudoti baudžiamąją teisę vien tik protingos visuminės moralinės doktrinos įtvirtinimui ar apribojimui, kyla rimtų iššūkių vykdant jo esminį tikslą apriboti prievartą. Prie jų dabar ir pereinu.

1.3. Iššūkiai liberalizmui

Politinis liberalizmas siekia įtvirtinti skirtingas visuminės moralinės doktrinas turinčių protingų asmenų laisvę ir stabilų tarpusavio sugyvenimą. Tai reiškia siekį kiek įmanoma apriboti prievartą prieš asmenis. Į šį siekį įeina, ir asmenų prievartos vienu prieš kitus, ir valstybės prievartos prieš asmenis apribojimas. Tai, kad baudžiamoji teisė, viena vertus, padeda apriboti asmenų tarpusavio prievartą, kita vertus, pati yra valstybės prievartinis mechanizmas, yra esminė liberalizmo baudžiamojoje teisėje įtampa.

Kuo baudžiamosios teisės teorijos yra liberalesnės, tai yra, kuo svarbiau joms yra išsaugoti asmens laisvę, tuo rimtesnių iššūkių joms kelia ši įtampa. Tai suteikia pagrindo pozicijai, kad galbūt liberalios baudžiamosios teisės teorijos siauresne prasme, tai yra, tos, kurios itin pabrėžia asmeninės laisvės, pasirinkimo ir atsakomybės svarbą, paradoksaliai, nėra pačios tinkamiausios liberalioms demokratijoms.

Siekis apsaugoti asmenis nuo prievartos tampa sudėtingu abiejose pusėse. Prievartos potencialas didėja, o asmuo menksta ir nyksta. Abu šie dalykai yra iš dalies susiję su neuromokslų pažanga. Neurointervencijos didina potencialą paveikti ir manipuliuoti asmenimis labiau invaziniu būdu nei bet kokia kita baudžiamosios teisės priemonė. Asmuo, savo ruožtu, tampa vis trapesne, sunkiau apčiuopiama sąvoka. Asmuo yra įvairiais būdais, įskaitant ir grįstus neuromokslais, išskaidomas į įvairiai konceptualizuojamus motyvacinis centrus, taip apsunkinant bandymus lokalizuoti vientisą, centrinę moralinę veikėją jame.

Šie iššūkiai yra esminiai bandymui apriboti valstybės prievartą prieš asmenį ir, kaip tokie, bus aptarti vėlesniuose šio skyriaus poskyriuose. Tačiau

jie taip pat apsunkina ir asmeninės atsakomybės priskyrimą, kuris taip pat yra vienas iš būdų, kaip liberali teorija brėžia ribas valstybinei ir tarpasmeninei prievartai. Pirmiausia, svarbu pažvelgti būtent į tai, kaip ir kada asmeninės moralinės atsakomybės priskyrimas tampa esminiu iššūkiu liberalioms teorijoms.

1.3.1. Moralinės atsakomybės priskyrimo skepticizmas

Moralinės ir baudžiamosios atsakomybės susietumas liberalioje teorijoje yra reikšmingas tik darant prielaidą, kad veikėjai dažnai yra moraliai atsakingi už savo veiksmus. Iššūkiai moralinės atsakomybės priskyrimui yra ir iššūkiai liberalizmui. Čia ginamu požiūriu, didžiausi iššūkiai liberaliems baudžiamosios teisės teoretikams kyla ne ten, kur įprasta jų ieškoti ir ne taip, kaip įprastai juos meta mažiau liberalių teorijų atstovai.

Klasikinis ir bene geriausiai žinomas toks iššūkis remiasi visuotinio determinizmo idėja. Asmeninė moralinė atsakomybė, pagal bet kokią tikėtiną apibrėžimą ar kategorizaciją, turi būti kažkas kito nei tiesiog kauzalinė atsakomybė, susiejanti priežastį ir pasekmę (Zimmerman 2015: 45–46). Tiesiog kauzalinė atsakomybė yra, kai sakome, pavyzdžiui, kad dėl prasto derliaus kalta sausra. Taip „kalte“ sausrui, kuri tegali būti atsakinga priežasties ir pasekmės santykiu, priskiriame tik metaforiškai, nes išties, kaltė ir yra asmeninės atsakomybės ir būtent retrospektyvios moralinės atsakomybės forma.

Visuotinio determinizmo idėja, regis, kėsinausi paneigti šį skirtumą ir padaryti asmeninę atsakomybę tik kauzalinės porūšiu. Kaip minėta, liberalioms demokratijoms tinkanti baudžiamosios teisės teorija neprivalo laikytis idėjos, kad egzistuoja tokia metafizinė laisvė, suderinama su determinizmu. Tačiau, toks liberalas turėtų laikytis kitokio kompatibilizmo ir teigti, kad bent jau moralinė atsakomybė yra suderinama su visuotiniu determinizmu. Arba, tiksliau, kad metafizinis valios ar determinizmo statusas nemeta rimto iššūkio moralinės atsakomybės priskyrimui. Tam, kad galėtų laikytis tokios pozicijos liberalui reikia svarstant atsakomybę išeiti anapus metafizinių kontroversijų dėl laisvės statuso. Tai yra, jam reikia atsisakyti idėjos, kad atsakymas į moralinės atsakomybės klausimą yra atrandamas vertikaliai – žvelgiant į aukštesnę metafizinę plotmę ir atrandant ten arba laisvos valios galimybę, arba absoliutų metafizinį determinizmą.

Būtent to ėmėsi P.F. Strawsonas 1962 metais skaitytoje paskaitoje, vėliau pasirodžiusioje kaip straipsnis *Freedom and Resentment*, kuris padarė lemiamą įtaką šiandienos filosofinio atsakomybės diskurso formavimuisi.

Pasak Zimmermano, pastaruosius 50 metų šis diskursas sukasi aplink dvi temas, pabrėžtas Strawsono straipsnyje – valios savybės ir reaktyviusius požiūrius (Ibid.). Strawsono esminis tikslas yra parodyti svarbą, kurią suteikiame kitų žmonių požiūriams ir intencijoms mūsų atžvilgiu ir kaip nuo to priklauso mūsų pačių jausmai ir reakcijos (Strawson 2008 [1974]: 5), tai yra, mūsų pačių jų elgesio vertinimas.

Šie požiūriai ir intencijos, kaip kad piktavališkumas, panieka, nepagarba ir yra tos valios savybės, svarbios kai kuriose atsakomybės priskyrimo teorijose. Mūsų reakcijos arba, verčiant Strawsono frazę pažodžiui – „reaktyvieji požiūriai“, tokie kaip dėkingumas, neapykanta, ar straipsnio pavadinime minima pagieža, tampa esminiais aiškinant pačią moralinę atsakomybę. Būti atsakingam šiuo požiūriu ir reiškia būti tinkamu tokių reakcijų taikiniu. Ne metafizinė laisva valia ar utilitaristiniai principai, o tas faktas, kad mūsų praktikos, kuriomis reguliuojame elgesį, kaip kad kaltinimas ir baudimas, išreiškia šiuos moralinius mūsų požiūrius, tai yra, mūsų pačių prigimtį, pasak Strawsono, pagrindžia moralinės atsakomybės priskyrimą (Strawson 2008 [1974]: 27). Regis, Strawsonui pats faktas, kad mes turime šiuos požiūrius padaro atsakomybės priskyrimo galimybę neabejotina, nepriklausomai nuo metafizinio valios laisvės statuso.

Strawsonas išvis nesupranta, ką determinizmo tezė teigia (Ibid.: 1), tai yra, ką turėtų reikšti jos teisingumas. Šis jo nesupratimas yra suprantamas. Dar Moritzas Schlickas kritikavo idėją, kad determinizmo atmetimas reiškia valios laisvę, teigdamas, kad išties determinizmo atmetimas reiškia indeterminizmą, akauzalumą, o ne laisvę (Schlick 1939: 149). Neaišku, kaip toks išėjimas iš kauzalumo grandinių ir veiksmų padarymas be priežastinių, tai yra, atsitiktinių, turėtų reikšti laisvę ir galimybę būti moraliai atsakingu. Strawsonui, tad, lygiai taip pat pagrįstai neaišku, kaip determinizmas, tai yra, tokios metafizinės laisvos valios paneigimas turėtų atimti šią galimybę. Strawsono pozicijos esmė, regis, yra ta, kad darydami moralinius vertinimus, kaltindami ar išteisindami už tam tikrus veiksmus, mes negalime išeiti anapus tarpasmeninės plotmės, kurioje asmenys ir veikia bei vertina vieni kitų veiksmus. Tad, Strawsonas įvykdo tam tikrą moralinės atsakomybės priskyrimo horizontalizaciją, kai ji priskiriama žvelgiant nebe vertikalčiai į aukštesnę plotmę, o horizontaliai, į pačius asmenis, jų vidines nuostatas ir santykius su kitais. Ieškoti anapusinio šių nuostatų ir santykių pateisinimo nėra nei įmanoma, nei reikalinga (Strawson 2008 [1974]: 25). Asmeninės atsakomybės priskyrimas vyksta konkrečioje situacijoje ir remiasi pačia šia tikrove, kad ir koks būtų jos bendras metafizinis pagrindas. Šiuo atžvilgiu, Strawsono teorija, regis, susišaukia su politiniu liberalizmu, kuriam

metafizinis laisvės statusas nėra svarbus, nes nėra pagrindo įžvelgti metafizinės valių hierarchijos.

Tiesa, Strawsono tekstas toli gražu nėra lengvai ar vienareikšmiškai suprantamas. Net specialistams kai kurios svarbiausios teksto ištraukos pasirodo itin sunkiai interpretuojamos (Hieronymi 2020: ix-x). Tačiau įžvelgti šią atsakomybės priskyrimo horizontalizaciją, regis, pagrįsta pagal daugelį net ir prieštaraujančių interpretacijų. Pasak Marijos Alvarez, daug autorių skirtingai formuluoja tai, ką laiko Strawsono atsakomybės teorija, tačiau daugmaž visi sutinka, kad šioje teorijoje būti laikomu atsakingu turi metafizinį ar aiškinamąjį prioritetą prieš buvimą atsakingu (Alvarez 2021: 184). Galbūt tiksliau būtų sakyti, kad moralinė atsakomybė, kurią asmenys įprastais pagrindais priskiria vieni kitiems ir kurios priskyrimas dėl to yra suprantamas jiems patiems, yra svarbesnė nei metafizinė atsakomybė, kad ir kas tai bebūtų.

Šis moralinės atsakomybės suderinamumas su bet kuria metafizine tikrove ir yra tai kas svarbu liberalizmui baudžiamosios teisės filosofijoje. Visos kitos kontroversijos, susijusios su Strawsono atsakomybės teorija, nėra tokios svarbios su viena maža išlyga. Nors įprasta manyti, kad Strawsonas sustiprino kompatibilizmo pozicijas, yra ir tuo abejojančių autorių, ginančių strosoniškąjį inkompatibilizmą (Sars 2022) ar griežtą determinizmą (Hill 2024). Tačiau ši išlyga yra maža, nes jei tokios pozicijos ir sukuria kontroversiją, sunku įžvelgti, ant ko ji galėtų ilgai išsilaikyti. Žvelgiant į *Freedom and Resentment*, inkompatibilistinę Strawsono interpretacija tampa labai abejotina, nes neaišku, koks apskritai galėjo būti straipsnio tikslas, jei ne parodyti determinizmo nesvarbumą moralinės atsakomybės priskyrimui. Abejonė tik sustiprėja žvelgiant į vėlesnius Strawsono darbus, kur jis pats nurodo, kad nemato problemos būdamas priskiriamas kompatibilistams (Strawson 1998: 170). Tad liberali baudžiamosios teisės teorija, tiek, kiek ji remiasi Strawsonu, neturi pagrindo nukrypti nuo įprastos, kompatibilistinės jo interpretacijos, kuri paremia idėją, kad visi moralinės atsakomybės priskyrimo kriterijai egzistuoja horizontaliuose, tarpasmeniniuose santykiuose.

Būtent šių santykių plotmėje liberalai susiduria su rimčiausiu moraliniu skepticizmu. Šis skepticizmas kyla ne iš idėjos, kad žmonės apskritai negali būti moraliai atsakingi, o iš to, kaip sudėtinga kartais gali būti pagrįsti tokios atsakomybės priskyrimą atvejais, kai įprastai ją priskiriame. Kitame poskyryje aptariamas vienas toks pagrindas skepticizmui – moralės nežinojimo problema.

1.3.2. Moralės nežinojimas kaip skepticizmo pagrindas

Kaip baudžiamosios teisės filosofijos problemą, moralinį nežinojimą suaktualino vienas svarbiausių nūdienio diskurso liberalų – Douglasas Husakas, mesdamas iššūkį klasikiniam ignorantia juris principui, pagal kurį įstatymų nežinojimas neatleidžia nuo atsakomybės.

Įprastai laikoma, kad nuo baudžiamosios atsakomybės atleidžia reikšmingų faktų nežinojimas. Jei veikėjas nežinojo ir negalėjo žinoti, kad dėl nepalankiai susidėliojusių aplinkybių jo veiksmas padarys kokią nors žalą kitam, jis gali būti atleistas nuo atsakomybės. Pasak Husako, analogiškai tam, kaip traktuojame klaidą dėl fakto, turėtume traktuoti ir klaidą dėl normos (Husak 2016: 111). Husakui statutinė teisė yra moralės surogatas (Ibid.: 258–259), tad, kaip liberalas ir teisinis moralistas, jis pripažįsta moralinius apribojimus bausmei. Tad jam nuo atsakomybės atleidžia, pirmiausia, moralinių normų nežinojimas. Tokiu atveju veikėjas, net ir tyčia darantis žalą kitiems, bet nežinantis, kad tai, ką daro yra blogai, turėtų būti atleidžiamas nuo atsakomybės. Kitaip tariant, jei veikėjas mano, net ir klaidingai, bet nuoširdžiai ir užtikrintai, kad moralė yra jo pusėje, jis neturėtų būti baudžiamas.

Bandymų mesti iššūkį doktrinai, kuri griežtai teigtų, kad nežinojimas niekada neatleidžia nuo atsakomybės pasitaikydavo ir anksčiau, įskaitant ir paties Husako darbus. Kartu su von Hirschu jie gynė poziciją, kad bent jau pagrįsta klaida dėl teisinių normų turėtų atleisti nuo atsakomybės (Husak and von Hirsch 1993: 173). Tačiau, nei Husako, nei kitų baudžiamosios teisės filosofų abejonės ignorantia juris galiojimu niekada anksčiau nebuvo tokios radikalos ir toli siekiančios. Savo 2016 metų knygoje Husakas, regis, jau nebekelia pagrįstumo reikalavimo ir palieka tik klausimą, ką pats veikėjas manė apie savo elgesio moralumą paties veikimo metu.

Svarbu tai, kad šis radikalumas remiasi liberaliais principais, konkrečiai, griežtosios atsakomybės atmetimu. Husakas vysto pirmą kartą George'o Fletcherio iškeltą (Fletcher 2000 [1978]: 730) idėją ir teigia, kad baudžiamosios atsakomybės priskyrimas nežinančiam veikėjui reiškia griežtosios atsakomybės taikymą tam, kuris nėra moraliai kaltas (Husak 2010b: 145–146). Veikėjas, kuris elgiasi taip, kaip mano moralę reikalaujant, šiuo atveju elgiasi pateisinamai ta prasme, kad siekia elgtis pagal moralės reikalavimus, nors ir klysta dėl jų. Tad, būtent moralinės ir baudžiamosios atsakomybės susietumas, lemiantis griežtos atsakomybės atmetimą liberaliose baudžiamosios teisės teorijose, numanomai, turėtų lemti ir dėl moralės klystančio veikėjo atleidimą nuo baudžiamosios atsakomybės.

Veikėjo kaltės susiejimą su tuo, kokia morale jis pats tiki ir reikalavimą priskiriant atsakomybę traktuoti klaidą ir faktą analogiškai (Rosen 2003: 64) bei daugelį kitų savo iššūkio esminių elementų Husakas skolinasi iš vieno įtakingiausių XXI a. moralinės atsakomybės skeptiko Gideono Roseno. Tačiau Husako ir Roseno iššūkiai moralės priskyrimui skiriasi esminiais aspektais.

Pirmiausia, Rosenas gina skepticizmą, o Husakas bando jo išvengti. Pasak Roseno, veikėjas yra kaltas tik jei pačiu veiksmo metu elgėsi žinodamas visus reikšmingus faktus, įskaitant ir kad veiksmas yra moraliai blogas, arba jei to nežinojo tik dėl savo paties ankstesnio blogo veiksmo (Rosen 2004: 307–311). Tačiau kadangi veikėjai yra moraliai silpni, jie visada gali paskutinę minutę prieš veiksmą sugalvoti moralinį pateisinimą jam ir net patys prieš save nebūti užtikrinti, kada elgėsi pagal savo moralinius įsitikinimus, o kada šitaip racionalizavimo veiksmus (Ibid.: 309). Kadangi mes niekad negalime taip gerai pažinti kažkieno kito, ar net savo paties psichinių būsenų ar žinoti visos veiksmų kauzalinės grandinės, kad galėtume joje atrasti tokį kaltą veiksmą nulėmusi moralinį nežinojimą, užtikrintas atsakomybės priskyrimas tampa neįmanomu.

Tad Roseno skepticizmas nesiremia griežto determinizmo idėja. Jis paremtas vien tik praktiniais iššūkiais, kylančiais siekiant teisingai ir pagrįstai priskirti moralinę atsakomybę vienas kitam (ar net sau). Negalėdami pažinti veikėjo psichinių būsenų konkrečiu blogo poelgio momentu ar per visą kauzalinę jo elgesio grandinę, regis, dažniausiai praktiškai negalėtume priskirti jam moralinės atsakomybės, nors teorinė moralinės atsakomybės galimybė nėra paneigiama. Priešingai, Roseno argumentas iš esmės remiasi moralinės atsakomybės egzistavimu. Ir ši atsakomybė yra priskiriama remiantis vien tik horizontaliais, tarpasmeniniais kriterijais. Tiesiog episteminiai priskyrimo kriterijai yra per aukšti, kad galėtume pagrįstai manyti, jog dažnai (jei išvis kada nors) situacija juos atitinka.

Husakas nėra toks skeptiškas, tačiau jam iškyla problema bandant išvengti skepticizmo. Pasak Husako, negalime priskirti atsakomybės kildindami ją iš veikėjo ankstesnio blogo poelgio (Husak 2016: 179–180), pavyzdžiui, atsisakymo išsiaiškinti moralės ar teisės reikalavimus. Nesinaudojant tokiomis „atsekimo“ (angl.: tracing) strategijomis, lieka neaišku, kodėl tais atvejais, kai veikėjas elgėsi pagal savo moralinių priežasčių balansą, nors ir numanė galimybę, kad yra neteisus, jis nėra visiškai atleidžiamas nuo baudžiamosios atsakomybės (Zimmerman 2018: 336–337). Husakui tai paaiškina atsakomybės laipsniavimas. Pasak jo, taip, kaip neatsargus nusikaltimo padarymas yra mažiau smerktinas nei tyčinis, taip pat

neatsargus elgesys su moralės normomis, tai yra veikimas numanant galimybę, kad veiksmas joms prieštarauja, nusipelno mažesnio laipsnio baudžiamosios atsakomybės (Husak 2018: 356–357), bet ne atleidimo nuo jos.

Nors Husakas teisis dėl to, kad atsakomybė yra laipsniuojama ir dėl to, kad tai yra svarbu, abejotina ar šiuo atveju iš to seka pakankamas pagrindas išvengti visiško skepticizmo. Neatsargumas traktuojant moralines normas iš esmės reiškia veikimą nebūnant užtikrintam dėl jų teisingumo. Tokios svarbos suteikimas vien tik užtikrintumui savo teisumu ir integralumui veikiant pagal jį atrodo paradoksalus ir sunkiai pagrindžiamas (Yaffe 2018: 347). Be to, veikėjas, kuris elgiasi prieš tuos moralinius reikalavimus, kuriuos žino ir dėl to Husako yra laikomas griežčiausiai baustinu, gali būti tiek pat nuoseklus ir integralus, kaip ir veikėjas, kuris elgiasi pagal šiuos reikalavimus ir dėl to Husako yra laikomas atleistinu nuo atsakomybės (Šataitis 2024: 125-127). Kita vertus, veikėjas, kuris nuoširdžiai mano, kad elgiasi pagal moralės reikalavimus, vis tiek nežino, kad klysta, net jei ir numato tokią galimybę. Tad, jei nuosekliai vadovautumėmės tuo, kad nežinančio veikėjo baudimas yra toks pat problemiškas, kaip ir bet kuris kitas griežtos atsakomybės taikymas, regis, turėtume atleisti nuo atsakomybės visus, kurie manė, kad elgiasi moraliai, nepriklausomai nuo to, kiek užtikrinti jie buvo. Dėl to, pagrįsta įtarti, kad Husakas šitaip įrodo daugiau nei norėtų ir meta rimtesnį iššūkį galimybei priskirti moralinę atsakomybę nei mano.

Tam, kad išvengtume šios išvados, reiktų atsisakyti to, kaip Husakas apriboja atsakomybės priskyrimui už tam tikrą pasirinkimą reikšmingų aplinkybių sferą. Šis apribojimas yra dvejopas. Pirmiausia, jis yra situacinis, priimtinais kriterijais atsakomybės priskyrimui laikant tik veikėjo vidines būsenas ir resursus paties veikimo metu. Antra, jis yra episteminis ta prasme, kad svarbiomis padaro tik epistemines veikėjo savybes, jo žinojimo–nežinojimo, ar užtikrintumo–neužtikrintumo santykį su moralinėmis normomis. Iki galo atmesti Husako poziciją reikės pirmojo aspekto aptarimo, esančio vėlesnėje disertacijos dalyje. Čia užteks pažvelgti į antrąjį aspektą, tai yra, tai, kaip vien tik episteminis santykis su morale tampa svarbiu priskiriant atsakomybę. Šiuo episteminiu (bet ne situaciniu) apribojimu yra grįstas ir Roseno skepticizmas. Tad, dalis argumentacijos prieš Husaką leis pakirsti ir Roseno iššūkį moralės priskyrimui.

Pagrindinėmis savo pozicijos konkurentėmis Husakas laiko valios savybių teorijas (Husak 2016: 146), kurias atmeta, nors pripažįsta, kad neturi galutinai jas įveikiančio argumento (Husak 2018: 362). Pagal valios savybių teorijas, priskiriant atsakomybę svarbu tam tikros veikėjo nuostatos, susijusios su pačiu veiksmu, kitais žmonėmis ar veiksmo situacija, čia vadinamos valios

savybėmis. Husako apribojimas, reikalaujantis kreipti dėmesį tik į tai, ką veikėjas žinojo, reiškia būtent šių nuostatų svarbos neigimą.

Du dalykai leidžia abejoti šio apribojimo pagrįstumu Husako teorijoje. Pirmiausia tai, kad žinojimas Husakui nėra vienintelis veikimui įtaką darantis asmens vidinis bruožas. Kitaip tariant, asmuo nėra determinuojamas jo moralinio žinojimo elgtis vienaip ar kitaip, kaip kad tai yra Platono aprašomu Sokrato požiūriu (Prot. 352a–360e5), pagal kurį valia nevaidina jokio apčiuopiamo vaidmens lemiant veiksmą. Besivadovaujant pastaruoju požiūriu, gal ir būtų nuoseklu ir pagrįsta žinojimo–nežinojimo santykius su morale laikyti vieninteliais svarbiais. Tačiau Husako veikėjas gali pasielgti prieš savo žinojimą. Neatrodo pagrįsta, kad tokiais atvejais poelgio prieš savo žinojimą vidinės priežastys turėtų būti nesvarbios moraliai vertinant veikėją. Jei yra daugiau vidinių veiksmų, nei tik episteminiai, turinčių lemiamos įtakos veiksmui, jie visi turėtų būti įtraukti į veikėjo moralinį vertinimą.

Antra, jų neįtraukus, pats vertinimas kai kuriais atvejais pasidaro nebeįmanomas, kadangi jam pritrūksta pagrindo. Kaip minėta, valios savybių teorijos remiasi Strawsono idėjomis apie tam tikrų nuostatų svarbą ir kartu su reakciniais požiūriais yra pamatiniai atsakomybės diskurso aspektai. Husakas sutinka su reakcinių požiūrių svarba, tačiau laiko Strawsoną klaidingai neigiančiu, kad šios reakcijos turėtų būti grindžiamos kokiais nors asmens, į kuriuos yra nukreiptos bruožais (Husak 2016: 141–142). Tačiau, regis, čia pats Husakas klaidingai supranta Strawsoną, kuris tikrai neneigia, kad tinkamos reakcijos yra priklausomos nuo asmens bruožų. Šie bruožai ir yra valios savybės išreiškiamos veiksmais. Būtent į asmens vidines nuostatas ir yra reaguojama, be šių vidinių nuostatų, reakciniai požiūriai netenka prasmės kaip atsakomybės priskyrimo pagrindas. Husakas, kaip tai, nuo ko priklauso reakcinių požiūrių tinkamumas, pateikia psichines būsenas, kaip kad žinojimą ar intenciją (Ibid.), regis, manydamas, kad įveda jas į Strawsono teoriją. Tačiau Strawsonas niekur neneigia, kad tarpasmeniniuose santykiuose egzistuoja fundamentalūs atsakomybės priskyrimo kriterijai, padarantys vienus atvejus tinkamais kaltinimui, o kitus ne. Tiesiog šie kriterijai nėra išoriniai patiems šiems santykiams. Jie priklauso nuo juose dalyvaujančių asmenų savybių, įskaitant ir jų epistemines savybes. Tačiau nėra pagrindo laikyti, kad kai veikėjas elgiasi blogai ir savanaudiškai, nors pats galvoja, kad elgiasi gerai, čia veikia tik jo episteminės savybės.

Dažnai remdamiesi vien tik episteminėmis savybėmis pateksime į aklavietę. Pavyzdžiui, radikalus egoistas gali rinktis išvengti mažo nepatogumo sau, leidžiant įvykti didelei žalai kitiems ir pagrįsti tai savo moraliniais įsitikinimais, prie kurių priėjo po ilgų moralės filosofijos studijų. Jo

įsitikinimai gali būti tiek pat vidujai nuoseklūs kaip ir mūsų, o mūsų siūlomi alternatyvūs įsitikinimai ir argumentai už juos puikiai jam žinomi. Regis, jis tiesiog laikosi kitos moralės, nors jam žinomos tos pačios moralinės priežastys. Ar tokiu atveju turėtume teigti, kad jis žino objektyvią moralę ir elgiasi prieš ją, ar kad nežino jos? Galime teigti tik, kad jis žino, kas yra laikoma objektyvia morale ir koku pagrindu. Tačiau negalime sakyti, kad jis žino, jog elgiasi prieš objektyvią moralę, kadangi jis nemano, jog tai yra objektyvi moralė. Jis elgiasi pagal savo egoistinę moralę, kurią ir laiko objektyvia. Tad, turėtume sakyti, kad jis nežino objektyvios moralės. Tačiau teigdami tai, turėtume paaiškinti, kuo jo žinojimas skiriasi nuo mūsų, jei ir mes, ir jis žino tas pačias doktrinas ir argumentus. Neužtektų pasakyti, kad jam tiesiog trūksta paties žinojimo, kad būtent šie įsitikinimai ir argumentai pagrindžia objektyvią moralę. Tokiu atveju episteminis skirtumas tarp jo ir mūsų taptų tolygus kokiam nors mistiniam proto nušvitimui ar Dievo malonei. Nenurodydami į šį neaiškų proto nušvitimą, negalime teigti skirtumo tarp jo ir mūsų, žinančių tas pačias moralines priežastis veikti vienaip ar kitaip. Tad, negalime jo įvardinti kaip nežinančio moralės, jei save laikome žinančiais.

Žinojimo–nežinojimo klausimas tarsi pakimba ore. Jei tik šis klausimas yra svarbus, neturime kaip eiti į priekį, nes be žinojimo negalime bausti, o be nežinojimo negalime atleisti nuo atsakomybės. Iš šio akligatvio išeiname tik pripažinę, kad moralinis egoistas veikia taip kaip veikia ne tik dėl moralinių žinių, bet ir dėl tam tikrų nuostatų kitų žmonių atžvilgiu, pavyzdžiui, paniekinančiu jų gerovės nuvertinimu. Šios vidinės nuostatos, ar tam tikros valios savybės, yra būtinos grindžiant atsakomybės priskyrimą tarpasmeniniuose santykiuose.

Kai tai priimame, skeptinis iššūkis atrodo mažiau rimtas. Tai galioja ir Roseno, kuris išteisina moraliai silpną veikėją, atveju. Veikėjas, kuris yra moraliai silpnas ir racionalizuoja savo itin blogą poelgį su kitais, dažnai išduoda tam tikrą valios defektą. Tai, kad veikėjas gali pasiteisinti prieš save remdamasis ydingu požiūriu į kitus, nepadarо veiksmo objektyviai ar intersubjektyviai pateisinamu.

Tad liberali teorija turi būdų gintis nuo žinojimu grįstų iššūkių atsakomybės skepticizmui. Šie būdai remiasi dėmesio atkreipimu į tai, kad asmens veiksmą lemia ir kiti jo vidiniai motyvaciniai resursai, ne tik žinojimas. Tačiau, atkreipus į tai dėmesį, kyla dar rimtesni iššūkiai liberalios teorijos esminiams tikslams.

1.3.3. Asmens išskaidymas ir išnykimas

Liberalizmas baudžiamojoje teisėje neprivalo remtis metafizinės valios laisvės idėja. Tačiau jis yra grįstas tam tikra asmens, kaip moralinio veikėjo ir atsakomybės subjekto, samprata. Asmuo, net jei nėra metafiziškai laisvas, turi turėti tam tikrą agentiškumą, konkretumą bei vientisumą, leidžiantį susieti jį su veiksmu ir priskirti jam atsakomybę už jį.

Pasak Johno Locke'o, asmuo yra teismo sąvoką (angl.: forensic term), susijusi su veiksmų ir verčių priskyrimu (Locke 2000: 293–294). Būtent baudžiamajai teisei, tokiai, kokia ji susiformavo Vakaruose kartu su liberaliomis demokratijomis, asmens sąvoka yra esminė. Trys pamatiniai baudžiamosios justicijos elementai – nusikaltimas, kaltė ir bausmė (Dobryninas et al. 16–30) – yra priskiriami būtent asmeniui, taip visus juos susiejant. Tačiau tam, kad toks susiejimas būtų įmanomas, regis, pats asmuo turi būti stabilus ir konkretus. Čia, kaltinimai liberalizmui, kad šis teigia pernelyg atomistinę, individualistinę žmogaus sampratą, įgyja naują prasmę. Liberalizmas, regis, numano, kad asmuo yra individualus etimologine šio žodžio prasme, tai yra, nedalomas, vientisas ir visada tapatus sau.

Susvyravus šiai asmens, kaip konkretaus ir aiškiai apibrėžiamo moralinio veikėjo bei stabilaus atsakomybės subjekto, sampratai, liberali baudžiamosios teisės teorija susiduria su rimtais iššūkiais. Šiandien ši samprata susvyruoja dėl abejonių, grįstų ir filosofinėmis teorijomis, ir neuromokslų praktika bei pažanga. Neuromokslai čia nurodo į tarpdisciplininius tyrimus, tiriančius smegenis, nervų sistemą ir jų ryšį su elgesiu. Paprastai, diskusijose apie jų įtaką teisės teorijai ir praktikai neuromokslai yra suprantami plačiai, apimant įvairius metodus, pavyzdžiui, anatominį vizualizavimą, kaip kad rentgenografiją ar kompiuterinę tomografiją, grįstus tyrimus ir skirtingas disciplinas nuo įvairių biologijos sričių iki psichologijos ir kognityvinių mokslų (Pernu and Elzein 2020: 3). Tad jų grėsmė asmens sampratai iš esmės yra susijusi su galimybe pažvelgti į žmogaus smegenis ir taip atrasti elgesio paaiškinimą, kuris viena vertus, skiriasi nuo to kaip pats žmogus aiškina savo elgesį ir, kita vertus, yra labiau pagrįstas, pavyzdžiui, dėl to kad gaunamas anksčiau nei pats žmogus mano priėmęs sprendimą.

Šitaip iš dalies grąžina prie determinizmo klausimo. Čia iš neuromokslų tikimasi, kad jų atradimai vis labiau pagrįs ir aiškiai parodys determinizmo tiesą, o tai leis pakeisti žmonių moralines intuicijas, susijusias su atsakomybe ir, galiausiai, pačią baudžiamąją teisę (Greene and Cohen 2004: 1778). Daroma prielaida, kad jei žmogaus veikimą galima paaiškinti mechaniškai, per chemines ir fizikines sąveikas smegenyse, asmuo, kaip tokio veikimo

šaltinis, tarsi ištirpsta tarp šių sąveikų. Interpretuodami problemą, kaip kylančią iš determinizmo, nurodytume, kad viską paaiškinus kauzalinės atsakomybės terminais, nebelieka vietos asmeninei atsakomybei, tad ir tokios atsakomybės subjektui.

Tačiau ši problema yra sudėtingesnė. Tai, kad veikėjų pasirinkimai irgi turi savo kauzales priežastis bei yra jų nulemti, daugelio teoretikų požiūriu neprieštarauja moralinei atsakomybei. Problema komplikuojasi, jei tai, kas daro asmenį asmeniu įprastu požiūriu, tai yra, intencijos, sąmoningi sprendimai, reagavimas į priežastis, neturi jokios įtakos kauzalinėje grandinėje. Būtent tokiu atveju asmuo, naudojantis Stepheno Morse'o terminais (Morse 2007) išties pradingsta. Šiuo atveju, jis pradingsta būtent iš veiksmo kilmės paaiškinimo ir nebėra jo šaltinis jokia moraliai reikšminga prasme.

Bene daugiausiai aptariamasis tokio neuromokslų iššūkio atvejis yra Benjaminio Libeto eksperimentai (Libet et al. 1982; Libet et al. 1985), parodę, kad laboratorijos sąlygomis tam tikri paprasti veiksmai, kaip kad piršto pajudėjimas, yra inicijuojami smegenyse dar prieš priimant sąmoningą sprendimą. Libeto stiliaus eksperimentai sulaukė daug dėmesio ir paskatino toli siekiančias išvadas apie laisvos valios ir moralinės atsakomybės neegzistavimą. Tačiau šuolis prie tokių išvadų yra problemiškas.

Pirmiausia, net ir praėjus keliems dešimtmečiams po pirmųjų Libeto stiliaus eksperimentų, neuromokslai nesugeneravo pakankamos empirinių įrodymų bazės, kuri leistų patvirtinti radikalią Libeto eksperimentų interpretaciją (Braun et al. 2021: 196), o šiandieniniai eksperimentai, užuot siekę atsakyti į bendrą laisvos valios turėjimo klausimą, fokusuojasi į konkretesnius valingo veiksmo aspektus (Dominik et al. 2024: 30). Be to Libeto eksperimentuose buvo tiriami paprasti motoriniai veiksmai, neįtraukiantys jokio samprotavimo ar racionalios motyvacijos, tokie kaip piršto pajudėjimas, kurie gerokai skiriasi nuo motyvuoto, priežastimis grįsto elgesio, kuris rūpi baudžiamajai teisei (Morse 2007: 2573). Galiausiai, pats Libetas neneigė laisvos valios apskritai ir teigė, kad jo eksperimentai parodo, jog nors sąmoninga valia neinicijuoja veiksmų, ji dalyvauja jų kontroliavime (Libet 2004: 143). Pavyzdžiui, veikėjai jo eksperimentuose nurodė pajutę impulsą kaip nors pasielgti, tačiau sąmoningai nuo to susilaikę, o kompiuteris neužfiksavo jokių šio veto signalų, kurie leistų teigti, kad jis buvo inicijuotas nesąmoningai (Libet 1999: 52). Nors, dėl aukščiau išvardintų priežasčių, baudžiamosios atsakomybės taikymui nėra būtina, kad turėtume tokią veto galią smegenyse nesąmoningai inicijuotiems veiksams, ši galimybė yra filosofškai įdomi būtent kalbant apie nusikaltimus. Ji reikštų, kad net jei tam

tikri impulsai veda prie nusikaltimo veiksmo, iki paskutinio momento turime galią nuo jo susilaikyti.

Net jei neuromokslai negali visiškai pradanginti asmens remdamiesi empiriniais duomenimis (Morse 2007), problema juo paremtam neoklasikiniam liberalizmui išlieka. Pasak Neilo Levy'io, kognityviniai mokslai, neuromokslai ir kitos susijusios disciplinos surinko daugybę įrodymų, kad protas yra modulinis, tai yra, sudarytas iš atskirų mechanizmų atsakingų už tam tikrų užduočių vykdymą, priimančių tik tam tikrą informaciją, užkoduojančių skirtingas vertybes ir tikslus (Levy 2018: 115). Būtent tarp šių mechanizmų asmuo ir ištirpsta. Tokiu atveju, asmuo yra panašesnis į susiskaldžiusią bendruomenę nei į vientisas būtybes, kur virš visų mechanizmų esanti sąmonė veikia kaip valdymo centras, priimančias svarbiausius sprendimus (Ibid. 115–118). Levy'is pastarąjį požiūrį laiko įprastu ar „liaudies“ psichologijos požiūriu. Tačiau ir kasdienė „liaudės“ moralinė psichologija, ir filosofija įžvelgia ne vieną asmens sampratą, pagal kurią jis yra vidujai pasidalinęs ir net konfliktiškas.

Vienas iš tokio asmens padalinimo būdų suabejoja jo tapatumu laike. Bene įtakingiausiai pastaraisiais dešimtmečiais tai padarė Derekas Parfitas, argumentuodamas už tai, kad asmens tapatumas laike yra neapibrėžtas, o tai, ar laikui bėgant išliekame tuo pačiu asmeniu, ar virstame kitu, yra laipsnio klausimas (Parfit 1971: 21). Parfitas pateikia įvairių argumentų ir mintinių eksperimentų parodyti, kad nėra jokio pagrindo, kuris leistų tvirtai ir užtikrintai teigti laike išliekančią tapatybę, kaip taip–arba–ne kategoriją (Parfit 1987 [1984]: 199–347). Šitaip asmuo yra padalinamas į daugelį asmenų, išsidėsčiusių laike ir susietų per materiją (smegenis, kūną) bei, Parfito terminais kalbant, psichologinį susietumą/tęstinumą. Arba, tariant George'io Ainslie'io terminais, asmuo padalinamas į vieną po kitos einančias motyvacines būsenas (Ainslie 2010 [1992]). Tokio padalinimo implikacijas liberaliai baudžiamosios teisės teorijai dar reikės aptarti, tačiau jų potenciali svarba yra akivaizdi. Pasak Feinbergo, net kai žmonės keičiasi bėgant laikui, teismai turi galėti pasakyti, jog tai yra tas pats asmuo, o ne kas nors kitas tam, kad galėtų svarstyti, ar asmens būdo pokyčiai turi teisinę reikšmę (Feinberg 1986: 85). Kitaip tariant, Feinbergo požiūriu, nors asmens pokyčiai per laiką, praėjusį nuo nusikaltimo gali būti svarbu, pavyzdžiui, skiriant bausmę ar taikant malonę, pirmiausia turime galėti pasakyti, kad jis yra tas pats tam, kad atsižvelgtume į tai, jog nebėra toks pats.

Tačiau asmuo taip pat gali būti sinchroniškai, tai yra, tame pačiame laiko momente dalus ir išskaidytas taip, kad galimybė fiksuoti atsakomybės subjektą taptų abejotina. Arba, jei šis subjektas yra fiksuojamas kaip tam tikra

konkreči asmens dalis, pavyzdžiui, tam tikra smegenų funkcija, jis pasirodo esąs lengvai manipuliuojamas veiksmų šaltinis, vargiai panašus į laisvą atsakomybės subjektą, kuriuo remiasi didelė dalis liberaliosios mąstymo tradicijos.

Filosofijoje esti ilga žvelgimo į subjektą, kaip į kolektyvinį, daugialypį, policentrinį darinį, tradicija (Norkus 2000: 67). Jau Platonas suskirstė sielą į protingąjį, aistringąjį ir geidžiantįjį pradus (Valst. 439c-442d). Įvairių asmens išskaidymų arba panaikinimų gausu nuo Aristotelio iki postmoderniosios filosofijos, kur asmens sąvoka neretai yra visiškai likviduojama (Norkus 2000: 73). Viena vertus, bent jau klasikinius sielos skirstymus būtų galima nurašyti kaip metaforas ar metafizikas, mažai ką bendro turinčias su baudžiamąja teise.

Tačiau tam tikrais būdais tokie skirstymai pasirodo ir kasdieniame mąstyme bei baudžiamosios teisės praktikose. Vakarų baudžiamosios teisės praktikoje pasitaiko, kad emocijos yra traktuojamos mechanškai, kaip neracionalūs impulsai, kurių turinys nėra priklausomas nuo jas jaučiančiojo minčių ar įsitikinimų ir kurie kartais tiesiog priverčia jį elgtis vienaip ar kitaip, nepaisant jo racionalių nuostatų (Nussbaum and Kahan 1996: 277–278). Pavyzdžiui, taip traktuojama kai pažeidėjas atleidžiamas nuo atsakomybės arba jam švelninama bausmė padarius nusikaltimą veikiamam stiprių emocijų (angl.: in the heat of passion) (Ibid.: 301-316), esant vadinamojoje afekto būsenoje (Čepas et al. 2013: 22). Toks emocijų traktavimas parodo ir tai, kad asmuo nėra visada baudžiamosios teisės laikomas vientisu ir stabilium atsakomybės subjektu. Čia nusikaltimas yra susiejamas su viena būsena ar aistringąją asmens dalimi, kol „tikrasis“ asmuo, siejamas su šaltu mąstymu ir racionaliomis nuostatomis, vėliau yra atleidžiamas nuo baudžiamosios atsakomybės arba gauna sušvelnintą bausmę.

Tai parodo, kad net baudžiamosios teisės praktikoje veiksmas gali būti siejamas su asmens funkcinėmis dalimis ar kintančiomis būsenomis, kurios nėra tapačios pačiam asmeniui kaip atsakomybės subjektui. Neuromokslų pažanga kėsina paskatinti tokį veikėjo traktavimą, kuris iš dalies pradangina vientisą subjektą. Būtent čia empiriniai duomenys, nustatantys konkrečias funkcinės dalis ar kitokius veiksmo šaltinius, kauzalinio būdu atsakingus už tam tikrus poelgius, gali padėti įsitvirtinti kitokiam požiūriui į žmogų, kuriame nebėra vietos stabiliam asmeninės atsakomybės subjektui.

Šis pradingstančio asmens aspektas tampa dar rimtesne problema žengdamas kartu su kitu neuromokslų ir medicinos pažangos keliamu iššūkiu liberalizmui baudžiamąjoje teisėje – neurointervencijomis.

1.3.4. Neurointervencijos ir augantis prievartos potencialas

Prievartos prieš asmenį techninis potencialas auga ir tai yra viena iš didžiausių problemų politiniam liberalizmui ir liberalioms demokratijoms apskritai. Vis tobulėjant technologijoms, kurios gali vis efektyviau naikinti, paveikti, ar kontroliuoti asmenis, daugumos valia vis sunkiau gali konkuruoti su mažumos rankose sutelkta galia. Vis galingesnės, efektyvesnės, daugiau „vienu mygtuko paspaudimu“ galinčios padaryti technologijos, tironiškos valdžios rankose įtvirtina priespaudą ir padaro pasipriešinimą vis mažiau įmanomu.

Bet koks tokio prievartos potencialo augimas yra ir baudžiamosios teisės liberaliose demokratijose problema. Viena svarbiausių ir daugiausiai diskusijoje apie moralines baudžiamosios teisės ribas aptariamų technologijų grupių yra neurointervencijos. Jų praktinis taikymas taip pat yra tiesiogiai susijęs su ankstesniame skyriuje aptarta asmens išskaidymo ir panaikinimo problematika. Kaip iššūkiai liberaliai baudžiamosios teisės teorijai, šios dvi problemos ne tik susideda, bet ir pastiprina viena kitą. Prieš einant prie to, kas konkrečiai yra neurointervencijos, verta pažvelgti į jas platesniame naujausių technologijų ir metodų taikymo baudžiamojoje justicijoje kontekste.

Bene daugiausiai šiame kontekste, atskirai ar kartu, aptiriamos naujausių technologijų grupės yra dirbtinis intelektas ir neurotechnologijos. Neurotechnologijos baudžiamojoje justicijoje yra įvairios technologijos susijusios su neurovizualizavimu, tai yra, tokiais metodais, kaip (funkcinė) magnetinio rezonanso tomografija, bei su kompiuterio ir smegenų sąsaja siekiant įgalinti vieną paveikti kitą. Dirbtinis intelektas šiuo atveju gali padėti įgalinti šias sąsajas, pavyzdžiui, interpretuojant duomenis ir naudojant juos prognozavimui (Friedrich and Wolkenstein 2021). Asmens teisių kontekste neurotechnologijas nagrinėjantys autoriai išskiria keletą šių technologijų pajėgumų kaip keliančių etines dilemas: 1) pajėgumas pasiekti asmens mentalines būsenas, 2) patikrinti subjektyvius paties asmens teiginius apie šias būsenas, 3) mesti iššūkį pirmo asmens autoritetui dėl jo paties mentalinių būsenų, paneigiant jo paties introspekcija grįstus teiginius, 4) kontroliuoti dekodotas mentalines būsenas biheivioristiniais metodais ar per tiesioginę smegenų stimuliaciją (Lighthart et al. 2023: 462). Šiame tyrime susitelkiama būtent į pastarąją problemų kategoriją. Čia svarbu būtent neurointervencijos, tai yra, technologijos ir metodai skirti ne šiaip atvaizduoti ar interpretuoti smegenis, bet per juos paveikti asmenį.

Pagal vieną apibrėžimą, neurointervencijos baudžiamojoje teisėje yra intervencinės priemonės, kurios daro fizinį, cheminį ar biologinį poveikį

smegenims, siekiant sumažinti tikimybę, kad asmuo ateityje padarys tam tikro pobūdžio nusikaltimus (Douglas and Birks 2018: 2). Tačiau, pasak Jespero Rybergo, vieno, tikslaus ir teisės teorijoje įsitvirtinusio apibrėžimo nėra ir vargu ar jo reikia (Ryberg 2020: 9). Tokį apibrėžimą, regis, taip pat būtų sunku pateikti dėl to, kad neurointervencijoms priskiriami įvairūs metodai ir juos išpildančios techninės priemonės, o ši įvairovė, tikėtina, plėsis ir toliau. Taksonomija, parodanti šią įvairovę, regis, būtų naudingesnė nei apibrėžimas.

Tad šioje disertacijoje, sekdamas Rybergu, neurointervencijų terminą naudosiu kaip skėtinį, nurodantį į grupę skirtingų priemonių, įskaitant: 1) farmakologines priemones, kaip kad vaistinius preparatus ir papildus, 2) neinvazinius smegenų stimuliavimo metodus, kaip kad transkranijinė nuolatinė srovės stimuliacija (tDCS), 3) invazines technikas, tai yra, tas, į kurių taikymą įeina operacija (Ibid.). Į pirmąją kategoriją įeina, pavyzdžiui, vaistiniai preparatai skirti slopinti libido, polinkį svaigintis, ar kitus su didesne tikimybę padaryti tam tikrus pažeidimus susijusius psichinius-biologinius veiksnus (Chew et al. 2018). Tyrimai rodo, kad tDCS ir kitos neinvazinės smegenų stimuliacijos, patenkančios į antrąją kategoriją, mažina su baudžiamąją sistema susidūrusių asmenų agresiją bei polinkį svaigintis (Sergiou et al 2022). Į trečiąją kategoriją patenka tokios liūdnei pagarsėjusios invazinės technikos kaip lobotomija, bet taip pat ir šiuolaikinės smegenų operacijos, kurių metu pašalinama jų dalis, implantuojami elektrodai ar jos kaip nors kitaip pakeičiamos chirurginiu būdu.

Kaip minėta, ši kategorizacija nesiekia apimti visų įmanomu neurointervencijų. Tačiau ji parodo pagrindinių dabar taikomų priemonių įvairovę. Šias įvairias priemones jungiantis moraliai svarbus veiksnys yra tai, kad jos daro poveikį asmenybės bruožams ir elgesiui, apeidamos psichologinius–kognityvinius procesus, kurie paprastai filtruoja ir leidžia bent iš dalies kontroliuoti išorines įtakas elgesiui (Bublitz and Merkel 2014: 69-70). Dalis šių procesų, kaip kad sąmoningas informacijos apdorojimas, racionalus svarstymas ar intencijų formavimas, ir yra tai, ką paprastai siejame su buvimu asmeniu apskritai ir buvimu konkrečiu asmeniu, priimančiu savo sprendimus.

Tad neurointervencijos, viena vertus, sustiprina asmens išnykimo įspūdį, parodydamos, kad jį ne tik galima išskaidyti į funkcines dalis, bet ir daryti įtaką jo elgesiui ignoruojant svarbiausias, pagal įprastą asmens sampratą, funkcijas. Kita vertus, tomis prasmėmis, kuriomis asmuo išlieka, pavyzdžiui, kaip duotybė mūsų savęs patirtyje, jis pasidaro vis pažeidžiamesnis ir netvarus. Neurointervencijos gali fundamentaliai keisti tokį asmenį, nepalikdamos jam progos apsiginti nuo šių pakeitimų. Šia prasme jos

radikaliai skiriasi nuo tų baudžiamojo poveikio priemonių, kurios siekia paveikti pažeidėjo elgesį, suteikdamos jam priežasčių ir paskatų keistis, bet palikdamos vietas ir laiko į jas reaguoti, kaip kad įkalinimo grėsmė ar sąlygų reabilituotis sudarymas.

Dėl to baudžiamosios teisės filosofijos diskurse keliamas klausimas ar neurointervencijų taikymas išvis gali būti etiškai priimtinas ir jei taip, kokiomis sąlygomis. Centrinę vietą čia užima klausimai susiję su tuo, kokių vaidmenį turėtų vaidinti paties pažeidėjo sutikimas/pasirinkimas. Net ir neurointervencijos su informuotu sutikimu, kaip sumažintos bausmės sąlyga, yra etiškai problemiškos turint galvoje jų galią keisti asmenis. Tuo labiau problemiška perspektyva taikyti neurointervencijas kaip privalomą bausmės dalį, atverianti naujus valstybės prievartos prieš asmenį bei „susitvarkymo“ su nepatogiais asmenimis kodus.

Tačiau kita vertus, tas pats žalos ir prievartos darymo potencialo augimas motyvuoja radikalai priešingą poziciją. Pasak Ingmaro Perssono ir Juliano Savulescu, mes turime pareigą moraliai pasitobulinti naudojant biomedicines priemones, kadangi augant technologiniam potencialui, vis didėja grėsmė, kad pavieniai blogos valios individai padarys itin didelę ar net absoliučią žalą kitiems, tai yra, sunaikins visą gyvybę Žemėje (Persson and Savulescu 2019: 12). Kitaip tariant, pasak autorių, mes esam „neprisitaikę ateičiai“ (Persson and Savulescu 2012) be tokių pasitobulinimų, žalos darymo potencialui esant tokiam dideliame ir sparčiai augant. Perssonas ir Savulescu šias idėjas iškelia ne baudžiamosios justicijos kontekste, tačiau jos akivaizdžiai gali turi reikšmės ir sprendžiant, ką daryti su pažeidėjais. Ypač todėl, kad autoriai neatmeta ir patobulinimo be asmens sutikimo galimybės, tiesa, pirmiausia turėdami omenyje vaikus, kurie negali savarankiškai duoti sutikimo, tačiau, kurių atveju, tokios intervencijos būtų numanomai efektyviausios (Persson and Savulescu 2019: 14). Atsakydami į kritiką dėl tokių priemonių taikymo vaikams, autoriai teigia, kad empirinė sveiko proto ir mokslo patirtis akivaizdžiai parodo, kad kai vaikai yra mokomi religijos, moralės ar bet ko kito, toks mokymas yra toks pats efektyvus, neatšaukiamas ir nenugalimas, koks, tikėtina, būtų biomedicininis patobulinimas (Persson and Savulescu 2015: 51-52). Padėjus į šalį tai, kad bent jau šioje vietoje autoriai nepateikia nuorodų, pagrindžiančių tokią sveiko proto ar mokslo empiriką, yra dar bent dvi gana akivaizdžios problemos su šiuo teiginiu. Pirma, jei moralinė edukacija yra tokia pati efektyvi, poreikis prievarta taikyti biomedicines priemones tų pačių vaikų, kuriuos galima moraliai ugdyti, moraliniam patobulinimui pradingsta. Antra, jei moralinė edukacija paprastai ištis yra tokia neįveikiama, ta prasme, kad asmuo negali rinktis, kaip tik

paklusti mokymui, tai nebūtinai yra priežastis pakeisti ją kitomis neįveikiamomis priemonėmis. Bent jau tiek pat pagrįsta tokiu atveju kelti klausimą, ar neturėtume keisti to, kaip paprastai vykdoma vaikų moralinė edukacija, kad ji nebūtų tokia neįveikiama ir panaši į prievartinę indoktrinaciją, kaip kad autoriai ją mato.

Tačiau autoriai turi tam tikro pagrindo teigti, kad neurointervencijų taikymas, įskaitant ir prievartines, padėtų žmonijai, kaip rūšiai, apsisaugoti nuo išnykimo vis augant pavienių asmenų galiai daryti vis didesnę žalą. Nesunku įžvelgti, kaip remiantis juo, galima bandyti pagrįsti ir prievartinių neurointervencijų taikymą pažeidėjams. Liberaliu požiūriu, visgi, yra ribos tam, kokias priemones galima įvesti, grindžiant jas išankstiniu žmonijos ar visuomenės apsaugojimu.

Kuo sparčiau tobulėja neurointervencijų galimybės ir efektyvumas keičiant asmenis iš vidaus, tuo svarbiau liberalioms demokratijoms įtvirtinti kriterijus ir nubrėžti moralines ribas jų taikymui baudžiamojoje teisėje. Tai, kaip konkrečios teorijos pagrindžia tokias ribas ir prie kokių neurointervencijų taikymo principų jos veda, dėl to tampa vis svarbesniu kriterijumi vertinant jas politinio liberalizmo rėmuose.

Lig šiol dominavęs neoklasikinis liberalizmas, regis, šiuo atžvilgiu atsiduria pažeidžiamiausioje padėtyje. Būtent retribucinėms ir mišrioms neoklasikinėms teorijoms, derinančioms klasikinio retributyvizmo ir utilitarizmo aspektus įprasta asmens, kaip racionalaus moralinio veikėjo ir atsakomybės subjekto, samprata yra svarbiausia brėžiant baudžiamosios teisės ribas. Gali pagrįstai pasirodyti, kad šiuolaikiniams mokslams ir filosofinėms teorijoms išskaidžius, panaikinus ir apėjus asmenį, šitaip apeinami ir neoklasikinio liberalizmo pagrindiniai konceptualiniai resursai. Alternatyvioms teorijoms, siekiančioms radikalios permainos baudžiamosios teisės pagrinduose ir praktikose, tai yra proga pagrįsti tai, kad neoklasikinis liberalizmas atgyveno ir nėra tinkamas spręsti nūdienės politines ir moralines teisės problemas.

Sekančioje darbo dalyje parodoma, kad tinkamai konceptualizuoti, tam tikri liberalizmo resursai išties suteikia neoklasikinėms mišrioms teorijoms pranašumą sprendžiant šias problemas prieš pagrindines alternatyvias teorines kryptis.

2. AUTONOMIJA IR KONTROLĖ KAIP LIBERALIOS BAUDŽIAMOSIOS TEISĖS TEORIJOS PAGRINDAI

Šioje dalyje įrodinėjama, kad fundamentalios liberaliajai teorijai autonomijos ir kontrolės sampratos, tinkamai konceptualizuotos, leidžia neoklasikinėms mišrioms teorijoms susidoroti su pagrindiniais iššūkiais, susijusiais su asmens išskaidymu ir neurointervencijomis. Viena vertus, būtent šie liberalios teorijos aspektai atrodo pažeidžiamiausi augant neurointervencijų potencialui keisti asmenis, kai psichinės būsenos, su kuriomis paprastai siejame buvimą asmeniu yra apeinamos ir neturi galimybės kontroliuoti šio proceso. Apeliavimas į tokio nestabilaus asmens, veikiamo tokių galingų išorės jėgų, autonomiją ir kontrolę gali pasirodyti naivus ir klaidinantis. Tad, šios dalies tikslas yra parodyti, kokia prasme asmuo vis dar turi autonomiją ir kontrolę, net jei mūsų kintančiame pasaulėvaizdyje jis nebeatrodo toks stabilus laike ir vientisas bei kokias ribas pagrįsta brėžti neurointervencijų taikymui.

2.1. Autonomijos sampratos ir kontrolės vieta jose

2.1.1. Autonomija ir prievarta

Autonomijos terminas įgyja įvairias reikšmes liberalizmo filosofijoje ir kasdienėje vartosenoje. Tačiau, regis, dažnoje jų lieka bent krislelis originalios, etimologinės žodžio reikšmės. Sudarytas iš graikiškų žodžių, reiškiančių „save“ ir „įstatymą“, autonomijos terminas dažnai naudojamas nurodyti į nepriklausomybę arba laisvę, teisę ir galimybę save valdyti, leisti sau įstatymus. Joelis Feinbergas „asmeninę autonomiją“ vadina politine metafora, kadangi pirmiausia ir tiksliausiai šis žodis pritaikomas valstybėms ir institucijoms (Feinberg 1986: 27–28). Pasak Feinbergo (Ibid. 35), rimčiausiai į šią metaforą, tai yra, autonomiją kaip įstatymų sau leidimą, pažiūrėjo Kantas, kalbėdamas apie buvimą vienu metu ir moralės įstatymo šaltiniu ir objektu (Kant 2015: 129). Tiesa, tyrėjai pastebi, kad vėlesniuose darbuose Kantas apleidžia iki tol jam itin svarbią autonomijos metaforą (Kleingeld 2017).

Frederickas Neuhouseris teigia, kad autonomijos, kaip ne vien tik politinio, bet ir asmeninio idealo, sampratos ištakos yra Jean-Jacques'o Rousseau'o Socialinis kontraktas, kur ieškoma alternatyvos negatyviai laisvės sampratai (Neuhouser 2011). Negatyvi laisvė yra laisvė nuo kažko (Berlin 2002: 168–178), pavyzdžiui, hobsiškas išorinių kliūčių padaryti tai, ką nori, nebuvimas (Hobbes 1999: 217–218). Tad autonomija, kaip pozityvi laisvė,

reiškia kažką daugiau. Tai yra ir savideterminacija, buvimas savo paties šeimininku, turėjimas teisę ir galimybę priimti esminius savo gyvenimo sprendimus.

Neoklasikinėse liberaliosiose baudžiamosios teisės teorijose autonomijos samprata paprastai priimama kaip daugmaž savaime suprantama, jos neanalizuojant, ir ribotai taikoma kaip baudžiamąją teisę apribojantis principas ar argumentas. Pavyzdžiui, Anthony'ui Duff'ui autonomija yra viena iš liberalizmo vertybių ir galimų kriminalizacijos principų, bet ne fundamentalus, vadovaujantis principas (Duff 2018: 232–276). Šis ribotas autonomijos sampratos vaidmuo, regis, gali būti paaiškintas tuo, kad liberali prezumpcija negatyvios laisvės naudai dažnai yra pakankama pagrįsti tas pačias pozicijas. Jei laisvė nuo prievartos ceteris paribus yra siekiamybė, tai bet koks kišimasis į individualius pasirinkimus bus draustinas, nebent pagrindžiamas kitais liberaliais principais, kaip kad žalos kitiems užkardymo.

Išskirtinesnį vaidmenį autonomija turi apribodama bausmės skyrimo galimybes proporcingumo teorijoje. Čia reikalavimas gerbti veikėjo autonomiją veikia kaip argumentas atmesti bausmės skyrimą vadovaujantis vien tik utilitaristiniais principais. Bausmė negali funkcionuoti vien tik kaip atgrasymo priemonė ir pirmiausia turi atsižvelgti į pažeidėją kaip autonominį moralinį veikėją, atkreipdama jo dėmesį į poelgio blogumą ir taip siekdama pakeisti jo elgesį (Simester and von Hirsch 2011: 16). Šitaip autonomijos idėja tampa vienu iš, bet ne pagrindiniu, argumentų pagrįsti poziciją, kad bausmės turėtų būti proporcingos poelgių moraliniam smerktinumui (von Hirsch 2007: 425). Tai, kiek šis argumentas veikia, priklauso nuo to, kiek priimame autonomiją kaip savaime suprantamą asmens savybę ir liberalizmo vertybę, kurią turime puoselėti.

Tačiau būtent toks savaime suprantamas autonomijos priskyrimas asmeniui atsiduria pavojuje, kai suabejojame tradicine asmens samprata. Kita problema yra tai, kad šitoks traktavimas išties mažai ką pasako apie konkrečių priemonių, tokių, kaip neurointervencijos taikymo priimtinumą. Viena vertus, autonomijos pažeidimas dažnai yra nurodomas kaip argumentas prieš neurointervencijas. Hipotetinėje situacijoje, kurioje neurointervencijos padaro veikėją visiškai negalinčiu pasielgti blogai, jo autonomija būtų sumažinta ta prasme, kad jam nebelieka tam tikrų poelgio alternatyvų, įprastai prieinamų moraliniams veikėjams. Pagal kai kurias sampratas, tikrai autonominis moralus poelgis reikalauja ir galimybės laisvai pasirinkti elgtis blogai (Harris 2011: 103). Kita vertus, neurointervencijos gali padidinti autonomiją pagal kitokias jos sampratas, pavyzdžiui, sustiprindama gebėjimą vadovautis

racionaliomis priežastimis ar sumažindama polinkį į konformizmą (Schaeffer et al. 2014; Pereboom 2003 [2001]: 180).

Pastarąją galimybę, regis, pagrindžia autonomijos kaip pozityvios, o ne vien negatyvios laisvės idėja. Pasak Isaiah Berlino, šios dvi laisvės, kurios paprastai neprieštarauja viena kitai, susigrumia būtent keliant klausimą, ar negali mano „tikrasis“, „autonomiškasis“ Aš būti mano aistrų, neracionalių impulsų, mano žemesniosios prigimties vergas (Berlin 2002: 179)? Išties daug ryškiausių filosofijos istorijoje „asmens dalintojų“, įskaitant ir patį Platoną, priskirdavo vienai iš dalių natūralią teisę valdyti, leisti įstatymus, kuriuos kita, idealiu atveju, turėtų vykdyti. Pasak Richardo Hare'o, toks sielos padalinimas į dalį, kuri duoda komandas ir tą, kuri dėl sugedimo ar silpnumo nesugeba jų vykdyti, yra pats įprasčiausias ir giliausiai į mūsų mąstymą įėjęs būdas kalbėti apie klasikinę akrasijos, tai yra, silpnavališkumo problemą (Hare 1977 [1963]: 81). Tokiu atveju pozityvi laisvė būtų siejama su ta dalimi, kuri turėtų valdyti, o negatyvi, su ta, kuri faktiškai jos neklauso ir elgiasi kitaip. Šitaip, padalinus asmenį ir identifikavus tą jo dalį, kuri natūraliai turėtų vadovauti, arba kuri ir yra tikrasis, pamatinis asmuo, autonomija kaip liberalizmo vertybė galėtų pagrįsti neurointervencijų taikymą net pažeidžiant negatyvią laisvę. Jei asmenį valdo ne ta dalis, kuri turėtų, tada būtent jos negatyvi laisvė ir būtų pažeidžiama. Tačiau taip būtų grąžinama tos dalies, kuri ir turi vadovauti pozityvi laisvė, tad ir asmens autonomija.

Tokia išvada yra akivaizdžiai nepriimtina liberalioms demokratijoms tik jei veikėjo tikrasis, autonominis Aš yra siejamas su tam tikrais pasirinkimų turiniais. Jei veikėjo autonomiškumas yra atpažįstamas pagal tai, ar jis vadovaujasi tam tikra visumine moraline doktrina, prievartinis autonomiškumo skatinimas reikštų prievartinį tokios doktrinos įtvirtinimą. Šitai draudžia minimalus politinio liberalizmo apribojimas baudžiamosios teisės teorijoms. Tačiau jei visų asmenų tikrieji Aš yra vienodai siejami su tam tikromis jų dalimis, priimant, kad išlaisvinus šiuos tikruosius Aš, jie gali pasirinkti labai skirtingas visumines doktrinas, nėra akivaizdu, kad liberalizmas draudžia taikyti prievartą prieš tą žemesnę asmenų prigimtį, idant būtų išlaisvinta tikroji.

Neuromokslams suteikiant padalintos sielos metaforai labai praktines išraiškas ir taip vis labiau komplikuojant tradicinį požiūrį į asmenį, neoklasikinės baudžiamosios teisės teorijos negali traktuoti autonomijos kaip savaime suprantamos liberalizmo vertybės. Toks traktavimas nepadedą apriboti prievartos ar pasistūmėti sprendžiant neurointervencijų taikymo problemas. Pastarojo tikslo pasiekimui siūlau grįžti prie asmeninės

autonomijos kaip politinės metaforos, nurodančios į savęs valdymą ir išspręsti joje kylančias įtampas.

2.1.2. Asmeninė autonomija kaip kompetencija

Jei Kantas rimčiausiai priėmė asmeninę autonomiją kaip metaforą moralės filosofijoje, tai baudžiamosios teisės kontekste tą neabejotinai padarė pats Feinbergas.

Jis išskyrė keturias prasmes, kuriomis kalbame būtent apie asmeninę autonomiją. Šios prasmės yra: 1) kompetencija arba pajėgumas valdyti save; 2) realių sąlygų valdyti save būvimas; 3) būdo bruožų idealas; ir 4) suvereni teisė (Feinberg 1986: 27–51). Šios reikšmės nebūtinai paneigia viena kita. Tačiau tarp jų kyla tam tikrų įtampų, kurių sprendimas leidžia priartėti prie autonomijos sampratos, kurią pagrįsta laikyti integralia liberalios baudžiamosios teisės teorijos dalimi ir kuri gali padėti atsakyti į neurointervencijų taikymo bei atsakomybės išskaidytam asmeniui priskyrimo klausimus.

Toliau šiame skyriuje aptariama pirmoji Feinbergo išskiriama reikšmė. Tačiau jos supratimui būtina iš karto atkreipti dėmesį į dvi esmines jos sąsajas su ketvirtąja autonomijos reikšme – suverenią teisę. Autonomija kaip pajėgumas (angl.: capacity) valdyti save čia nurodo į tam tikrų kriterijų atitikimą, kuris leidžia laikyti žmogų pajėgiu spręsti už save visose arba tam tikrose gyvenimo srityse. Pirmoji sąsaja yra tai, kad pats šis pajėgumas yra būtina sąlyga autonomijos kaip suverenios teisės valdyti save priskyrimui, kadangi teisė negali būti priskiriama, kai nėra pajėgumo (Ibid. 28).

Pasak Feinbergo, pajėgumas valdyti save čia reiškia sugebėjimą priimti racionalius sprendimus, apibrėžtą taip, kad jo nepriskiriam vaikams, stipriai psichiškai neįgaliems ar pamišusiems, senatvinės silpnaprotystės paveiktiems ir esantiems komoje bei priskiriam beveik visiems kitiems (Ibid.). Autonomiškas šia prasme asmuo yra kompetentingas teisės požiūriu valdyti savo gyvenimą (Ibid.).

Čia pasirodo antroji esminė sąsaja su autonomija kaip suverenią teisę. Šią sąsają galime pagrįstai laikyti ir šių dviejų sampratų įtampa. Feinbergas kalba apie teisinę kompetenciją valdyti save apskritai, tačiau autonomijos šia prasme turėjimas nebūtinai implikuoja vienodos apimties teisių sritį. Asmenys, kurie nepatenka į nei vieną iš aukščiau išvardintų grupių, tad yra laikomi kompetentingais, vis tiek gali skirtis savo turimomis suvereniomis teisėmis. Iš čia aišku ir tai, kad pajėgumas valdyti save čia yra pirmiau teisinė kategorija nei konkretaus asmens faktinė savybė. Jos priskyrimas remiasi

konkreto asmens faktiniu kognityviniu pajėgumu. Tačiau jis taip pat remiasi ir formaliu amžiaus kriterijumi, kurio atitiktis ar neatitiktis savaime nepadaro asmens labiau ar mažiau pajėgiu save valdyti. Tai reiškia, kad čia išlieka ir tam tikra įtampa tarp pajėgumo priskyrimo šia prasme, kaip teisinės kompetencijos ir faktinio pajėgumo, kurį dar reikės aptarti.

Tačiau pajėgumo save valdyti kaip teisinės kompetencijos apibrėžimas turi ir kitą problemą. Kompetencija yra susieta su kuo nors, tai yra kompetencija konkrečiam dalykui. Pavyzdžiui, teisinė kompetencija legaliai nusipirkti alkoholinių gėrimų. Arba, Feinbergo pateikiamas pavyzdys – teisinės kompetencijos padaryti nusikaltimą, kurios neturėjimas reiškia, kad kai kuriems žmonėms (ir visiems ne žmonėms) tiesiog neįmanoma priskirti nusikaltimo padarymo, kad ir ką jie darytų (Ibid.). Šios teisinės kompetencijos turi labai aiškų objektą. Tačiau jos nebūtinai įeina į Feinbergo nurodomą teisinę kompetenciją valdyti save, tai yra, autonomiją šia pirmąją prasme. Teisė įsigyti alkoholinius gėrimus arba lošti azartinius žaidimus gali būti suteikiama nuo vėlesnio amžiaus nei pilnametystė. Kita vertus, kompetencija daryti nusikaltimus daugelyje jurisdikcijų yra priskiriama anksčiau nei sulaukus pilnametystės. Tad, kaip teisinė kompetencija, pajėgumas valdyti save yra kiek paradoksali samprata, kurios turinys priklauso nuo specifinės jurisdikcijos įstatymų. Vienas būdas išspręsti šį paradoksalumą būtų teigti, kad jurisdikcijos gali numatyti tam tikrus suverenų teisių įgijimo lygius, kurie yra susieti su amžiumi, tačiau nesusieti su autonomija kaip pajėgumu valdyti save apskritai. Tada liberali teorija galėtų kvestionuoti tam tikrų teisių suteikimo ar kompetencijų priskyrimo nuo tam tikro amžiaus pagrindus, tačiau nebūtinai turėtų principinį prieštaravimą tokių lygių buvimui tol, kol visiems vienodus kriterijus atitinkantiems žmonėms suteikiamos vienodos teisės.

Bet kokių atveju, Feinbergui, regis, šiuo atveju neatrodo svarbu, kad kai kurios teisinės kompetencijos yra pripažįstamos ne sykiu su bendro pajėgumo valdyti save pripažinimu. Čia jam svarbiau pabrėžti skirtumą tarp tų, kurie yra laikomi iš esmės pajėgiais spręsti už save, tai yra, sąmoningų ir itin sunkių psichikos problemų neturinčių suaugusiųjų, bei tų, kurie tokiais nelaikomi. Pirmieji yra apskritai kompetentingi teisės požiūriu ir vien dėl to turi plačią autonomijos sritį bei galimybę ją dar išplėsti. Pastarieji daugelyje sričių neturi suverenios teisės, nes nėra laikomi pajėgiais spręsti už save.

Esminis autonomijos šia prasme aspektas yra tai, kad liberalių demokratijų teisė ją priskiria daugumai žmonių, o nepriskirti gali tik dėl kelių konkrečių priežasčių. Išskyrus patologinius atvejus, šis autonomiškumas nepriklauso nuo to, į kokias funkcines dalis išdalintume asmenį, ir ar laikytume jį valdomu

būtent tos dalies, kuri ir turėtų. Tiesa, jis turi atitikti minimalius sugebėjimo racionaliai spręsti standartus. Tačiau jų atitikimas nėra tolygus buvimui valdomu racionaliosios sielos dalies pagal platoniškąją ar panašią sampratą. Asmenys, kurie yra impulsyvūs, labiau aistringi nei kontempliatyvūs, linkę dažniau vadovautis jausmais nei racionalių alternatyvų apsvarstymu, nėra vien dėl to laikomi nepajėgiais valdyti save. Tai reiškia, kad autonomija pagal šią sampratą nėra griežtai susieta su kuria nors konceptualiai padalinto asmens dalimi ar vidine dalių hierarchija. Asmuo yra autonomiškas teisės požiūriu ne dėl to, kas dominuoja jo sprendimų priėmimo mechanizme, o priklausomai nuo to, ar šis mechanizmas gali normaliai funkcionuoti.

Kitas svarbus autonomijos kaip kompetencijos teisės požiūriu valdyti save aspektas yra tai, kad tokia autonomija yra taip–arba–ne, o ne laipsnio klausimas. Nors pagal kitas autonomijos reikšmes galime laikyti asmenis labiau ar mažiau autonomiškais, suprantant ją kaip kompetenciją teisine prasme šie skirtumai tarp žmonių nėra svarbūs. Asmuo arba turi kompetenciją tam tikram dalykui, arba ne. Nesvarbu čia yra tai, kad jos turėjimas gali būti grįstas sugebėjimais, pavyzdžiui, kognityviniais, kurie patys yra laipsniuojami. Santykyje su šiomis savybėmis, kompetencija yra slenkstinė sąvoka (Wikler 1979: 384) – visi pasiekę tam tikrą sugebėjimų laipsnį yra vienodai kompetentingi, o visi jo nepasiekę – vienodai nekompetentingi tam tikram dalykui, nepriklausomai nuo to, kiek vieni ar kiti skiriasi tarpusavyje šių sugebėjimų laipsniu (Feinberg 1986: 29-30). Tas pats galioja ir brėžiant formalią amžiaus ribą. Jei buvimas 20 metų amžiaus teisiškai leidžia įsigyti alkoholinių gėrimų, tai kompetenciją teisėtai įsigyti alkoholinių gėrimų vienodai turi ir dvidešimtmetis ir šešiasdešimtmetis. Jos vienodai neturi, ir devyniolikametis ir dvylikametis.

Šis autonomijos kaip pajėgumo konceptualizavimas kaip turima arba neturima kompetencija, Feinbergui svarbus, vėlgi, dėl jos ryšio su autonomija kaip suverenios teise. Tokios teisės negalima turėti tik tam tikru laipsniu. Ją arba turi, arba ne. Kadangi jos turėjimą sąlygoja pajėgumo valdyti save turėjimas, atsakymas į šį klausimą teisei aktualia prasme turėtų būti vienareikšmis.

Remiantis šia iš dalies formalia autonomijos kaip pajėgumo ir teisinės kompetencijos save valdyti samprata, regis, galime nubrėžti ir tam tikras formalias ribas neurointervencijų taikymui ar bent jau jų taikymo pagrindimui. Asmuo, padaręs nusikaltimą, viena vertus, yra laikomas kompetentingu jį padaryti. Kita vertus, teisiškai nėra svarbu, kokia yra tokio asmens vidinių dalių hierarchija. Jis yra pripažįstamas kaip tikrasis asmuo. Tad neurointervencijos negali būti paskiriamos, siekiant, kad pažeidėjas taptų

autonomišku šia prasme. Jei jis padarė nusikaltimą, reiškia jis, arba yra laikomas pajėgiu valdyti save apskritai, arba yra nepilnametis, kuris, nors neturi tokios pačios autonomijos sferos kaip suaugusieji, yra laikomas kompetentingu padaryti nusikaltimą. Pastaruoju atveju, natūralus brendimas turėtų padaryti pažeidėją visiškai autonomišku šia prasme, tad neurointervencijų taikymas nėra deramas ar reikalingas. Iš to seka, kad taikant šią autonomijos sampratą, baudžiamojoje teisėje neurointervencijų paskyrimas negali būti grindžiamas siekiu padaryti ne autonomišką veikėją autonomišku ar išlaisvinti jo tikrąjį Aš. Galbūt neurointervencijos tai gali padaryti kaip medicininės priemonės. Tačiau, jei veikėjas padarė nusikaltimą, teisinių požįrių jis buvo tiek autonomiškas, kiek reikia, kad galėtų padaryti nusikaltimą.

2.1.3. Autonomija kaip faktinė padėtis, savikontrolė ir buvimas atsakingu

Kalbėdamas apie autonomiją kaip faktinę padėtį, Feinbergas pirmiausia atkreipia dėmesį į galimą išorinį trukdį ją turėti – atvejį, kai pajėgus save valdyti žmogus yra paverstas kito vergu (Feinberg 1986: 31). Tokiu atveju, autonomiškas pajėgumo save valdyti prasme asmuo yra faktiškai neautonomiškas, nes verčiamas vykdyti kito valią. Tad prievarta yra vienas iš išorinių veiksnių, paneigiančių faktinę autonomiją.

Ties čia pirmą kartą pasirodo ir autonomijos ryšys su kontrole. Atsakomybės teorijoje prievarta paprastai yra analizuojama kaip veiksnys, paneigiantis veikėjo kontrolę ir dėl to atleidžiantis nuo atsakomybės (Brink 2021: 53; Fischer and Ravizza 2008 [1998]: 13). Johnas Fischeris ir Markas Ravizza (Ibid.) priverčiančios veikti jėgos nebuvimą vadina aristoteliškąja atsakomybės sąlyga, laikydami Nikomacho etiką (1109b30-1111b5), kur Aristotelis nurodo tokius atvejus kaip buvimą pagrobtu ar nuneštu vėjo kaip kontrolės neturėjimo pavyzdžius, jos ištakomis. Prie jų Fischeris ir Ravizza prideda nenugalimus psichologinius impulsus, smegenų plovimą, hipnozę ir tiesioginę smegenų manipuliaciją (Ibid.). Visi šie atvejai aiškiai paneigia ir veikėjo veiksmų kontrolę, ir jo autonomiją. Šiuo atveju, regis, nebelieka praktiškai reikšmingo skirtumo tarp šių sampratų, kaip pateisinimų, paneigiančių atsakomybę. Visgi, čia galime įžvelgti ir esminį konceptualinį skirtumą tarp jų. Autonomija čia išlieka kaip pajėgumas save valdyti apskritai, tačiau dingsta kaip faktinė būklė būtent dėl to, kad paneigiama viena iš jos sąlygų – kontrolė. Tad, pavyzdžiui, užhipnotizuotas veikėjas dėl to, kad yra užhipnotizuotas nepraranda savo teisinio statuso kaip autonomiško piliečio apskritai. Tačiau jo veiksmai tol, kol jis yra užhipnotizuotas, nebus laikomi

autonomiškais, kadangi ne jis kontroliuoja save. Taip pat yra ir su kitais nurodytais atvejais, dėl kurių veikėjas yra laikomas neautonomišku savo veiksmuose tiek, kiek veikė jų kontrolę paneigiančios sąlygos.

Tačiau šie atvejai nėra tai, kas domina Feinbergą, kai jis kalba apie autonomiją kaip faktinę padėtį. Paminėjęs galimą prievartos atvejį, toliau jis visą savo dėmesį skiria veikėjo vidinėms savybėms, kurios gali daryti jį daugiau arba mažiau faktiškai autonomišku. Regis, čia jis laikosi pozicijos, kurią išreiškia ir Johnas Christmanas, kad autonomija, kaip politinei filosofijai reikšminga koncepcija, yra susijusi veikiau su asmeniu kaip visuma, nei su konkrečiais pasirinkimais (Christman 2015: 145). Mano nuomone, čia pasirodo ir baudžiamosios teisės teorijos dalinė nepriklausomybė nuo politinės teorijos net po politinio posūkio. Baudžiamojoje teisėje būtina kalbėti apie apskritai autonomiško asmens buvimą neautonomišku tam tikromis aplinkybėmis. Kitaip negalėtume adekvačiai paaiškinti pačių šių aplinkybių ar pagrįsti baudžiamosios atsakomybės taikymą ar netaikymą veikėjui.

Tačiau kadangi Feinbergui labiau rūpi kriminalizacijos, o ne baudžiamosios atsakomybės problemos, autonomiją jis analizuoja kaip susijusią su asmens statusu valstybėje apskritai. Dėl to jis daug daugiau dėmesio, kalbėdamas apie autonomiją kaip faktinę būklę, skiria faktinėms asmens būdo savybėms, taip pat susiedamas jas su autonomija kaip būdo bruožų idealu. Feinbergas nurodo įvairias savybes kaip susijusias su autonomija kaip faktine padėtimi ir būdo bruožų idealu, tokias kaip autentiškumas, individualumas, savideterminacija, savikontrolė, integralumas, atsakingumas ir kitas (Feinberg 1986: 31–47). Visos šios savybės įprastai yra priskiriamos kaip daugiau–mažiau kategorijos, tad ir autonomija šia prasme yra tai, ką galima priskirti tam tikru laipsniu, priešingai nei pajėgumą save valdyti suprastą kaip teisinę kompetenciją.

Svarstant baudžiamąją atsakomybę, svarbiausios iš šių savybių, be abejo, yra savikontrolė ir atsakomybė. Savikontrolė yra problemiška idėja dėl to, kad tarsi numano, jog yra kažkas žmogaus viduje, kažkokia dalis, kuriai dera valdyti ir dėl to galime atpažinti, kada žmogus kontroliuoja save, o kada ne. Jei šitaip kalbame ne apie konkrečius atvejus, kai prarandama kontrolė, o apie nuolatinę asmens savybę, siedami su jo autonomiškumu, regis, rizikuojame įsileisti galimybę neurointervencijomis keisti asmenį dėl „tikrojo“ asmens, argumentuojant tai savikontrolės jam grąžinimu. Svarstydamas Platono asmens padalinimą ir Hume'o pastabas apie protą kaip aistrų vergą (Hume 2007: 309), Feinbergas pateikia, „demokratiškesnę“ tokių sielos padalinių sampratą, kur protas, kaip civilinis tarnas, įgyja mandatą spręsti būtent tam,

kad padėtų efektyviausiai išpildyti įvairius troškimus (Feinberg 1986: 40-42). Ši apribota vidinių dalių hierarchija yra patraukli tol, kol numato, jog veikėjo realių vidinių troškimų išpildymas, o ne numanomi idealūs, racionalūs norai yra tai, kas pagrindžia savikontrolės susiejimą su racionaliosios dalies valdymu. Racionalumas padeda efektyviai suderinti skirtingas aistras ir troškimus taip, kad veikėjas galėtų pasiekti kuo daugiau iš to, ko išties nori. Šiuo atžvilgiu, didinti asmens sugebėjimą save kontroliuoti taip, kaip jam patinka, taip didinant ir jo faktinę autonomiją nebūtinai prieštarauja liberaliems principams.

Kontrolės praradimą Feinbergas įvardija kaip vieną iš galimų priežasčių nepriskirti retrospektyvios atsakomybės (Ibid. 43–44), tai yra, atsakomybės už padarytą veiksmą. Tiesa, čia ne iki galo aišku, ar jis turi galvoje ir savikontrolės kaip vidutinio sugebėjimo save valdyti praradimą. Apskritai, autonomiją kaip faktinę padėtį Feinbergas laiko būtina dažno retroaktyvios atsakomybės priskyrimo sąlyga (Ibid.). Tai yra iš esmės viskas, ką Feinbergas pasako apie autonomijos santykį su atsakomybės priskyrimu. Taip šis santykis, ypač esminių jo problemų atžvilgiu, lieka miglotas. Jei faktinė autonomija išties yra atsakomybės priskyrimo sąlyga, regis, dažnai turėtume nepriskirti atsakomybės veikėjams, kurie turėjo pajėgumą valdyti save teisine prasme, bet nesugebėjo to padaryti konkrečioje situacijoje. Toliau Feinbergas kalba apie buvimą atsakingu kaip charakterio savybę ir vardą, duodamą tam tikrų dorybių rinkiniui (Ibid.) ir lygina ją su buvimu autonomišku. Pasak jo, autonomiškumas ir atsakingumas įtraukia iš dalies tas pačias, iš dalies skirtingas dorybes (Ibid). Šitoks dorybių įvedimas į autonomijos ir atsakomybės sampratų sąsają gali dar labiau sustiprinti įspūdį, kad būtent asmens bruožai yra svarbūs, kai priskiriame autonomiją ir atsakomybę asmeniui.

Tačiau vargu ar Feinbergas norėjo palikti vietos interpretacijai, kad tam tikrų savybių neturėjimas ar nenaudojimas konkrečioje situacijoje atleidžia nuo atsakomybės. Nors Feinbergas daugiau kalba apie faktinę autonomiją kaip priklausomą nuo būdo savybių, santykyje su atsakomybės priskyrimu turėtume faktinę autonomiją sieti su ribotais išoriniais ir vidaus veiksniais, kurie galėtų, paneigdami ją, paneigti atsakomybę. Pavyzdžiui, kontrolės praradimas turėtų reikšti arba prievartą, arba tokius veiksnius kaip epilepsijos priepuolis, arba, jei tai koks nors vidinis impulsas veikti, jis turėtų būti pripažįstamas patologiniu, kad galėtų paneigti faktinę autonomiją ir atsakomybę. Pirmasis argumentas už tokią interpretaciją yra tai, kad kitu atveju autonomijos kaip pajėgumo išskyrimas ir sutapatinimas su teisine kompetencija neišvengiamai veda į teisiškai prieštaringas situacijas. Jei

veikėjas apskritai neturi charakterio savybių, tapatinamų su faktinės autonomijos būkle, tai jis jų negali ir pademonstruoti veikime. Tačiau jei toks veikėjas yra laikomas pajėgiu save valdyti tiek, kad galėtų padaryti nusikaltimus, tai jis, viena vertus, gali būti patraukiamas baudžiamojon atsakomybėn ir, kita vertus, negali, nes faktiškai niekada nesielgia autonomiškai.

Antrasis argumentas prieš atsakomybės priskyrimo priklausomybę nuo būdo savybių, susijusių su autonomija, yra tai, kad taip tektų daugelį įprastų veiksmų laikyti tokiais, už kuriuos veikėjas nėra atsakingas. Veikėjai, kurie pasielgė blogai, nes nesuvaldė savo pykčio ar nesugebėjo atsispirti pagundai įprastai, yra laikomi atsakingais už tai, ką padarė, išskyrus tuos atvejus, kai prilyginame šias situacijas psichologinei kompulsijai. Kitu atveju, atsidurtume paradoksaliaje situacijoje, kur retas veikėjas liberalioje demokratijos yra atsakingas už retą veiksmą.

Trečiasis argumentas seka iš to, kad priešingai nei autonomija kaip pajėgumas, autonomija kaip faktinė būklė gali būti priskiriama tam tikru laipsniu, remiantis būtent asmeninių savybių laipsniu. Tad, pavyzdžiui, dažnas galės iš dalies valdytis, arba iš dalies pajėgs elgtis integraliai pagal savo įsitikinimus. Jei į autonomiškus veiksmus žvelgiam kaip į veiksmus veikėjo tiek, kiek jis yra faktiškai autonomiškas, turėtume pripažinti, kad šie veiksmai yra tam tikru laipsniu autonomiški. Tokiu atveju, galime, arba priskirti atsakomybę už veiksmą pagal jo autonomijos laipsnį (daugiau apie šią galimybę kituose skyriuose), arba, vėlgi, brėžti faktinės autonomijos ribą, kurios nepasiekusio veikėjo veiksmai nėra laikomi tokiais, už kuriuos galime jam priskirti atsakomybę. Pastaruoju atveju atsiranda aukščiau minėta priešprieša su autonomija kaip pajėgumu valdyti save.

Tai, kad Feinbergas nelaikė tam tikrų, su autonomija susijusių būdo savybių būtina atsakomybės sąlyga, matyti ir iš jo autonomijos kaip idealo aptarimo, prie kurio pereinama kitame skyriuje. Čia svarbu pastebėti, kad šie argumentai yra svarbesni ne kaip atskleidžiantys Feinbergo poziciją, o kaip argumentai už tai, kodėl liberalioji baudžiamosios teisės teorija neturėtų autonomijos kaip grįstos tam tikromis būdo savybėmis susieti su baudžiamąją atsakomybę.

Tačiau Feinbergo šios autonomijos aptarimas visgi suteikia tam tikrų priešasčių liberaliai teorijai įsileisti neurointervencijas į baudžiamąją justiciją. Jei jos gali paskatinti tam tikras būdo dorybes, suteikiančias veikėjui daugiau autonomijos ir padarančias jį atsakingesniu asmeniu, tai yra argumentas už jų taikymą nepriklausomai nuo to, kad asmuo ir taip buvo kompetentingas teisės požiūriu.

2.1.4. Autonomijos kaip idealo ribos

Aptardamas autonomiją, kaip būdo bruožų idealą, Feinbergas, regis, siekia pateikti priežastis, kodėl liberalai neturėtų teikti didelės reikšmės autonomijai šia prasme. Jei taip, tada jo samprotavime nesunku išvelgti ketvirtąjį argumentą, pagrindžiantį interpretaciją, pagal kurią Feinbergas nelaikė tam tikrų būdo savybių turėjimo būtina atsakomybės priskyrimo sąlyga.

Feinbergo esminiai teiginiai čia yra du. Pirmiausia, tai kad autonomija kaip faktinė būseną nėra tapati buvimui moraliu. Veikėjas, kuris elgiasi savanaudiškai, agresyviai, vedinas piktavališkų principų, dėl to netampa nei kiek mažiau autonomiškas (Feinberg 1986: 45). Čia reikia su Feinbergu sutikti. Panašiais argumentais paneigiamas blogai besielgiančio, bet savitų elgesio principų vedino veikėjo akračiškumas, tai yra, nepajėgumas elgtis kitaip (Šataitis 2024). Moralinis blogumas yra kitas dalykas nei autonomijos ar su ja siejamų savybių trūkumas. Šis pastebėjimas yra svarbus, kaip atkreipiantis dėmesį į tai, kad neturėtume nusikaltimo padarymo automatiškai sieti su autonomijos trūkumu. Toks siejimas ištis leistų mėginti visus tokius atvejus spręsti autonomiją sustiprinančiomis neurointervencijomis.

Tačiau net ir tais atvejais, kai galime taikyti tokias neurointervencijas, jų taikymas autonomijos stiprinimui susiduria su conceptualinėmis autonomijos kaip idealo sampratos problemomis. Pirmiausia, kai autonomija pati tampa vertybe ir siekiamybe, kurią turėtume skatinti, liberalizmas priartėja prie dar vienos visuminės moralinės doktrinos, kuri gali būti įtvirtinama baudžiamosiomis ir kitomis prievartinėmis priemonėmis. Pasak Christmano, būtent dėl to, kad toks vertybinis požiūris į autonomiją kertasi su neutralumu ir pliuralizmu, sąjunga tarp liberalizmo ir autonomijos, ištis, yra problemiška (Christman 2015: 142–143). Jei autonomija yra vertybė ir, dar daugiau, jos vertė priklauso nuo to, kad ji padeda pasiekti vertingą gyvenimą (Raz 1986: 395), tada autonomijos propagavimas neišvengiamai veda prie tam tikrų gyvenimo būdų ir visuminių doktrinų nuvertinimo. Priėmus tokį požiūrį kaip oficialią politiką, sumažėja priežasčių apriboti įvairių institucijų, įskaitant baudžiamosios, galimybes propaguoti vienas visumines doktrinas kitų sąskaita.

Toks požiūris yra sietinas su perfekcionistinėmis liberalizmo versijomis, tokiomis kaip Josepho Razo. Pasak Razo, jei autonomija yra vertybė, tai visi turi priežasčių padaryti save ir kitus autonomiškais, o tai reiškia daugiau nei tiesiog netrukdytą elgtis autonomiškai, bet ir su autonomija sietinų pajėgumų skatinimą (Ibid. 407). Rašydamas praėjusio amžiaus devintajame dešimtmetyje, Razas, matyt, dar negalvojo apie neurointervencijų galią keisti

asmens vidinius pajėgumus. Tada ši galia buvo daug labiau ribota. Tad jam atrodė, kad nors turime pareigą padėti kitiems tapti autonomiškais, mažai ką galime dėl to padaryti, išskyrus sudaryti sąlygas patiems padaryti save autonomiškais (Ibid. 408). Tačiau, kas nutinka su šia pareiga jei vis auga galia ne tik padėti kitam sustiprinti savo su autonomija siejamas savybes, bet ir priversti jį tapti labiau autonomišku šia prasme? Pareiga paversti kitus labiau autonomiškais ir dėl to pajėgiais pasiekti gerą gyvenimą nesunkiai gali tapti ne tik galimybe, bet ir pareiga taikyti neurointervencijas tam tikriems pažeidėjams.

Tai yra tik dar viena priežastis likti prie baudžiamosios teisės grįstos politiniu, o ne perfekcionistiniu liberalizmu. Tokio liberalizmo minimalus reikalavimas draudžia grįsti baudžiamąsias priemones tokia vertybine autonomijos traktuote. Tai gerokai apriboja ir autonomijos kaip būdo bruožų idealo taikymą baudžiamosios teisės teorijos svarstymuose.

Kitas šią sampratą apribojantis aspektas ir antrasis esminis Feinbergo pastebėjimas apie ją yra tai, kad ją apibrėžiančios savybės pačios yra abejotini idealai bei prieštaringos tarpusavyje (Feinberg 1986: 45). Bet kokios savybės, siejamos su autonomija, pastiprinimas asmenyje nebūtinai reikštų to asmens pagerinimą moraline ar kokia nors kita tikėtina prasme. Integralumas ar moralinis autentiškumas savaime turi ne ką didesnę vertę nei sugebėjimas keisti savo moralines nuostatas ir elgesį, atsižvelgiant į aplinkybes ar kitų pateikiamus argumentus. Taip pat, nėra akivaizdu, kad kokios nors savybės gerinimas yra visada tiesiogiai proporcingas autonomijos didinimui. Priešingai, tokios savybės kaip savikontrolė ar moralinis integralumas nesunkiai gali virsti kompulsyviais poreikiais, sumažinančiais asmens galimybes ištis laisvai apsispręsti. Tas pats, regis, galioja kognityvinių savybių pagerinimui. Veikėjas, galintis geriau pasverti racionalias priežastis elgtis vienaip ar kitaip nebūtinai dėl to elgsis autonomiškiau, kadangi tam gali sukliudyti daugybė kitų vidinių savybių (Lewis 2021: 20). Be to, nederėtų racionaliausio pasirinkimo sulyginti su autonomiškiausiu.

Pastarasis atvejis, jei numanome objektyvius racionalumo standartus, vėlgi, veda prie tam tikros „tikrojo Aš“ koncepcijos, kurio numanomus pasirinkimus tada galime laikyti svarbesniais nei empirinio asmens faktinius pasirinkimus. Feinbergas taip interpretuoja garsiąją Rawlso nežinojimo uždangą (Rawls 1999a: 118–123), prilygindamas ją racionalistinei ir objektyvistinei Kanto autonomijos interpretacijai, pagal kurią svarbūs yra tie veikėjų pasirinkimai, kurie būtų padaromi, jei jie visi rinktųsi tobulai racionaliai (Feinberg 1986: 45–46). Tokia Rawlso interpretacija galimai ne visai tiksli, nes nežinojimo uždanga yra specifinis teorinis konstruktas,

įtraukiantis ne tik veikėjų racionalumo pabrėžimą, bet ir kitas sąlygas, pavyzdžiui turimos informacijos apribojimą. Tad, nevisai teisinga remiantis ja sieti Rawlsą su racionalistine autonomijos samprata. Tačiau svarbiau yra pati problema idėjoje, kad autonomija siejasi su paklusimu tik toms moralinėms normoms, kurių šaltinis esi pats. Viena vertus, tai gali reikšti paklusimą toms normoms, tiems moraliniams įstatymams, kuriuos išleistum jei būtum tobulai racionalus. Kita vertus, šią idėją galime interpretuoti kaip padarančią individą iš esmės su niekuo nesusietu savo moralės kūrėju (Ibid.). Tačiau taip dingtų pagrindas tarpasmeniniams moraliniams vertinimams, be to, nelabai aišku, kaip turėtų atrodyti savo asmeninių moralinių principų išradinėjimas. Abi šios radikalios ir tarpusavyje prieštaringos interpretacijos seka iš tos pačios idėjos, susiejančios autonomiją su paklusimu tik toms normoms, kurių šaltinis esi. Ir abi, kaip asmenybės bruožų idealai, yra labai neidealūs.

Atkreipdamas dėmesį į autonomijos kaip būdo bruožų idealo problemas, Feinbergas siekia pateikti argumentus prieš svarbos šiai sampratai baudžiamojoje teisėje suteikimą ir už autonomijos kaip pajėgumo ir suverenios teisės reikšmę. Galime pagrįstai tai priskirti ir argumentacijai prieš perfekcionistinį liberalizmą. Šiam tyrimui tai svarbu ir kaip argumentai, į kuriuos reikia atsižvelgti brėžiant moralines bausmės skyrimo ribas. Konkrečiai neurointervencijų klausimu, autonomijos kaip idealo apsvaistymas parodo, kad šis idealas nėra nei pakankamai siektinas, nei aiškus, kad galėtume juo vadovaudamiesi pagrįsti neurointervencijas baudžiamojoje teisėje.

Kita vertus, autonomijos kaip būdo savybių idealo abejotinas statusas parodo, kad kai kurie argumentai prieš neurointervencijas, kaip paneigiančias autonomiją, taip pat neveikia. Pavyzdžiui, laikyti neurointervencijų paveikto veikėjo veiksmus neatitinkančiais autentiškumo standarto ir dėl to neautonomiškais neatrodo kaip rimtas moralinis argumentas prieš neurointervencijų taikymą. Pirmiausia, jei veikėjas nebuvo priverstas, o pasirinko neurointervencijas kaip tam tikrą pagalbą padaryti tai, ką jis nori arba nedaryti, ko nenori, tokiu atveju veikėjas užsiima visiškai racionalių savęs valdymu. Tada autentiškumo standartas, jei vis tiek formuluotume jį taip, kad neurointervencijų naudojimas savaime jo neatitinka, kertasi su savikontrolės ir racionalumo standartais, taip pat siejamais su autonomija. Antra, toks autentiškumo idealas, kur visi autentiški veiksmai turi būti atliekami be palengvinimų ir naudojantis tik savo vidiniais motyvaciniais resursais, atrodo menkai pagrįstas ir kaip normatyvinis idealas ir kaip empirinė galimybė.

Taip pat, nors vargu ar įmanoma pasakyti, kada veikėjas yra pasiekęs idealią autonomiją ar taikyti į ją skiriant neurointervencijas, regis, kai kuriomis aplinkybėmis, kai kurių savybių sustiprinimas gali padėti veikėjui rinktis autonomiškiau. Tokiu atveju lieka klausimas, kaip turėtų būti priimami sprendimai, kada neurointervencijų taikymas yra tinkamas ir sustiprina, o ne pažeidžia veikėjo autonomiją. Į šį klausimą liberali teorija gali atsakyti remdamasi ketvirtąją Feinbergo išskiriama autonomijos reikšme.

2.1.5. Autonomija kaip suvereni teisė ir valdų ribos

Autonomija kaip suvereni teisė priimti esminius savo gyvenimo sprendimus yra Feinbergui ir liberaliajai baudžiamosios teisės teorijai svarbiausia autonomijos reikšmė. Ši reikšmė taip pat yra labiausiai susijusi su pagrindine Feinbergo metodologine prieiga prie asmeninės autonomijos problematikos. Jis siūlo apie asmenį mąstyti tais terminais, kuriais paprastai mąstoma apie suverenias valstybes (Feinberg 1986: 51). Šia metodika iš dalies jau vadovautasi šioje disertacijoje, o vėliau ji taps dar svarbesne. Pirmiausia todėl, kad pati nevientiso subjekto atsakomybės problematika suteikia pagrindo tokiai metodologijai. Valstybės yra kolektyviniai autonomijos ir atsakomybės subjektai. Tačiau, kaip matysime, ši prieiga yra patogi ir mąstant apie kitus esminius šios disertacijos klausimus, pavyzdžiui, neurointervencijų etinį statusą.

Tad kartu su Feinbergu priimant šią „pamatinę politinę metaforą“ rimtai, autonomija šia ketvirtąja prasme gali būti išreiškiama kita politine sąvoka – suverenitetu. Kaip ir autonomija kaip pajėgumas valdyti save, šis suverenitetas yra viskas–arba–nieko konceptas, nurodantis, kad tam tikrose valdose yra turima teisė į absoliučią kontrolę (Ibid. 55). Taip pat, čia autonomija yra absoliuti teisė, o ne atšaukiama privilegija (Ibid. 48). Tad, pasak Feinbergo, konceptualiai tiksliau būtų ne skirstyti autonomijos pažeidimus į svarbius ir nesvarbius, bet nuo pat pradžių nepripažinti autonomijos tose srityse, kurias, numanoma, galime pažeisti, kad ir kokiais trivialiais būdais (Ibid. 55).

Šios sritys, kuriose pripažįstame arba nepripažįstame asmenims suverenias teises, yra susijusios su kita esmine Feinbergo naudojama sąvoka – valdų ribomis (angl. domain boundaries). Taip, kaip valstybės turi suverenitetą tam tikroje jurisdikcijoje, taip ir asmens suverenios teisės išskiria jam tam tikrą jurisdikciją, kurioje jo sprendimai turi aukščiausią galią. Tad išreikšti šią autonomijos prasmę geriausiai tinka lietuviškas žodis savivalda, kuriuo vienu metu galime nurodyti, ir į teisę save valdyti, ir į jos galiojimo ribas.

Valstybių valdos yra susietos su teritorija, tad akivaizdžiausiai analogija yra taikoma asmens kūnui ir nuosavybei, visu pirma, namams ir žemėms. Tačiau kalbėdami apie asmenų autonomiją, mes pirmiausia kalbame apie esminius jų gyvenimo pasirinkimus. Šie pasirinkimai, be abejo, liečia daugiau nei fizinį kūną ar materialų turtą. Feinbergo esminis pasiūlymas yra brėžti asmenų autonomijos ribas, remiantis tuo, ką Millis pavadino veiksmais ir sprendimais, liečiančiais tik ar pirmiausia save (angl. self-regarding) (Mill 2015: 73–90), tai yra tokiais, kurie pirmiausia ar tiesiogiai veikia tik paties veikėjo interesus (Feinberg 1986: 56). Klasikinis priekaištas tokiai pozicijai būtų tai, kad praktiškai visi veiksmai kokia nors prasme liečia ir kitus asmenis ir nėra aiškaus ir vienareikšmio kriterijaus atskirti tuos veiksmus, kuriuos turėtume laikyti pirmiausia liečiančiais save.

Tačiau, net jei nėra kriterijaus, kuris leistų atskirti visus tik save liečiančius veiksmus nuo visų, kurie liečia ir kitus, yra kriterijų, kurie leidžia atpažinti dalį tokių veiksmų. Pasak C.L. Teno, save liečiantys veiksmai, yra ir tie, kurie liečia kitus tik ta prasme, kad yra jų nemėgstami, moraliai nepriimtini ar sukelia pasiūlykštėjimą (Ten 1968: 37). Esminis Feinbergo pastebėjimas, kurį reikia pridėti prie šio apibrėžimo yra tai, kad negalime elgesio įtraukti, į kitus liečiantį tuo pagrindu, kad veikėjas savo elgesiu neatneša tiek naudos visuomenei, kiek galėtų arba, kad rodo blogą pavyzdį (Feinberg 1973: 32). Jei tokiais pagrindais priskirtume sprendimus, liečiantiems kitus taip, kad tai leidžia ar net reikalauja, kad valstybė įsikištų, akivaizdžiai pajungtume asmenį visuomenės ar vyriausybės įgeidžiams, poreikiams ir tikslams. Tada negalėtume pagrįstai laikyti asmens politiškai autonomišku, o santvarkos – liberalia kokiomis nors tikėtinomis šių sąvokų prasmėmis.

Tad, nors nebūtinai galime nurodyti pozityvų tik save liečiančių veiksmų apibrėžimą, nėra sunku negatyviai atskirti nemažą pasirinkimų sferą, kuri nėra tiesiogiai kitus liečianti ir dėl to turėtų būti paliekama veikėjo suvereniam apsisprendimui. Kitoje spektro pusėje – atskirti veiksmus, kurie akivaizdžiai reikšmingai liečia kitus, irgi nėra sunku. Tą pirmiausia leidžia padaryti pirmoje dalyje aptartas kvalifikuotas žalos kitiems principas.

Kažkur per vidurį tarp šių dviejų spektro kraštų yra pilka zona, kur nėra taip lengva vienareikšmiškai pasakyti ar veikėjo sprendimai yra liečiantys tik save, ar reikšmingai liečiantys kitus. Ten galimai tektų lokalizuoti tokius suaugusio ir kompetentingo asmens veiksmus, kurie nors tiesiogiai neįtraukia artimųjų, vis tiek daro jiems tam tikrą poveikį, kaip, pavyzdžiui, sau žalingi ar pavojingi pasirinkimai. Ar, kokiais būdais ir iki kokios ribos tokiu atveju artimieji turi moralinį pagrindą kištis, yra atviras klausimas, tačiau šis klausimas nėra baudžiamosios teisės teorijai. Jei tarp autonomiškų asmenų

nėra teisinių įsipareigojimų, praktinių ir moralinių tarpusavio bendravimo sąlygų ir veiksmų koordinacijos klausimų, sprendimą dera palikti jiems patiems tol, kol vieni nepažeidžia kitų teisių. Analogiškai, rimtas požiūris į valstybių suverenitetą reiškia, kad tol, kol viena valstybė nevykdo agresyvių veiksmų prieš kitą ir nepažeidžia tarptautinės teisės, jų tarpusavio lūkesčiai ir susitarimai yra jų pačių, o ne tarptautinės bendruomenės reikalas.

2.1.6. Autonomija ir neurointervencijos

Feinbergas, kalbėdamas apie valdų ribas, kurios svarbiausiai yra susijusios su esminiais gyvenimo pasirinkimais, mąsto apie kriminalizacijos apribojimą, pirmiausia, apie teisinio paternalizmo atmetimą. Pratęsdami tą patį metodą, galime nustatyti asmens, pripažinto kalto, autonomijos ribas santykyje su galimomis bausmėmis. Tai reiškia ir atsakymą į klausimą, kaip liberali teorija, besiremianti tokia autonomijos kaip suverenios teisės tam tikroje savivaldos srityje samprata, turėtų atsakyti į neurointervencijų taikymo klausimą. Čia ginama tezė šiuo klausimu yra ta, kad turėtume preziumuoti, jog neurointervencijų taikymas įeina į veikėjo savivaldos zoną. Tai yra, neurointervencijos negali būti taikomos prievarta, tačiau įprastai veikėjas gali ir turi teisę būdamas adekvačiai informuotu apsispręsti dėl jų taikymo.

Paradoksaliai, šią tezę išplėtoti padės ne tik asmens ir valstybės autonomijų dalinis analogiškumas, bet ir neatitikimai šioje analogijoje. Ji, žinoma, nėra visa apimanti, tačiau neatitikimai, pasak Feinbergo, tik dar labiau sustiprina asmens suvereniteto sampratą, lyginant su valstybės suverenitetu (Feinberg 1986: 50). Jie taip pat leidžia parodyti, kokiame santykyje šis suverenitetas yra su bausmės praktikomis.

Vienas Feinbergo minimų skirtumų yra tai, kad valstybių valdų ribos, normaliomis sąlygomis yra stabilios ir daugmaž aiškos, kadangi valstybės paprastai nejudą per pasaulį, o asmeninių valdų ribos nuolat išsiplečia ir susitraukia veikėjui judant (Ibid: 54). Kai veikėjas yra savo namuose ar žemėse, valdos, kuriose jis turi visišką teisę apsispręsti dėl to, kaip atrodo jo aplinka, kas ten vyksta, kas gali ten būti, sutampa su jo nuosavybės ribomis. Tačiau veikėjui išėjus į viešas erdves, jo suverenios valdos susitraukia iki jo kūno ir nedidelės erdvės aplink jį ir jis nebeturi išskirtinės teisės valdyti aplinką ir tai, kokie garsai, vaizdai ar kvapai iš jos pasiekia jį (Ibid.). Čia verta pridurti, kad asmenims taip pat įprasta keisti savo teritorinių valdų ribas perkant ir parduodant nuosavybę. Kontraktai šias ribas gali sumažinti iki tiek, kad jos teapima veikėjo kūną ir nedidelę asmeninę erdvę aplink jį, arba stipriai

padidinti. Tuo pačiu, tai galima padaryti nepaliekant nei vieno žemės plotelio ar dalyko, kurie išliktų veikėjo nuosavybe per visą jo gyvenimą.

Tad šios valdos yra labai dinamiškos normaliomis, neprobleminėmis aplinkybėmis, tai yra, kinta vien veikėjui naudojantis savo suverenėmis teisėmis priiminėti esminius savo gyvenimo sprendimus. Valstybių teritorinės ribos, nors taip pat gali keistis pirkimo–pardavimo sutartimis, dažniau kinta probleminėmis aplinkybėmis, tai yra, dėl karų ir politinių neramumų, dėl kurių valstybė gali apskritai prarasti suverenitetą. Analogiškos probleminės aplinkybės asmenims yra nusikaltimai ar civiliniai konfliktai su kitais asmenimis. Tokiomis aplinkybėmis gali kisti veikėjų autonominių valdų ribos, tačiau pats veikėjas tol, kol išlieka gyvas ir pajėgus valdyti save pirmąją prasme, negali visiškai prarasti suvereniteto. Čia, regis, atsiranda įtampa su Feinbergo teiginiais apie suverenios teisės absoliutumą ir negalėjimą būti atimtai. Baudžiamosios priemonės, regis, būtent tą ir padaro, tai yra, atima tam tikras iki tol turėtas asmens teisės, pavyzdžiui, teisę laisvai keliauti. Pasak Husako, nors filosofai dažniausiai sutaria, kad net ir teisinga bausmė paprastai įtraukia elgesį su žmonėmis, kuris prieštarauja jų turimoms teisėms, nėra galutinio paaiškinimo ar sutarimo dėl to, kas būtent nutinka su šiomis teisėmis, kai baudžiama pagrįstai (Husak 2008: 96–98). Tai yra, neaišku, ar šios teisės kokia nors prasme išlieka, nors yra suspenduojamos, ar jos tiesiog panaikinamos, ar teisėtai pažeidžiamos, ar jų statusas pasikeičia dar koku nors specialiu būdu.

Neturint tokio galutinio sprendimo ar jį pagrindžiančių argumentų šiuo klausimu, vis tiek galima išspręsti prieštaravimą Feinbergo modelyje, traktuojant bausmę kaip laikiną faktinį veikėjo autonominių valdų sumažinimą. Veikėjo autonominės valdos, kaip matėme yra dinamiškos. Jos keičiasi priklausomai nuo to, ką jis daro. Sprendimas eiti į lauką, kuriam laikui nulemia kitokias autonomijos ribas, nei kad buvimas namie. Visgi, būdamas lauke veikėjas išsaugo teisę rinktis grįžti namo, o ten jo laukia įprastos valdos. Panašiai nusikaltimas gali lemti, kad veikėjo autonominės valdos susitraukia tam tikram laikui, ir dėl to jis faktiškai gali priiminėti suverenius sprendimus siauresnėse valdose, ar mažesniame kiekyje sričių, nei įprasta. Tačiau dviem svarbiais aspektais jo suverenios teisės išlieka. Pirmą, panašiai, kaip jo namai su visomis susijusiomis suverenėmis teisėmis, lieka ir laukia jo net ir tada, kai jis yra kitur ir negali jomis naudotis, taip ir jo, kaip piliečio, įprastos autonominės valdos laukia jo pilna savo apimtimi ir sugrįžta atlikus visą bausmę. Antra, kaip minėta, jis negali visiškai prarasti suvereniteto, tai yra, negali likti visiškai be valdų. Tam tikri pasirinkimai lieka jam net ir atliekant griežčiausią bausmę. Panašiai, kaip net ir pardavęs visą savo nekilnojamąjį

turtą ir teritorinę nuosavybę, veikėjas ir toliau turi savo kūną ir erdvę aplink jį bei teises sudarinėti naujas sutartis, taip ir įkalinimo bausmė, maksimaliai sumažinanti jo autonomines valdas, palieka jam tam tikras suverenias teises.

Žinoma, šis modelis veikia tik, jei šios sąlygos išties yra išpildomos. Pirmosios išpildymui reikia, kad visos bausmės būtų laikinos. Turi būti numatyta bent teorinė galimybė, kad veikėjas vėl atgaus tą pačią, įprastų sąlygų savivaldą, kad galėtume teigti, jog šios valdos nėra visiškai atimamos. Antra, veikėjui net ir atliekant bausmę, turi būti paliktos tam tikros autonominės valdos, kuriose jis suvereniai spęstų dėl esminių savo gyvenimo klausimų. Veikėjo kūnas, mintys, asmenybė, regis, yra akivaizdūs kandidatai šiai sferai, kurioje suverenumas turi išlikti. Sutraukiant savivaldos ribas taip, kad suverenumo neliktų čia, sunku įsivaizduoti, kur dar būtų galima jo ieškoti.

Visgi, kai kurie autoriai kelia klausimą ar teisė į kūno vientisumą ir neliečiamumą draudžia prievartinės neurointervencijas, remdamiesi tuo, kad kai kurios neurointervencijos tik trivialiai pažeidžia šią teisę (Tesink et al. 2023). Pasak jų, tokiu atveju, tam, kiek rimtu derėtų laikyti šios teisės pažeidimą, įtakos turi neurointervencijų mentaliniai efektai ir poveikis elgesiui (Ibid.). Panašiai Rybergas teigia, kad jei neurointervencijos ir pažeidžia šią teisę, tai tik labai kukliu būdu, o išties daugeliui neurointervencijų kritikų labiau rūpi jų mentaliniai efektai, kurie pažeidžia numanomą teisę į mentalinį neliečiamumą (Ryberg 2020: 80–83). Pastarąją idėją Rybergas taip pat atmeta, remdamasis, be kita ko, tuo, kad net šios teisės gynėjai sutinka, jog ji nėra absoliuti ir gali būti balansuojama su nusikaltimų prevencijos ir reabilitacijos interesais (Craig 2016: 13) bei kad įprastos priverstinės baudžiamosios priemonės taip pat turi mentalinį poveikį (Ryberg 2020: 86-92). Jei laikytume šias teises į kūno ar mentalinį integralumą bei vientisumą absoliučiomis Feinbergo suverenios teisės prasme, pastebėjimai, kad neurointervencijos gali tik kukliai ir nerimtai jas pažeisti, būtų nepriimtini. Tačiau, abiem atvejais, yra bent keletas būdų apibrėžti, ką būtent saugo šios teisės ir nuo kokio kišimosi, tad ir tai, kokios išties būtų veikėjo valdos, priėmus šias teises kaip suverenias. Išties, daugelis bausmių įtraukia bent kažkokį poveikį, ir veikėjo kūnui, ir protui, nepriklausomai nuo jo sutikimo. Tad išskirti „teritorines“ ribas, apimančias kokią nors neliečiamą kūno ar psichikos zoną, būtų sudėtinga, nors nebūtinai neįmanoma.

Tačiau suverenios valdos, liekančios net ir baudžiamam veikėjui taip pat, kaip ir įprastomis aplinkybėmis, yra brėžiamos per esminius gyvenimo pasirinkimus. Šie pasirinkimai nebūtinai turi būti susieti su konkrečiai kūnu ar psichika, nors gali įtraukti abu. Čia ginamu požiūriu, ta pažeidėjui išliekanti suverenumo zona, pirmiausia ir tiesiogiai yra susijusi su teise apsispręsti dėl

savo asmenybės, jos vidinės konstitucijos, formavimosi krypties ir tikslingo pasikeitimo. Kalbant apie valstybių ar, tiksliau, tautų teises, paprastai į tai nurodoma terminu savideterminacija. Feinbergas savideterminaciją kaip asmens savybę mini kaip susijusią su faktine autonomijos padėtimi ir idealu. Tačiau teisė į savo asmenybės formavimąsi apima visas šias ir kitas savybes, kurias galėtume sieti su autonomija. Iš dalies tai ir teisė pačiam apsispręsti dėl to, kaip šios savybės turėtų būti suderintos ir kas yra ta ideali siektina autonomija. Kitaip tariant, tai yra ir teisė pasirinkti ar būti labiau disciplinuotu ir integraliu ar leisti sau daugiau vidinės anarchijos ir spontaniškumo, kokią svarbą teikti individualumui ir buvimui autentišku ir panašiai. Tas pats galiotų ir dalinant asmenybę ne į savybes, bet į struktūrines dalis kaip kad Platono sielos pradus. Tokiu atveju, tai reikštų pačiam spręsti, ar siekti įtvirtinti racionaliojo proto valdymą, ar palikti daugiau galios aistroms ir panašiai.

Čia iš karto galima paprieštarauti, kad įtakos asmenybės formavimuisi turi daugybė dalykų, kurių asmuo negali iki galo suvaldyti. Iš esmės visi aplinkos veiksniai daro poveikį asmenybei, dalis šio poveikio veikėjui net nėra sąmoningai pastebimas. Tad joks veikėjas nėra vienintelis savo asmenybės „kūrėjas“ ir tikrai ne visi jo vidinės konstitucijos pokyčiai atsiranda dėl jo paties sąmoningų sprendimų. Rybergas čia taip pat galėtų teisingai pridurti, kad kaip ir su poveikiu psichikai, kitos baudžiamosios priemonės taip pat daro įtaką asmenybei ir jos formavimuisi. Pagal kai kurias sampratas, būtent toks ir yra bausmės tikslas – keisti asmenį.

Žinoma, taip. Tačiau iš to, kad asmuo negali suvaldyti visų įtakų savo asmenybės formavimuisi, neseka, kad visi būdai pakeisti jo asmenybę yra vienodai moraliai priimtini. Esminis skirtumas tarp natūralių, atsitiktinių ar net tikslingų įtakų asmenybei ir sprendimų ją pakeisti atsiskleidžia būtent autonomijos, kaip teisės leisti sau įstatymus, sampratoje. Viena yra daryti įtaką asmenybei ir visai kas kita nurodyti, kad ir kaip ji turi pasikeisti bei užtikrinti, kad taip ir nutiktų. Tai, kad valstybės vidaus politika ir kultūra formuojasi veikiamą įvairiausių išorinių įtakų nepaneigia nei jos teisės į suverenumą, nei to, kad ji faktiškai pati leidžia sau įstatymus. Tačiau viena valstybė griežtai nurodanti kitai pakeisti savo santvarką ir pasiųsdama karines pajėgas, kad jos nurodymas būtų įvykdytas – akivaizdžiai pažeidžia kitos valstybės suverenitetą. Tuo neurointervencijų taikymas iš esmės skiriasi nuo įtakos darymo. Analogijoje su valstybe jos atitinka ginkluotąsias užsienio pajėgas, o jų paskyrimas yra įstatymo tam, kaip turėtų pasikeisti konkretus asmuo, išleidimas ir įvykdymas.

Kitos įprastos baudžiamosios priemonės veikiau primena ekonomines ir kitokias sankcijas taikomas valstybėms. Tokios sankcijos apriboja valstybės

galimybes veikti tarptautinėje erdvėje ir nors per tai daro įtaką jos vidiniam gyvenimui, iš esmės nepaneigia jos suvereniteto. Istorija rodo, kad tokios izoliuotos valstybės gali ne vieną dešimtmetį išsaugoti tą pačią santvarką. Panašiai, atliekantis laisvės atėmimo bausmę asmuo, nors smarkiai apribotas, gali išsaugoti savo vidinę asmenybės savivaldą.

Čia akivaizdus ir pagrįstas prieštaravimas būtų tai, kad laisvės atėmimo ar kitos bausmės gali būti vykdomos tokiu būdu, kad tampa nemažiau invazinėmis ir per prievartą formuojančiomis asmenybę nei neurointervencijos. Žeminančios bausmės, smurtinė aplinka, ar ilgas laikas vienutėje gali nepalikti asmeniui daug vietos pačiam spręsti dėl to, kaip keičiasi jo asmenybė. Tačiau tai yra veikiau argumentai prieš tokias bausmes ar bausmių vykdymo sąlygas nei už prievartinės neurointervencijas. Taipogi, tai yra argumentas už neurointervencijas kaip pasirinkimą, leidžiantį pačiam pažeidėjui įvertinti, kur rizika jo asmenybei yra didesnė pagal jo paties standartus.

Kitas svarbus kontraargumentas būtų tai, kad ne visada išorinių pajėgų įsiveržimas į kitą šalį ir valdžios pakeitimas yra neteisingi. Neretai tam, kad agresorius būtų sustabdytas, valstybė turi būti užimta, o jos santvarka pakeista. Tad kodėl prievartinės neurointervencijos ir asmenybės pakeitimas, analogiškai, negalėtų būti teisinga bausmė pažeidėjui ir priemonė apsaugoti kitus nuo jo agresijos ateityje? Vienas atsakymas galėtų būti tai, kad čia prieiname analogijos ribą ir randame dar vieną atvejį, kur valstybės ir asmens suverenitetų skirtumai parodo pastarojo pranašumą. Visam laikui ar bent jau laikinai iš nugalėtos valstybės agresorės visiškai atimti suverenumą gali būti teisinga ir būtina priemonė užbaigti karą ir įtvirtinti tarptautinį saugumą. Kita vertus, net ir laikinas visų suverenių teisių atėmimas iš asmens nėra nei teisingas, nei būtinas. Jo padarymas vergu ar kito valios objektu negali būti pateisinama bausmė pagal jokią su liberalizmu suderinamą baudžiamosios teisės teoriją. Kitas atsakymas yra susijęs su laikinumu. Jei valstybei galiausiai grąžinamas visiškas suverenumas, ji netrukus galės vėl save determinuoti, kad ir visiškai atmesdama bet kokią primestą santvarką, jei jos piliečiai taip nusprendžia. Tačiau neurointervencijos, reikšmingai pakeisdamos asmenį, tuo pačiu gali užverti jam kelius reikšmingai determinuoti save ateityje. Klasikinis to pavyzdys yra liūdnei pagarsėjusi lobotomija.

Žinoma, ne visos neurointervencijos turi tokį stiprų ir išliekantį poveikį. Kai kurios neurointervencijos gali turėti tik laikiną ir reikšmingo pėdsako nepaliekantį efektą ir paveikti tik tam tikrus asmens bruožus, pavyzdžiui, libido. Jų rezultatas taip pat gali pasirodyti veikėjui priimtinas ir netgi labai naudingas. Tačiau visi tokie argumentai, paremti tuo, kad konkrečios

neurointervencijos nebūtinai daro tokį stiprų poveikį asmenybei, kad jų rizikos mažos ir kontroliuojamos, taip pat argumentai, kad jų poveikis, viską įvertinus, gali būti netgi mažesnis nei ilgo įkalinimo, yra tai, ką gali įvertinti pats nubaustasis (profesionaliai ir tinkamai informuotas). Kitaip tariant, jei neurointervencijos išties gali turėti tiek daug privalumų, nusveriančių nedideles rizikas, kodėl kas nors turėtų jų atsisakyti? Ypač jei tai leidžia išvengti ar palengvinti kitas baudžiamąsias priemones? Regis, asmuo galėtų jų atsisakyti tada, kai jų panaudojimas vis tiek neatitinka to, ko jis pats nori iš savo asmenybės. Paaiškinimas, kad jis pats nesupranta, kas jam geriau, nes negali pats kvalifikuotai įvertinti neurointervencijų čia nebūtų priimtinas. Pirmiausia, jis labiau veikia ten, kur paprastai ir yra taikomas – prieš neurointervencijų taikymą apskritai, o ne už prievartines neurointervencijas. Tačiau, galiausiai, abiem atvejais argumentas yra paternalistinis. Autonomiškam kompetencijos prasme veikėjui paaiškinus neurointervencijų tikslą, siekiamą poveikį, galimus šalutinius efektus ir alternatyvas, regis, nėra priežasties manyti, kad jų kaip pasirinkimo įvertinimas jam būtinai bus reikšmingai kitokia užduotis, nei kitose veikėjų apsisprendimui paliekamose situacijose.

Tam tikrą paaiškinimą, kodėl priėmus Feinbergo autonomijos kaip valstybei analogiško suvereniteto modelį, apsisprendimas dėl neurointervencijų turėtų visada išlikti paties asmens teise, įžvelgtinas ir dar viename Feinbergo minimame skirtume tarp valstybės ir asmens, parodančiame, kad pastarojo suverenumas yra dar reikšmingesnis. Valstybės pačios yra sudarytos iš asmenų, kurie turi teises, o tai, ką galėtume kokia nors prasme pavadinti asmens dalimis – troškimai, vertybės, tikslai, organai ar galūnės – nėra asmenys (Feinberg 1986: 50). Tad, pasak Feinbergo, valstybė gali kištis į kitos suverenios valstybės reikalus tam, kad apsaugotų asmenis, kuriems kyla pavojus būti išnaikintiems, tačiau niekas negali kištis į asmens reikalus tam, kad apgintų troškimų, organų, ar kitų asmens dalių teises, nes šios asmens dalys, pačios nebūdamos asmenimis, neturi jokių teisių (Ibid.). Feinbergui, regis, asmens suverenumo pranašumą čia parodo tai, kad valstybės suverenumas gali būti pažeidžiamas ginant asmens teises, bet pats asmuo nėra sudarytas iš smulkesnių teisės subjektų, kurie leistų pažeisti jo paties teises. Čia taip pat svarbu, kad yra tam tikros moralinės ribos tam, kaip valstybė gali rekonstruoti save, ir jos brėžiamos būtent dėl asmenų suvereniteto, tačiau nėra analogiško apribojimo pačio asmens teisei rekonstruoti save. Feinbergas mini pavojų būti išnaikintiems, tačiau jei kalbame apie asmens teises, o ne vien išlikimą, manau pagrįsta teigti ir kad

valstybė negali rekonstruoti asmenų pagal savo poreikius. Čia prieinama paties asmens valdų riba, kurios jau nebegalima pastumti.

Šį draudimą valstybei rekonstruoti asmenį savo patogumui iš dalies pagrindžia ir minimalus politinio liberalizmo reikalavimas, draudžiantis prievarta slopinti visuminių doktrinų pliuralizmą. Perfrazuojant tai, kas teigta pirmame skyriuje, režimas negali būti laikomas demokratiniu, jei jis grindžiamas per prievartą pažiūromis suvienodintos daugumos valia. Neurointervencijos šiuo atveju yra puikus įrankis tokiam suvienodinimui. Žinoma, asmenybės pakeitimas tam, kad pažeidėjai nenusikalstų nebūtinai sukuria tokį visą apimančią vienodumą. Tačiau nepripažinus asmenims suverenios teisės patiems spręsti dėl savo asmenybės formavimo, nelieka jokio apribojimo, kuris trukdytų valstybei palengva judėti link tokio asmenų suvienodinimo.

Tam netgi nebūtinai sąmoningas piktavalių valdžios planas. Kriminologai jau seniai pastebėjo, kad, kokios geros ir teisingos bebūtų bendruomenės, jose visada bus tam tikra dalis nusikaltėlių vien dėl to, kad nusikaltėliais bus paskelbti tie, esantys toliausiai nuo visuomenės elgesio standarto (Durkheim 2001: 81; Erikson 1966: 26). Siekis „pagerinti“ tokias asmenybes, linkusias į deviaciją, kai deviacijos samprata pati kinta kartu su visuomenėje priimtino elgesio standartų griežtėjimu, ilgainiui savaime vestų prie asmenybių vienodinimo pagal vis labiau į vienintelę leidžiamą visuminę doktriną virstančius elgesio standartus.

Prievartinių neurointervencijų proponentai neabejotinai pabrėžtų, kad tokia distopija yra pernelyg tolima perspektyva ir, kad ilgame kelyje nuo riboto prievartinių neurointervencijų naudojimo iki jos išsipildymo būtų apstu galimybių permąstyti bei pakeisti kursą, kaip ir nenumatomų aplinkybių pasikeitimų. Tad vien tokios distopijos pavojus nėra pakankamas argumentas prievartinių neurointervencijų draudimui. Net jei ir taip, praktiškai ji pakankamai įmanoma ir moraliai pakankamai atgrasi, kad turėtų kažkokį svorį kaip argumentas. Galimai lemiamą svorį pridėjus ją prie kitų priežasčių saugoti žmogaus suverenitetą nuo jo visiško panaikinimo.

2.2. Kontrolės reikalavimas baudžiamosios atsakomybės teorijoje

2.2.1. Veiksmo reikalavimo formos ir problemos

Nusikaltimas yra tam tikras įvykis. Tačiau tai nėra tiesiog bet koks įvykis, kurio metu kažkas nukenčia. Sniego lavina nėra nusikaltimas, nebent kažkas yra dėl jos kaltas. Tad galėjimas kažką apkaltinti yra būtina sąlyga, kad tam tikras įvykis būtų laikomas nusikaltimu. Kaltė klasikinėje nusikaltimo

analizėje pasirodo du kartus kaip būtina sąlyga. Nusikaltimą sudaro kaltas veiksmas (*actus reus*) ir kaltas protas (*mens rea*), kitaip tariant, kalta sąmonės būseną.

Ne visi kritikai laiko šią klasikinę perskyrą vis dar naudinga, o kai kurie teigia, kad tai tik daugiau painiavos į diskusijas įnešantis įvairių teisės doktrinų grupavimo būdas (Robinson 1993), tačiau ši perskyra vienokiu ar kitokiu pavidalu išlieka svarbi. Nors paprastai, šie elementai, tradiciškai laikomi būtinomis baudžiamosios atsakomybės sąlygomis, yra analizuojami kaip labai skirtingi veikimo ir kaltės elementai (Ashworth and Horder 2013: 83), jie abu yra fundamentaliai susiję su veiksmo klausimu. Tad toliau jie analizuojami kaip išorinis ir vidinis aspektai to, ką vadiname veiksmu, skirdami jį nuo tiesiog įvykių, ir, konkrečiai, ką vadiname nusikalstamu veiksmu.

Žvelgiant į abu šiuos nusikalstamo veiksmo aspektus – ir vidinį, ir išorinį – susiduriame su rimtomis problemomis ir neaiškumais. Kai siekiame išorinį įvykį, stebimą laike ir erdvėje, interpretuoti kaip nusikaltimą, susiduriame su tokiais iššūkiais kaip individualių veiksmų išskyrimas ir nustatymas, kuris iš jų buvo tas nusikalstamas veiksmas, kurio reikalauja baudžiamoji teisė. Nusikaltimo situacija, juk, paprastai yra platesnė nei vienas veiksmas ir apima įvairius veiksmus, padarinius ir galimai daugiau nei vieną veikėją. Čia ir kitas esminis klausimas – kiek platesnė? Tai yra, klausimas apie tai, kokios yra nusikaltimo laikinės ir erdvinės ribos, nuo kurių priklauso, kas būtent įeina į vertinimą taikant baudžiamąją atsakomybę. Šią problemą puikiai iliustruoja klasikinis Edwardo Coke'o žmogžudystės XXVII amžiaus Anglijoje apibrėžimas (Coke 1794: 46), kuriame nurodoma nemažai sąlygų tam, kad veiksmas galėtų būti vertinamas kaip žmogžudystė, įskaitant tai, kad auka būtų protinga būtybė, *in rerum natura*, tai yra tikra, apčiuopiamai egzistuojanti; kad nužudymas būtų esant „Karaliaus taikai“, tai yra, auka nebūtų karinis priešas, išdavikas, bėglys nuo įstatymo ar panašiai „susipykęs“ su valdžia; ir kad ji mirtų ne ilgiau nei per metus ir vieną dieną.

Šis apibrėžimas nors senas, o jo sąlygų atspindėjimas angloamerikietiškoje bendrosios teisės (angl. *common law*) tradicijoje kito, jis padarė didelę įtaką net ir šiuolaikinėms teisės problemoms. Pavyzdžiui, klausimas apie egzistavimą *in rerum natura* tapo iš naujo aktualus diskusijoje dėl aborto leistinumo (Bernstein 2022). Tai, kad atskiros apibrėžime minimos sąlygos yra susijusios su reikšmingomis baudžiamosios teisės doktrinomis ir problemomis parodo, kad ne tik tam tikrų poelgių kriminalizavimas, bet ir kriminalizuoto poelgio tipo atvejų atpažinimas priklauso nuo skirtingų būdų kaip galime apibūdinti įvykius.

Kai kurios Coke'o apibūdinime įvardinamos sąlygos, kaip kad išankstinis apgalvojimas (Coke 1794: 46), yra susijusios su *mens rea*, tad ir tuo, nuo kokių vidinių sąlygų priklauso įvykio identifikavimas kaip nusikalstamo veiksmo. Kaip minėta, *mens rea* yra siejamas su tokiomis mentalinėmis būsenomis kaip sąmoningas ketinimas (veiksmo darymas tyčia), neatsargumas, aplaidumas, žinojimas ir kitomis. Michael'as Moore'as teigia, kad yra keturios tokių būsenų, dažnai naudojamų įvertinti pažeidėjo kaltę, rūšys: motyvacinės būsenos (troškimas, noras, tikslingumas), kognityvinės būsenos (įsitikinimas), konatyvinės būsenos (valingumas, intencija), ir būsenos siejamos su aplaidumu (Moore 1993: 3). Ši būsenų įvairovė reiškia tai, kad taipogi yra ne vienas būdas susieti asmens vidų su tuo, kas įvyko. Įvykis gali būti siejamas su asmeniu per tai, kad asmuo jo siekė dėl jo paties, arba, kad padarė jį galvodamas, jog daro kažką kitą, arba kad nesustabdė jo, nors galėjo. Esminis klausimas čia yra tai, koks būdas susieti vidines asmens būsenas su išoriniais veiksmas apima visus šiuos susiejimus.

Nesant galimybės apžvelgti visų galimų tokio susiejimo būdų, geriausiai galime juos suprasti pagal susiejimo strategijos kryptis. Viena galima kryptis yra iš vidaus į išorę, tai yra, sekant vidinės būsenos virsmą į išorinį veiksmą. Teorijos, kurios pasirenka šį kelią, svarbiausiu nusikalstamo veiksmo aspektu laiko tai, kad jis prasideda nuo tam tikro mentalinio veiksmo viduje. Klasikinis tokio veiksmo įvardijimas yra pasirinkimas. Dažnai šis įvardijimas patikslinamas kaip racionalus pasirinkimas, taip pabrėžiant kognityvinių asmens savybių svarbą. Šis patikslinimas perša vaizdinį pažeidėjo, kuris, apsvaustęs galimas rizikas ir naudą, viduje priėmė sprendimą, kuris virto į veiksmą. Toks paaiškinimas dažnai siejamas su liberalia baudžiamosios teisės teorija bei tampa priežastimi ją kritikuoti. Klasikinė kritika yra tai, kad tai yra pernelyg racionalizuotas ir individualizuotas nusikaltimų paaiškinimas, ignoruojantis daugybę svarbių socialinių ir kitų aplinkybių.

Kitas būdas įvardinti tokį vidinį veiksmą, kuris gali sukelti išorinį, yra valios aktas (angl. *volition*). Šis įvardijimas nepaneigia ir gali žengti kartu su racionalių pasirinkimu, tačiau labiau pabrėžia sąsają su motyvacinėmis ir konatyvinėmis būsenomis. Būtent valios aktas yra svarbus Moore'o veiksmo teorijai. Pasak jo, veiksmas, kuris rūpi baudžiamajai teisei yra valios akto sukelti kūno judesiai (Moore 1993). Tad, Moore'as pateikia kauzalinę veiksmo teoriją, kur kauzalinė grandinė nutįsta iš žmogaus vidaus į išorę. Čia svarbu, kad veiksmas nėra tapatus valios aktui ar kūno judesiui, bet pačiai sekai valios–aktas–nulemia–kūno–judesį (Ibid.: 378). Esminė šios teorijos kritika yra tai, kad kūno judesiai nėra būtinas veiksmo, kuris domina baudžiamąją teisę objektas ar sąlyga (Duff 2007: 99), kadangi galime padaryti

nusikaltimą nejudindami kūno, pavyzdžiui, kai nevykdome tam tikros teisinės pareigos. Moore'o atsakymas yra tai, kad tokie atvejai nepaneigia jo kauzalinės teorijos, kadangi jie nėra veiksmo pavyzdžiai, o tiesiog parodo, kad galime padaryti kažką neveikdami (Moore 2020: 66-67). Tačiau toks paaiškinimas nepaaiškina, kodėl ne tik veiksmas, bet ir veiksmo nebuvimas rūpi baudžiamajai teisei ir ką tokiu atveju reiškia, kad veiksmas yra būtina baudžiamosios atsakomybės taikymo sąlyga.

Duff'o kritikos Moore'ui gilesnis pagrindas yra tai, kad tokia kauzalinė veiksmo analizė, pateikianti jį kaip fizikinį, materialų reiškinį, nubraukia socialinio aspekto svarbą (Duff 2007: 99–100). Kitoje spektro pusėje esanti strategija – analizuoti veiksmą iš išorės į vidų – pabrėžia būtent veiksmo socialinio aspekto svarbą. Šios „humanistinės“ prieigos prie veiksmo, kurios pagrindinis proponentas yra Fletcheris (1998; 2007), esmė yra intersubjektyvus supratimas, kad asmuo atlieka veiksmą, suprantant to, kas vyksta tikslingumą. Jos paaiškinimui Fletcheris pateikia Bakingamo rūmų sargybinio pavyzdį. Pamatęs sargybinių įprastomis sąlygomis, išorinis stebėtojas suprastų, kad jis atlieka veiksmą, nors ir nejudindamas kūno, tačiau, pamatęs jį aprengtą kitais rūbais, kažkur miške lygiai taip pat stovintį, praeivis nežinotų, kaip interpretuoti tokį stovėjimą (Fletcher 1998: 51-52). Tad šios prieigos atsakas problemoms, kylančioms bandant tiksliai moksliskai apibrėžti baudžiamajai teisei rūpiną veiksmą, regis, yra perkelti svarbą nuo teorinio apibrėžimo prie praktinės kompetencijos atpažinti situacijoje tikslingumą, remiantis kontekstu. Čia būtent tikslingumas leidžia veiksmams laikyti ir tuos atvejus, kai nebuvo jokių kūno judesių. Tačiau, tokia strategija nepaaiškina, kaip išspręsti neišvengiamus nesutarimus ar klaidas interpretuojant veiksmą. Taip pat išorinis stebėjimas ne visada leis atpažinti tikslingumą ar kokią kitą mentalinę būseną, kuri padarytų įvykį veiksmu ir veiksmą nusikaltimu.

Paties Duffo pateikiamą veiksmo, kuris rūpi baudžiamajai teisei, sampratą reikėtų laikyti tam tikru vidurio keliu tarp Moore'o iš vidaus į išorę einančio kauzalinio aiškinimo ir Fletcherio iš išorės į vidų einančio interpretacinio supratimo. Duffui baudžiamajai teisei svarbus veiksmas yra praktinio svarstymo rezultatų aktualizavimas taip, kad tai darytų poveikį socialiniam ir materialiniam pasauliui (Duff 2007: 100). Šitaip Duffas bando iškart aprėpti ir veikėjų vidinius, ir išorinius veiksmo aspektus, užuot pradėdamas nuo vieno ar kito. Nors, panašiai kaip Moore'o atveju, kalbama apie tam tikrą kauzalinę grandinę, tai yra, vidinio praktinio svarstymo aktualizavimą, kuris virsta koku nors socialiai reikšmingu pokyčiu pasaulyje, šiuo atveju svarbu ne įvykių seka, o tai, kad ir veikėjo vidinis svarstymas ir jo išorinė išraiška yra susijusi

su socialiniu pasauliu, kuriuo dalinamės su kitais žmonėmis. Vienas iš būdų suprasti Duffo pabrėžiamo socialinio agentiško (Ibid.) svarbą, ir yra tai, kad socialumo aspektas pasirodo ne tik veikėjui išoriškai veikiant, bet jau yra esminis kaip jo praktinio svarstymo dalis, kadangi jis svarsto apie galimus pasirinkimus kaip turinčius poveikį ir reikšmę būtent sociume, kuriame jis veikia. Nors Duffui veikiausiai ne šis jo veiksmo sampratos aspektas yra svarbiausias, galimai, jis neprieštarautų tokiai analizei, kadangi ji dera su jo siekiu pabrėžti žmonių, kaip veikiančių socialiniame pasaulyje ir vadovaujantis priežasčių vertinimu, statusą bei parodo šios sampratos papildomą pranašumą. Šis pranašumas ir yra tai, kad ji pasiūlo tam tikrą būdą suprasti tai, kas jungia veiksmo aspektus, kurie yra vidiniai pačiam veikėjui su jo išoriniais aspektais.

Duffo samprata turi ir daugiau pranašumų prieš kitas. Pavyzdžiui, ji nesunkiai gali paaiškinti kaip blogi ir galimai baustini dalykai yra padaromi neveikiant. Pažado sulaužymas ar pareigos nevykdymas yra veiksmas pagal Duffo koncepciją, kadangi tai yra praktinio svarstymo aktualizacija socialiai reikšmingu būdu. Jei aš nusprendžiu nieko nedaryti tada, kai turėčiau gelbėti kažkieno gyvybę, nors ir nepajudinu raumens, vis tiek aktualizuoju savo svarstymo rezultatus socialiai reikšmingu būdu.

Tačiau Duffo pasirinkama strategija paaiškinti veiksmo reikalavimą irgi turi trūkumų. Esminis iš jų yra tas, kad ji nepaaiškina veiksmo reikalavimo. Veikiau, pateikdamas kompleksinį veiksma, tai yra praktinio svarstymo aktualizaciją, kuri daro socialinį ir materialinį poveikį, Duffas atkreipia dėmesį į tuos veikimo aspektus, kurie nurodo, kaip baudžiamoji teisė turėtų traktuoti patį veikėją. Tai yra, kaip gebantį praktiškai svarstyti ir veikiantį socialiai reikšmingu būdu. Tačiau, lieka neaišku, kaip ši samprata funkcionuoja, pavyzdžiui, aplaidumo nusikaltimuose. Tai, kad pats Duffas pripažįsta, jog apginti galima greičiau veiksmo prezumpciją (Ibid. 101), o ne veiksmo reikalavimą baudžiamojoje teisėje leidžia įtarti, kad paaiškinimo ir nėra. Tad, iš esmės, Duffas pateikia sudėtingą ir ne iki galo aiškų būdą neišsamiai nurodyti į kai kurias nusikaltimo situacijas bei išspręsti tam tikras baudžiamosios atsakomybės problemas.

Tačiau yra paprastesnis ir aiškesnis būdas išspręsti tas pačias problemas ir parodyti esminę sąsają tarp vidinių ir išorinių veikėjui nusikaltimo situacijos elementų. Šis būdas yra pripažinti, kad fundamentalus baudžiamosios atsakomybės priskyrimo reikalavimas yra ne veiksmas, o kontrolė. Šitai nepaneigia, kad dažnas nusikaltimas įtrauks tai, ką vadintume veiksmu, pagal visas tris aukščiau išvardintas ir daugelį kitų tikėtinių sampratų. Tačiau būtent tai, kad bet kuri iš šių sampratų gali apibūdinti daugelį nusikaltimo veiksmų,

bet nei viena negali visų, iš dalies parodo, kad ne jos yra svarbiausios taikant baudžiamąją atsakomybę. Kontrolė yra svarbesnė, nes būtent kontrolės klausimas iškyla kiekvienoje nusikaltimo situacijoje.

Prieš pateikiant daugiau argumentų, pagrindžiančių kontrolės reikalavimą, verta trumpai atsižvelgti į pagrindinę priežastį, kodėl Duffas laiko kontrolės reikalavimą nepakankamu. Jis pripažįsta, kad kontrolė yra būtina atsakomybės sąlyga, tačiau nurodo, kad ji uždeda silpnesnius apribojimus tam, už ką galima taikyti baudžiamąją atsakomybę, nei veiksmas, kadangi ji leidžia baudžiamąją atsakomybę už mintis ar už bet kokią padėtį, kurios galėjom išvengti (Duff 2007: 99). Šios idėjos esmė yra tai, kad kontrolės reikalavimas nepanaikina galimybės bausti už įvairius dalykus, kuriems turim bent kokią kontrolę, tačiau kurių paprastai nelaikome baustiniais. Preliminarus atsakymas yra tai, kad kontrolės reikalavimo tikslas nėra būti apskritai vieninteliu baudžiamąją teisę apribojančiu principu ar, konkrečiai, apriboti kriminalizaciją. Galimybę bausti vien už mintis panaikina žalos kitiems reikalavimas, panaikindamas galimybę kriminalizuoti vien tik mintis (bent jau tol, kol nesugebame daryti žalos kitiems vien tik mintimis). Kontrolės reikalavimo tikslas yra apriboti baudžiamosios atsakomybės taikymą. Jis tai daro būdamas viena, tačiau nebūtinai vienintele, būtina jos taikymo sąlyga.

Platesnį atsakymą įgalins tolesnė kontrolės formų, svarbių baudžiamajai teisei, analizė.

2.2.2. Kodėl kontrolė svarbesnė už veiksmą?

Eksplisitiškai poziciją, kad baudžiamosios atsakomybės priskyrimas reikalauja būtent kontrolės, o ne veiksmo, gynė Husakas (2007; 2010a). Esminis kontrolės reikalavimo pranašumas yra akivaizdus – kartais galime bausti nesant veiksmo, tačiau niekada nebūtų teisinga bausti pripažinus, kad veikėjas neturėjo jokios situacijai reikšmingos kontrolės. Kontrolė nesunkiai ir intuityviai priimtina paaiškina, kodėl galima bausti už neveikimą, pavyzdžiui, vaiko nepriežiūrą arba nepranešimą apie žinomą nusikalstamą veiką. Taip pat kontrolės reikalavimas leidžia paaiškinti nusikalstamo aplaidumo atvejus bei nusikaltimus susijusius su laikymu, o ne veikimu, pavyzdžiui, draudžiamų preparatų arba ginklo, neturint tam leidimo, laikymą.

Pastaruosius pažeidimus galime mėginti aiškinti per kokį nors baustiną veiksmą, pavyzdžiui, teigti, kad išties yra baudžiama ne už kažko neteisėto laikymą, o už įgijimą. Tačiau tokiu atveju, pirma, visais nusikaltimo, susijusio su kažko turėjimu, atvejais turėtų būti įrodoma, kad veikėjas išties atliko veiksmą, dėl kurio jo kišenėje, namuose ar automobilyje atsidūrė kažkas

neteisėto ir, antra, derėtų apibrėžti nusikaltimą atitinkamai, kaip įgijimą, o ne laikymą. Teigiant, kad baudžiama už tai, kad žinant apie dalyką juo nebuvo atsikratyta ar pranešta teisėsaugai, būtų teigiama, kad baudžiama už neveikimą.

Galbūt dar svarbiau yra tai, kad kontrolės reikalavimas yra fundamentalesnis nei veiksmo. Tai yra, kontrolės būvimas nebūtinai reiškia veiksmo buvimą, tačiau veiksmo buvimas reiškia, kad veikėjas turėjo situacijai reikšmingą kontrolę. Tai reiškia, kad laikant kontrolės reikalavimą svarbesniu, nebūtina neigti, kad dažnas nusikaltimo atvejis turi identifikuojamą kaltą veiksmą, ar, kad esant tokiam veiksmui, svarbu į jį nurodyti.

Išties, norint surasti veiksmą tose nusikaltimo situacijose, kur įprastai jo nematome, veiksmą galima bandyti apibrėžti labai skirtingais būdais, kaip kad parodo ir ankstesniame skyriuje aptarti atvejai. Vieną tokių būdų pasiūlo ir lietuvių kalba, kur baudžiamojoje teisėje naudojama veikos sąvoka apima ir veikimą, ir neveikimą. Pasak Husako, pats šis noras įtraukti veiksmą į baudžiamosios atsakomybės taikymo situaciją kyla dėl to, kad išties mums rūpi kontrolė, kurią veiksmas presupponuoja (Husak 2007: 2454). Kiti, nors stengdamiesi apibrėžti valingo veiksmo reikalavimą, reikšmingai referuoja į kontrolę (Child 2020: 462), taip pat pabrėžia, kad kontrolės reikalavimas yra teisingai kritikuojamas kaip nuvertinantis valingo veiksmo atliekamą vaidmenį manifestuojant veikėjo kontrolę (Ibid: 466). Tačiau išties kontrolės reikalavimas savaime nepaneigia, kad veiksmas yra svarbus kaip kontrolės išdava ar, galimai, ir kokiais nors kitais būdais. Tiesiog, jei Husakas yra teisus ir, išties, pagrindinė mūsų moralinė motyvacija ieškoti veiksmo, yra siekis užtikrinti, kad būtų baudžiama tik už tai, ką veikėjas kontroliavo – nors veiksmas nėra nesvarbus, kontrolė yra svarbesnė ir turėtume skirti didesnę dėmesį su ja susijusiems klausimams.

Kitas kontrolės privalumas yra tai, kad ji yra laipsniuojama, o veiksmas įprastai yra taip–arba–ne kategorija. Šis privalumas nėra akivaizdus. Būtų pagrįsta įžvelgti naudą tame, kad veiksmo klausimas reikalauja vienareikšmio atsakymo. Juk teisė turi vienareikšmiškai pasakyti, ar nusikaltimas įvyko, ar ne, ar veikėją galima traukti baudžiamojon atsakomybėn, ar ne. Veiksmo reikalavimo tikslas ir yra išskirti atvejus, kai galime atsakyti vienareikšmiškai neigiamai bent jau į antrąjį klausimą. Atsakymas į kontrolės klausimą irgi gali būti vienareikšmiškas ne. Tačiau tokių atvejų bus mažiau, kadangi veikėjas dažnai turės bent kažkokią reikšmingą kontrolę. Nepaisant to, laipsniuojamas konceptas turi pranašumą, svarstant atsakomybės priskyrimo sąlygas todėl, kad svarbiausi kiti konceptai, kaip kad kaltė ir atsakomybė, taip pat yra

laipsniuojami. Ši savybė leidžia kalbėti apie kontrolei proporcingą baudžiamosios atsakomybės taikymą ir bausmės skyrimą pagal jį. Be to, kaip matėme autonomijos atveju, laipsniuojamą konceptą taip pat galima panaudoti vienareikšmiškos taip–arba–ne ribos brėžimui, nustatant tam tikrą lygį, kurį pasiekus laikoma, kad sąlyga išpildyta. Tad kontrolė galėtų atsakyti į abu baudžiamosios atsakomybės klausimus. Pirmiausia, naudotume kontrolę kaip slenkstinę sąvoką, klausdami ar veikėjas turėjo pakankamą kontrolę, kad būtų patraukiamas baudžiamojon atsakomybėn. Tada, jei atsakymas yra teigiamas, klaustume kokį kontrolės laipsnį jis turėjo tam, kad nustatytume jo atsakomybės laipsnį. Vienareikšmiškos veiksmo sampratos negalėtume taip lengvai ir natūraliai panaudoti kaip laipsniuojamos. Tad jis būtų svarbus tik atsakant į pirmąjį iš šių klausimų. Atsakydami į antrąjį, vis tiek turėtume vienokiu ar kitokiu pavidalu kelti kontrolės klausimą.

Tiesa, pats Husakas abejoja, ar veiksmo sąvoka yra kategoriška, ir teigia, kad yra ribinių atvejų, kaip, pavyzdžiui, kosulys ir judesys iš įpročio, kurie vienais atžvilgiais yra veiksmas, kitais ne (Husak 2007: 2456). Net jei ir taip, toks neapibrėžtumas yra kažkas kito, nei buvimas laipsniuojamu. Neapibrėžtumas reiškia, kad kai kuriais atvejais net ir teoriškai nėra tikslaus atsakymo, ar atvejui priskirtinas buvimo veiksmu predikatas. Buvimas laipsniuojamu reiškia, kad teoriškai kontrolės savybė gali būti priskirta labai tiksliai laipsniui, parodančiu kad ir mažiausius moraliai reikšmingus skirtumus tarp dviejų panašių situacijų. Šitai, vėlgi, padaro kontrolę tinkamesne sąvoka moralinių situacijų analizei.

Dar vienas kontrolės konceptualinio pranašumo įrodymas yra tai, kad ji veikia kaip ta pati sąvoka ir kalbant apie vidinius, subjektyvius nusikaltimo elementus, tai yra veikėjo mentalines būsenas, emocijas ir kognityvines operacijas, ir apie išorinius, objektyvius elementus, tai yra, patį įvykį laike ir erdvėje bei materialias, socialines, fizines ir kitokias išorines aplinkybes. Kitaip tariant, ji leidžia į šias skirtingose plotmėse esančias nusikaltimo aplinkybes pažvelgti per tą pačią priklausymo veikėjo kontrolės plotmei prizmę. Tai naudinga jau vien tuo, kad suteikia galimybę daugelį atsakomybės priskyrimui svarbių veiksmų įvertinti tuo pačiu kriterijumi. Tačiau, kaip matysime, ši jungtis tarp vidaus ir išorės turi ir daugiau naudos.

Sprendžiant dar laukiančių skyrių problemas pasirodys ir daugiau priežasčių, kodėl turėtume laikyti kontrolės sampratą fundamentalesne už veiksmo ir, tikėtina, pačiu svarbiausiu kriterijumi taikant baudžiamąją atsakomybę. Tačiau jau šiame skyriuje išvardintos priežastys pakankamai pagrindžia išskirtinį kontrolės statusą atsakomybės teorijoje.

Vieną papildomą priežastį ją laikyti svarbesne nei veiksmas turi teoretikai, siekiantys integruoti baudžiamąją teisę su moraline filosofija. Moralinės atsakomybės priskyrimui nereikia veiksmo, kadangi veikėjai gali būti moraliai atsakingi ir už įvairias dalykų padėtis, ne tik savo veiksmus, o kontrolė galėtų būti vienodai laikoma, ir moralinės, ir baudžiamosios atsakomybės reikalavimu (Husak 2010a: 36), kadangi negalime priskirti moralinės atsakomybės už dalykų padėtis, kurių veikėjas nei kiek nekontroliuoja. Pavyzdžiui, veikėjas gali būti laikomas moraliai atsakingu už toksišką darbo aplinką net jei pats jos nesukūrė savo veiksmais, jei turėjo kontrolę tokios padėties susidarymui ir vystymuisi. Ši idėja motyvuotų ne kiekvieną filosofą, tačiau ji motyvuoja Husaką, kuriam, kaip matėme, itin svarbus ir moralinės atsakomybės reikalavimas baudžiamosios atsakomybės taikymo atveju. Žinoma, net jei ir būtų tiesa, kad baudžiamoji teisė domisi tik veiksmo situacijomis, tai nereikštų, kad moralinė filosofija ir baudžiamoji teisė nėra integralios. Ši integracijos projektą galiu suprasti tik kaip idėją, kad baudžiamosios teisės teorija bent iš dalies seka iš moralės filosofijos ir negali prieštarauti jos esminiams principams bei tikslą nuosekliai parodyti šį ryšį. Čia veiksmo reikalavimas, viena vertus, sukuria būdą abejoti tokiu integralumu bei reikalauja specialaus moralinio paaiškinimo ir, kita vertus, apsunkina bandymus įrodyti tokį integralumą.

2.2.3. Kontrolė faktinėje įvykių sekoje ir subjektyvistinis kriterijus

Moralės filosofijoje kontrolės klausimas dažnai pasirodo kaip esminis. Fischeris ir Ravizza, parašę įtakingiausią pastarųjų kelių dešimtmečių darbą šia tema, kaip matėme, kildina kontrolės reikalavimą iš Aristotelio.

Pirmasis klausimas, rūpintis teoretikams kalbantiems apie atsakomybės ir kontrolės santykį yra kaip galima kontrolė, reikalinga moralinės atsakomybės priskyrimui, esant visuotiniam determinizmui. Kaip matėme, yra nemažai priežasčių abejoti, kad visuotinis determinizmas paneigia atsakomybę. Dar vieną tokių pateikia Harry'is Frankfurtas, klasikiniame straipsnyje (Frankfurt 1969) aprašęs atvejus, kurie verčia suabejoti įprastu įsitikinimu, kad atsakomybė už pasirinkimą reikalauja, kad veikėjas rinkdamasis turėtų alternatyvių galimybių. Alternatyvių galimybių požiūris yra intuityvus – jei veikėjas tegalėjo pasiegti taip, kaip pasielgė, tai yra, jokia alternatyva net nebuvo įmanoma, regis, negalime jam priskirti atsakomybės. Determinizmas panaikina visas alternatyvas, išskyrus tą vienintelę, kuri yra determinuota. Frankfurto aprašytuose pavyzdžiuose veikėjai išties negali pasiegti kitaip, tačiau tai neatrodo, kaip tinkama priežastis nelaikyti jų atsakingais.

Pavyzdžiui, iš veikėjo, grasinant jam, gali būti reikalaujama padaryti tai, ką jis ir taip jau nusprendė padaryti (Ibid. 831). Jeigu veikėjas elgiasi motyvuojamas savo pirminio sprendimo, tačiau tuo pačiu negali jo pakeisti, nes grasinimas jam yra pakankamai rimtas, kad vadovautųsi juo, vis tiek laikytume jį atsakingu už jo poelgi.

Fischeris ir Ravizza kontrolę, kuriai reikia alternatyvių galimybių vadina reguliacine kontrole ir, remdamiesi Frankfurto–tipo atvejais, daro išvadą, kad ne ji yra svarbi atsakomybės priskyrimui (Fischer and Ravizza 2008 [1998]). Svarbu yra esamos, faktinės įvykių sekos, nuvedusios prie veiksmo savybės (Ibid. 37), o ne tai, kas alternatyviai galėjo nutikti. Vienas prieštaravimas čia galėtų būti, kad ir faktinėje sekoje mes esame determinuoti ir Frankfurto–tipo atvejai šito nepaneigia. Kitaip tariant, svarbu ne tai, ar veikėjas būtų galėjęs pasielgti kitaip, jei būtų pasirinkęs, bet ar jis galėjo rinktis kitaip (Caruso 2021: 72). Tačiau, pasak Fischerio, jei reguliacinė kontrolė ir alternatyvios galimybės nėra būtinos tam, kad priskirtume atsakomybę, tai ir jas paneigiantis determinizmas faktinėje įvykių sekoje nėra svarbus (Fischer 2015).

Kontrolė, kuri yra svarbi šioje sekoje, yra nukreipianti kontrolė (angl.: guidance control), kurią turime, kai veiksmai kyla iš paties veikėjo į priežastis reaguojančio (angl.: reasons-responsive) mechanizmo (Fischer and Ravizza 2008 [1998]). Sugebėjimas reaguoti į priežastis kompatibilistinėse teorijose dažnai pasirodo kaip dalis paaiškinimo, kodėl asmenys gali būti atsakingi nepaisant determinizmo. Reagavimu į priežastis grįstos atsakomybės teorijos turi įvairių variacijų, tačiau būtent Fischerio (vieno ir kartu su Ravizza) išvystyta grynoji reagavimo į priežastis teorija yra pati išsamiausia ir įtakingiausia (Nelkin and Vargas 2024: 38). Tačiau šio tyrimo tikslams svarbiau ne tai, kaip būtent autoriai supranta reagavimą į priežastis, o atkreipti dėmesį į tai, kad mechanizmas, reaguojantis į priežastis turi būti paties veikėjo. Kriterijus, nuo kurio priklauso, ar šis mechanizmas yra laikomas paties veikėjo mechanizmu, yra subjektyvus pačiam veikėjui – tai yra ar jis prisiima atsakomybę už šį mechanizmą. Veikėjas prisiima atsakomybę už šį mechanizmą tada, kai laiko save savo veiksmų, kurie daro poveikį pasauliui, šaltiniu ir galimu kitų žmonių reaktyvinių požiūrių taikiniu bei laiko save tokiu tinkamai remdamasis įrodymais (Fischer and Ravizza 2008 [1998]: 210–213). Nebūtina sutikti su visomis čia pateikiamomis sąlygomis, kurių ypač pastaroji yra komplikauta, tam, kad turėtume pagrindo priimti subjektyvistinį požiūrį į mechanizmo priskyrimą veikėjui kaip jo paties.

Autoriams jis leidžia atskirti įprastą praktinio svarstymo mechanizmą, vedantį prie veiksmo, nuo tokių atvejų kaip manipuliacija. Veikėjai dažnai

atpažįsta savo svarstymo mechanizmą kaip jų pačių. Net numanymas ar įsitikinimas, kad šis mechanizmas yra determinuotas nebūtinai sutrukdo matyti šį mechanizmą kaip savo. Tačiau jei veikėjo veiksmai yra nulemti tiesioginės smegenų stimuliacijos, apie kurią veikėjas nežino, tai jis negali prisiimti atsakomybės už šį mechanizmą (Ibid. 233–234). Čia logiškas autorių minties tęsinys yra tai, kad jei veikėjai patys nusprendė, kad nori, jog jų smegenys būtų stimuliuojamos tam, kad pakeistų jų praktinio svarstymo mechanizmą, šitai įeina į bendrą mechanizmą ar procesą už kurį veikėjai prisiima atsakomybę. Tai yra argumentas ir už tai, kad neurointervencijos nuteistiesiems turėtų būti pasirenkamos, bet ne prievartinės. Prievartinės neurointervencijos pagal šią koncepciją sukelia riziką, kad veikėjas nebegalės būti laikomas atsakingu už savo veiksmus, jei vėliau nepriims šitaip paveikto mechanizmo kaip savo.

Tačiau dar svarbiau yra tai, kad veikėjas gali keisti savo sprendimų priėmimo mechanizmą ir ne tik neurointervencijomis. Jis gali nuspręsti, kad priima sprendimus per daug neapgalvotai ir siekti skirti daugiau laiko svarbiems sprendimams. Arba priešingai, nuspręsti įnešti į savo sprendimus daugiau spontaniškumo. Žinoma, tokiais atvejais pokyčiai bus lėtesni ir nebūtinai tokie efektyvūs kaip neurointervencijų. Tačiau pati ši galimybė pagrindžia bent jau saikingai subjektyvistinį požiūrį į sprendimų priėmimo mechanizmo priskyrimą veikėjui kaip jo paties. Saikingumas čia reiškia, kad pagal šį požiūrį veikėjo subjektyvus atsakomybės prisiėmimas už savo vidinį mechanizmą yra, jei ne vienintelis svarbus, tai bent jau itin svarbus faktorius, kurio įprastai negalima ignoruoti vertinant ar šis mechanizmas yra jo.

Kaip jau paašškėjo praėjusiame skyriuje, subjektyvus savo vidinės struktūros vertinimas yra svarbus autonomijos aspektas pagal disertacijoje ginamą požiūrį.

2.2.4. Autonomija, kontrolė ir neišnykęs asmuo

Autonomijos ir kontrolės santykis jau buvo paliestas, aptariant Feinbergo svarstymus apie savikontrolę ir atsakomybę. Tada esminė problema buvo tai, kad veikėjas pats vienu metu yra ir kontroliuojantis, ir kontroliuojamas arba nekontroliuojamas, ir valdantis save ir valdomas arba nevaldomas. Klausimas, kur tokiu atveju yra asmuo, su kuo jis turėtų būti identifikuojamas, liko neišspręstas.

Dabar galima eiti toliau nei šie pirminiai svarstymai, atsispiriant nuo Harry'io Frankfurto įtakingos asmens koncepcijos. Pasak Frankfurto, tai, kas daro žmones asmenimis ir atskiria juos nuo gyvūnų, kurie irgi gali turėti norus,

būti motyvuoti, svarstyti ir rinktis kaip elgtis, yra tai, kad žmonės gali turėti antrojo lygmens troškimus (Frankfurt 1971). Tai yra, be norėjimo ir buvimo motyvuotais kaip nors elgtis, žmonės taip pat gali norėti turėti arba neturėti tam tikrus troškimus ar motyvus bei turėti norus vienaip ar kitaip vadovautis pirmos eilės troškimais (Ibid.). Tad Frankfurtui buvimas asmeniu yra susijęs su specifine hierarchine valios struktūra. Pirmajame lygmenyje veikėjas turi daug įvairių troškimų, kurie gali konfliktuoti dėl to, kuris bus efektyvus, kitaip tariant, motyvuos veikėją veikti. Antrajame lygmenyje veikėjas gali suformuoti norus apie tai, kaip jo pirmo lygmens troškimai turėtų veikti motyvuojant jo elgesį, tai yra, kurie ir kada turėtų būti efektyvūs, kurių jis išvis nenorėtų turėti ir panašiai.

Frankfurto esminė idėja yra, kad tai, ar žmogus elgiasi laisvai, priklauso nuo to, ar jam pavyksta suderinti savo antrojo lygmens norą vadovautis tam tikru pirmojo lygmens troškimu su savo valia, tai yra, paversti šiuos troškimus efektyviais (Ibid. 15). Svarstyti ar čia išties pateikiamas tinkamiausias laisvos valios apibrėžimas. Konkrečiai, pagrįsta abejoti ar veikėjas laikytinas veikiančiu laisva valia tik tada, kai yra suformavęs antros eilės troškimus dėl to, kaip veikti. Prie šio klausimo netrukus bus prieita.

Tačiau, manau, kad čia yra pateikiamas paradigminis autonomijos kaip vidinės asmens savybės modelis, parodantis, kad autonomija numato tam tikrą pasidalinimą asmenyje į hierarchiją, kur aukštesnio lygio troškimai siekia suvaldyti žemesnio lygio troškimų chaosą bei konfliktus ir paversti juos tam tikru asmens veikimu. Šioje vietoje pasirodo skirtumai tarp čia ginamos interpretacijos ir to, kas svarbu pačiam Frankfurtui. Jam svarbiau ne hierarchija, o refleksija, tai yra, pats asmenų sugebėjimas mąstyti apie savo pačių motyvus ir kaip jie juos veikia (Frankfurt 1988: 163). Tačiau pačiame Frankfurto pasiūlytame modelyje hierarchija atrodo nemažiau svarbi. Dėl to jo esminius terminus, kuriuos jo paties teorijos kontekste būtų galima verstti ir kaip pirmos eilės bei antros eilės troškimai, verčiu kaip pirmo ir antro lygmens troškimai. Yra pagrindo laikyti troškimus esančiais skirtinguose hierarchiniuose lygiuose.

Šitai galima paaiškinti atsižvelgiant į Gary'io Watsono dvigubą priekaištą Frankfurtui. Pasak Watsono, pirma, antrojo lygmens troškimai nors yra apie kitus troškimus, vis tiek yra tokie patys kaip ir pirmojo lygmens, tad neaišku, kodėl juos turėtume laikyti labiau paties asmens, tai yra, identifikuoti su juo (Watson 1975). Antra, bandydami spręsti konfliktą tarp troškimų antrajame lygyje, negalime išvengti begalinės regresijos į aukštesnius lygius, nes vien pasakyti, kad ji nebegalima, kai veikėjas tvirtai apsisprendė, būtų arbitralu (Ibid.). Frankfurtas numato galimybę, kad tarp antrojo lygmens troškimų taip

pat kils konfliktas ir problema, kylančią iš to, kad teoriškai tokia regresija gali būti begalinė. Jo atsakymas yra tai, kad šitoks regresijos nutraukimas nėra arbitralus, nes asmeniui tvirtai apsisprendus, kad jis identifikuoja su vienu, o ne kitu troškimu, šis sprendimas nebūtinai išsprendžia konfliktą tarp troškimų, bet pakeičia jo struktūrą, nes dabar konfliktas yra tarp paties asmens ir vieno iš jo troškimų, o ne tarp dviejų troškimų (Frankfurt 1988). Tad apsisprendamas, asmuo pats nutraukia naujų lygių kūrimą, nes jei jo sprendimas yra tvirtas, tai jau išspręstas identifikacijos klausimas, nepriklausomai nuo to, ar asmeniui išties pavyks paversti tą troškimą, su kuriuo identifikuoja efektą.

Nors Frankfurtas teigia, kad apskritai moralinei atsakomybei nėra būtina, kad poelgis būtų atliktas laisva valia pagal šią jo koncepciją (Frankfurt 1969: 19), identifikacija yra svarbi jo atsakomybės teorijai. Jis kritikuoja Aristotelio atsakomybės už charakterį teoriją, pagal kurią šią atsakomybę grindžia tai, kad veikėjas turėjo žinoti, jog nuolat kartojami veiksmai suformuoja tam tikras nuostatas (NE. III. 1114a), kurios ir sudaro jo charakterį. Pasak Frankfurto, tai, ar veikėjas yra atsakingas už savo charakterį, priklauso ne nuo to, ar jis pats savo veiksmais nulėmė savo dabartinės nuostatos, o tai, ar jis dabar prisiima atsakomybę už jas ir identifikuoja su jomis padaro jas savo dalimi. Pagal čia ginamą poziciją, veikėjo charakteris yra svarbus motyvacinis resursas ta prasme, kad nuo to, koks jis yra, stipriai priklauso tai, kaip veikėjas galiausiai pasielgs. Jei veikėjas nėra atsakingas už tam tikrus savo bruožus, kurie nulėmė veiksmą, atsiranda argumentas nepriskirti jam atsakomybės ir už šį veiksmą. Nors, kaip minėta, čia ginama pozicija priima saikingą subjektyvizmą, čia subjektyvistinis vertinimas nueitų per toli ir padarytų atsakomybės priskyrimą pernelyg priklausomu nuo to, su kuo veikėjas identifikuoja. Tad asmens ir autonomijos koncepcijos, kurios išvengtų tokių išvadų, būtų preferuotinos.

Tad toliau pateikiamas kiek kitoks atsakymas į Watsono kritiką. Teigdamas, jog antro lygmens troškimai yra tokie patys troškimai, kaip ir pirmojo, ir nėra labiau identifikotini su pačiu asmeniu, Watsonas yra teisingas viena svarbia prasme, bet klysta kita. Tai, kad troškimai atsidūrė antrajame lygmenyje ir rodo, kad jie turi tam tikrą išskirtinį statusą ar funkciją. Hierarchija yra svarbi, nes antrasis lygmuo ir atsiranda siekiant sutvarkyti asmens troškimus, tikslus ir motyvacinius resursus, kreipiant juos į tam tikrą veikimą. Kitaip tariant, jie turi privilegijuotą statusą asmens savideterminacijoje ir savikonstitucijoje.

Šitai svarbu ir Frankfurto modelyje, tačiau čia nuo jo nutolstama ir grįžtama prie metaforos, kurią Hare'as laikė tokia natūralia, tai yra, vienos

sielos dalies, leidžiančios įstatymus kitai. Tiksliau, prie Feinbergo demokratizuotos jos versijos, kurioje racionalumo privilegijuotą statusą grindžia tai, kad valdydamas jis gali suderinti skirtingų asmens troškimų pildymą. Turime dar labiau demokratizuoti autonomijos kaip vidinės struktūros modelį, kad parodytume, kaip asmuo pats save valdo ir pats sau paklūsta. Frankfurtas pripažįsta, kad žmonės yra daug komplikuočiau, nei jo valios struktūros aprašymas leistų manyti (Frankfurt 1969: 15). Įnešant į asmens analizę daugiau komplikacijų, tikimasi, kad prarandamą analitinį švarumą kompensuos priartėjimas prie sudėtingesnės tikrovės.

Pagal labiau demokratinį modelį, pirmajame lygmenyje yra ne tik troškimai, bet ir asmens charakterio bruožai, būsenos, polinkiai, ir kiti motyvaciniai resursai, tai yra, aspektai, turintys įtakos tam, kaip asmuo yra motyvuojamas veikti. Tad, antrojo lygmens troškimas gali būti ne tik apie konkretų pirmojo lygmens troškimą ar troškimų konfliktą, bet ir apie visą pirmojo lygmens motyvacinį mechanizmą ar konkrečius jo aspektus. Tai, kas pagrindžia vieno troškimų laikymą antrojo lygmens šiuo atveju yra ne tai, kad jie būtinai yra troškimai apie troškimus, o tai, kad jie yra apie tikslingą savideterminaciją. Asmenys, kaip matėme, gali norėti pakeisti ne tik savo troškimus ir motyvus, bet ir savo charakterio bruožus, asmenybę, motyvacinę būseną bei savo sprendimų priėmimo mechanizmus ar procesus. Kitaip tariant, asmenys gali siekti įvairiai daryti įtaką savo vidiniams motyvaciniais resursams ir jų panaudojimo procesams.

Antrasis lygmuo šiame modelyje yra valdžios lygmuo, atsirandantis dėl poreikio determinuoti ir sukontroliuoti save. Ši tikslinga savideterminacija ir grindžia antro lygmens troškimų išskirtinį vaidmenį konstitutuojant asmenį. Tačiau šie troškimai patys kyla ir savo motyvacinę galią įgauna iš pirmojo lygmens motyvacinių resursų. Jie nėra kažkas atskiros nuo asmens motyvacinio aparato, bet veikia ta jo dalis, kuri atsiskiria pati į save, kad sutvarkytų vidinius konfliktus ir išorines įtakas į labiau integruotą veikimą. Šia prasme Watsonas yra teisingas ir visi asmens troškimai yra vienodai jo. Jie visi yra dalis to paties motyvacinio aparato.

Iš šio modelio seka kelios esminės idėjos. Pirmą, asmens motyvacinio aparato sugebėjimas atsigręžti į save ir įsteigti savyje valdžios lygmenį tam, kad galėtų geriau kontroliuoti ir determinuoti save, ir yra tai, kas daro asmenį asmeniu. Tačiau valdžios lygmuo nėra „tikrasis“ asmuo ar tapatus visam asmeniui kaip autonomiškam moraliniam veikėjui ir atsakomybės subjektui. Veikia, valdžios lygmens įsteigimas yra asmens būdas kontroliuoti save ir koordinuoti veikimą taip įgyvendinant savo autonomiją. Analogiškai, valdžios išrinkimas yra valstybės būdas pasiekti šiuos tikslus, tačiau valstybė yra

daugiau nei vien tik valdžia. Tai reiškia, kad veiksmi, kurie prieštarauja valdžios lygmens sprendimams, vis tiek yra asmens veiksmi. Asmuo gali būti laikomas už juos atsakingu net jei ir nesiidentifikuoja su troškimais ar būdo bruožais, iš kurių jie kilo.

Antra, valdžios lygmuo yra labiau integruotas nei pirmasis lygmuo, kadangi jis atsiranda integruojant ir konsoliduojant pirmojo lygmens troškimus ir motyvacinės būsenas. Asmuo gali turėti daug konfliktuojančių troškimų, tačiau idėjos apie tai, kuo jis apskritai norėtų būti ar kaip norėtų būti motyvuojamas, iš dalies ir yra šių troškimų tam tikras suderinimas, sukuriant veikimo strategijas. Dėl šios priežasties, antro lygmens troškimai, susiję su tokiais platesnėmis savęs determinavimo strategijomis, bus tie, su kuriais veikėjas bent kažkokiu laipsniu identifikuoja. Konfliktai tarp šių strategijų bus mažiau radikalūs bei spręsis pačiame šiame lygmenyje, dažnai dėl to, kad viena jų turės daugiau motyvacinės jėgos. Vargu ar dvi veikėjo savės vizijos, abi motyvuos taip stipriai ir bus tokios radikalios priešingos, kad paralyžiuos veikėjo veiksmus. Jei taip ir nutiktų, tai neabejotinai būtų patologinis atvejis ir pagrindas nelaikyti veikėjo autonomišku bei atsakingu. Žinoma, galimi konfliktai tarp trumpalaikių ir stiprių troškimų bei ilgalaikių strategijų. Tai, kaip jie išsprendės konkrečiu metu, veikiamiausiai priklausys nuo daugelio veiksnių, nulemiančių tam tikrą motyvacinių resursų pasiskirstymą.

Trečia, iš čia aišku, kad svarbiausi konfliktai ir tuo pačiu asmens geba save kontroliuoti turi svarbų laiko dėmenį. George'as Ainslie's, vienas iš išsamiausių vidinių konfliktų tyrėjų, į šiuos konfliktus žvelgia, pirmiausia, ne kaip į vienalaikius, o kaip viena po kitos einančių motyvacinių būsenų sąveikas (Ainslie 2010 [1992]). Pasak jo, šie vidiniai konfliktai primena ne mūšius ar dvikovas, kaip kad vaizduojama dažnoje metaforoje, bet veikiau demokratinę sistemą, kur partijos valdo pakaitomis, siekdamos įgyvendinti kokią nors ilgalaikę strategiją (Ibid. 157–158). Tad pamatiniai konfliktai yra sudėtingesni nei tarp dviejų vienalaikių troškimų. Jie tęsiasi laike, įtraukia daugybę motyvacinių būsenų ir resursų bei daug mažų pergalių ir pralaimėjimų. Tokiu atveju, asmuo iš esmės taip pat konstituuojasi per laiką ir šių strategijų sąveikas. Tai, koks asmuo išryškėja per ilgą laiką vykstant šių skirtingų jo motyvacinių būsenų sąveikoms, yra daug esmingiau jo paties bruožai nei vienalaikės identifikacijos, kad ir kaip tvirtai asmuo apsispręstų. Tad Frankfurtas nėra teisingas kritikuodamas Aristotelio atsakomybės už charakterį koncepciją. Aristotelio koncepcija yra pranašesnė, nes ji atsižvelgia į laiko dėmenį. Per ilgalaikį veikimą suformuoti charakterio bruožai yra tai, už ką veikėjas yra atsakingas nepriklausomai nuo to, ar su jais identifikuoja. Čia svarbu ir tai, kad pasikeitimas irgi užtrunka laiko. Net jei veikėjas tvirtai

apsisprendė, kad nori tapti kitokiu ir kitaip motyvuoti savo veiksmus, iki tol, kol jam tai pavyks (jei pavyks), jis padarys ne vieną veiksmą, kylantį iš troškimų ir bruožų, kurių jis nori atsikratyti.

Tai, kad jis nesiidentifikuos su šiais veiksmais, neatleidžia jo nuo atsakomybės. Yra pagrindo manyti, nors tai ir labiau kontraversiška, kad tai net nesumažina atsakomybės. Atsakomybę sumažintų nebent reikšminga pastanga save suvaldyti. Vien tai, kad valdžios lygmuo priėmė autonominių sprendimą, su koku troškimu identifikuotis, dar nereiškia, kad jis nusipelno mažesnės atsakomybės, jei jo geba kontroliuoti save visai nesuveikia šioje situacijoje. Tad nors buvimas autonomišku bent minimalia prasme yra būtina atsakomybės sąlyga, ko iš tiesų reikalaujame iš asmenų yra savikontrolė. Šito galime reikalauti iš minimaliai kompetentingų asmenų.

2.2.5. Normatyvinė kompetencija ir laipsniškumo klausimas

Davidas Brinkas išsamioje baudžiamosios atsakomybės teorijoje kontrolę vaidina išskirtinai svarbų vaidmenį. Šią teoriją Brinkas vadina pakankamos galimybės (angl.: fair opportunity) atsakomybės koncepcija (Brink 2021).

Brinkas remiasi H.L.A. Harto suformuluota idėja, kad galime bausti tik tuos, kurie poelgio metu turėjo normalius protinius ir fizinius pajėgumus susilaikyti nuo to, ką draudžia įstatymas ir pakankamą galimybę jais pasinaudoti (Hart 2008b: 152). Harto koncepcija yra specifiskai orientuota į baudžiamąją atsakomybę. Jos tikslas yra paaiškinti, kada galime kaltinti ir bausti veikėjus už blogus poelgius draudžiamus įstatymų. Taip pat čia matyti nuorodos į tai, ką Brinkas išplėtos į pakankamos galimybės atsakomybės analizę, tai yra, nuorodos į pajėgumus ir galimybes.

Pagal Brinko teoriją, pakankama galimybė išvengti blogo poelgio susideda iš normatyvinės kompetencijos ir situacijos kontrolės (Brink 2021: 54–64). Akivaizdu, kad antrasis šios koncepcijos dėmuo yra susijęs su kontrole. Tačiau pirmasis dėmuo taip pat susijęs su kontrole, kaip pastebi Brinkas (Ibid. 77), tuo požiūriu, kad normatyvinė kompetencija yra faktorius, nuo kurio priklauso veikėjo geba kontroliuoti savo veiksmus. Čia ginamu požiūriu, svarbu ir tai, kad veikėjo normatyvinė kompetencija yra tai, ką jis gali iš dalies kontroliuoti. Jei taip, o tą įrodinėjama šiame ir sekančiame poskyriuose, kontrolė išties gali susieti vidines ir išorines nusikaltimo situacijos aplinkybes į vientisą atsakomybės teoriją.

Normatyvinė kompetencija, pasak Brinko, yra sugebėjimas įvertinti savo troškimus ir vadovautis tinkamomis priežastimis veikti, kuris taip pat susideda iš dviejų dėmenų – kognityvinės kompetencijos ir valios kompetencijos (Ibid.

54–56). Kognityvinė kompetencija yra sugebėjimas atskirti gerą nuo blogo ir suprasti normatyvinius reikalavimus, o valios kompetencija – sugebėjimas elgtis pagal juos (Ibid.). Tad Brinko teorija irgi yra tam tikra reagavimo į priežastis teorijos versija. Tačiau, šiam tyrimui ji yra svarbesnė tuo, kad siejasi su Feinbergo autonomijos kaip pajėgumo valdyti save samprata. Šios sampratos yra tapačios kaip nurodančios į minimalias kompetencijas. Brinkas, kaip ir Feinbergas naudoja kompetencijos ir pajėgumo sąvokas kaip sukeičiamas daugelyje kontekstų. Iš esmės, kompetencija yra pajėgumas teisės požiūriu. Tačiau, kadangi Brinkui svarbu ne autonomija, o baudžiamoji atsakomybė, jis išplėtoja šią sampratą atsižvelgdamas į jos santykį su tam tikrais veiksmais ir situacijomis. Čia pasirodo reikšmingi praktiniai skirtumai. Pavyzdžiui, kognityvinės kompetencijos klausimas, nors pirmiausia yra klausimas, ar veikėjas yra pakankamai psichiškai pajėgus suprasti moralinius reikalavimus, taip pat atneša klausimą apie moralės nežinojimo problemą. Jei normatyvinė kompetencija reikalauja sugebėjimo atpažinti moralės reikalavimus, ar tai reiškia, kad moralinis nežinojimas atleidžia ir psichiškai sveiką asmenį nuo atsakomybės? Šis klausimas taip pat yra susijęs su situacijos kontrole, tad prie jo dar bus sugrįžta.

Valios kompetencijos klausimas yra susijęs su sugebėjimu valdyti savo troškimus ir pasielgti taip, kaip norima. Šį sugebėjimą gali sutrikdyti patologiškai stiprūs troškimai ar priklausomybė. Tad valios dimensija akivaizdžiai yra susijusi su veikėjo sugebėjimu kontroliuoti save. Stephenas Morse'as Brinko valios kompetenciją ir vadina kontrolės reikalavimu bei neigia tokio reikalavimo egzistavimą (Morse 1994; 2025). Tačiau Morse'as nepriklausomą kontrolės reikalavimą sieja su nenugalimais troškimais, tokiais kaip priklausomybės atveju ir neigia, kad jie yra nenugalimi. Jis neneigia, kad paralyžiuojanti baimė ar klinikinė depresija gali būti priežastis atleisti nuo atsakomybės, tačiau jis jas sieja su kognityvinėmis, o ne valios problemomis (Morse 2025: 320–321). Čia šis prieštaravimas nėra svarbus, kadangi šie atvejai akivaizdžiai yra kontrolės praradimo atvejai net jei valios kompetencija išties yra redukuojama į kognityvinius pajėgumus. Kognityvinės kompetencijos irgi yra fundamentaliai susijusios su kontrole ir dažnai yra svarbios priskiriant atsakomybę būtent dėl to, kad keliamas klausimas, ką veikėjas galėjo kontroliuoti.

Veikėjas paprastai negali pakeisti to, kad nėra minimaliai kompetentingas. Tai nėra jo kontrolėje. Tačiau Brinkui normatyvinė kompetencija yra svarbi ne tik kaip slenkstinė buvimo atsakingu sąlyga, bet ir kaip laipsniuojama savybė nuo kurios priklauso ir baudžiamosios atsakomybės laipsnis. Tad čia jo naudojama kompetencijos sąvoka atitinka Feinbergo autonomiją kaip

faktinę padėtį. Tačiau Brinkui svarbu ne autonomiškos asmenybės savybės, o tam tikros aplinkybės, kurios susilpnina veikėjo normatyvinę kompetenciją, pavyzdžiui, priklausomybė (Brink 2021). Kadangi, ir normatyvinė kompetencija, ir situacijos kontrolė gali būti laipsniuojamos, atsakomybė irgi turėtų būti taikoma tam tikru laipsniu. Tad Brinkas prisideda prie augančių gretų autorių, atkreipiančių dėmesį į laipsniuojamų savybių svarbą baudžiamojoje teisėje, ir kaip kai kurie kiti (Moore 2020; Kaiserman 2024), mėgina išplėtoti dalinės atsakomybės teoriją (Brink 2021: 380–401). Disertacijoje taip pat laikomasi pozicijos, kad baudžiamoji atsakomybė turėtų būti analizuojama kaip laipsnio klausimas, priklausantis nuo laipsniuojamų kintamųjų. Tačiau pagrįsta abejoti dėl normatyvinės kompetencijos kaip laipsniuojamos savybės naudojimo šiam tikslui.

Brinkas aiškina normatyvinės kompetencijos laipsniškumą per sunkumo ką nors įvykdyti koncepciją. Atsakomybės laipsnis priklauso nuo sunkumo ką nors padaryti laipsnio, o šis iš dalies priklauso nuo normatyvinės kompetencijos (Ibid. 383). Tad kuo mažesnė normatyvinė kompetencija, tuo sunkiau išvengti nusikaltimo padarymo ir dėl to, tuo mažesnis yra atsakomybės laipsnis. Tačiau pats faktas, jog kažką atlikti yra sunku, yra svarbus atsakomybės priskyrimui tik tada, kai išties siekiama tai atlikti. Jei veikėjas nesiekia išvengti nusikaltimo padarymo, kodėl tas faktas, kad būtų sunku, jei siektų, turėtų sumažinti jo atsakomybę? Tokio požiūrio priėmimas galėtų sukelti nesąžiningas situacijas, kai veikėjas, kuriam buvo lengviau išvengti nusikaltimo padarymo, bet jam vis tiek nepavyko atsispirti pagundai, būtų baudžiamas griežčiau nei tas, kuris padarė nusikaltimą ryžtingai ir be vidinio konflikto, jei manoma, kad jam būtų buvę sunkiau atsispirti.

Kalbėdamas apie sunkumo kažką padaryti svarbą atsakomybės laipsniui, Brinkas remiasi Dana'os Nelkin bandymu atrasti pagrindinę savybę, kuri nulemia moralinio pagirtinumo ar papeiktinumo už veiksmą laipsnį. Nelkin svarsto ir kontrolės kandidatūrą, bet atmeta ją tuo pagrindu, kad geras veiksmas nebūtinai yra girtinas labiau, jei turėta mažiau kontrolės, bet jis paprastai yra labiau girtinas, jei jį sunkiau atlikti (Nelkin 2016: 371–372). Reikšminga yra tai, kad Nelkin čia aptaria būtent atvejus, kai pavyksta padaryti gerą veiksmą. Išties, paprastai, kuo sunkiau atlikti gerą veiksmą, tuo labiau girtinas yra veikėjas.

Tačiau nusikaltimai yra atvejai, kai neišvengiama blogo veiksmo atlikimo. Tarp šių situacijų yra reikšmingų skirtumų. Veikėjas yra girtinas kai siekė gero veiksmo ir tuo labiau, kuo sunkiau atlikti šį veiksmą. Neišvengti blogo veiksmo padarymo galima skirtingais būdais. Galima jo neišvengti siekiant išvengti arba nesiekiant išvengti, arba kaip tik, siekiant padaryti blogą

veiksmą. Visais šiais atvejais veikėjas gali būti kaltintinas, tačiau ne visada svarbu, ar pats veiksmas yra sunkus atlikti. Tais atvejais, kai veikėjas net nesiekė išvengti veiksmo, nesvarbu, koks jis sunkus. Tad sunkumas ne visada yra reikšmingas atsakomybės priskyrimui. Kita vertus, visose šiose situacijose, ir gero, ir blogo veiksmo atveju, veikėjas turėjo turėti bent kažkokią kontrolę, kad jam būtų galima priskirti atsakomybę. Tad, nors atsakomybės laipsnis ne visada priklauso nuo kontrolės, kontrolė yra svarbi visose atsakomybės priskyrimo situacijose bent jau kaip reikalavimas. Baudžiamosios atsakomybės situacijose dažniausiai ji bus reikšminga ir atsakomybės laipsniui.

Čia galima kontraargumentuoti atkreipiant dėmesį į tai, kad Brinkas pateikia (Brink 2021: 55–56) pajėgumu (angl.: *capacitarian theory*), o ne atlikimu grįstą teoriją. Veikėjai yra laikomi atsakingais dėl to, kad turi tam tikras kompetencijas, o ne dėl to, kaip jomis naudojasi. Tad jei jie turi šias kompetencijas mažesniu laipsniu, numanoma būtų pagrįsta laikyti juos mažiau atsakingais, nepriklausomai nuo to, ar jomis naudojosi, tai yra, nuo to, ar siekė išvengti blogo veiksmo, ar ne. Regis, tokia ir yra Brinko idėja, kai jis kalba apie galimybę, kad normatyvinė kompetencija ir situacijos kontrolė nėra visiškai nepriklausomi atsakomybės dėmenys, o veikėjų atsakomybę gali nulemti specifinė jų tarpusavio sąveika (Ibid. 76). Kitaip tariant, normatyvinės kompetencijos laipsnis priklauso ir nuo konkrečių aplinkybių, kuriose atsiduria veikėjas. Tačiau esminis dalykas yra ne tai, kad normatyvinė kompetencija kinta priklausomai nuo aplinkybių, o tai, kad veikėjas tam turi bent kažkokią kontrolę, kaip ir aplinkybėms. Tad jei veikėjui yra sunkiau išvengti blogo veiksmo konkrečioje situacijoje, tai dar nereiškia, kad jis nėra už tai atsakingas.

Išvengti blogo veiksmo, kaip ir neišvengti, galima skirtingais būdais. Pavyzdžiui, pačioje valios kompetencijoje yra du būdai įveikti pagundas – arba tiesiog jas nugalėti valios pastangomis, arba jas apeiti, kam reikia išankstinio numatymo ir strategijos (Mele 1990: 459; Brink 2021: 59–60). Tarkim alkoholikas, kuris smurtauja išgėręs gali išvengti blogo veiksmo arba kovodamas su savimi ir suvaldydamas savo troškimą vartoti alkoholį, arba strategiškai apriboti savo galimybes. Pastaruoju atveju jis gali apriboti savo galimybes susilpninti savo normatyvinę kompetenciją, apribodamas galimybes išgerti alkoholio, pavyzdžiui, vengdamas barų ar kreipdamasis pagalbos. Arba, jausdamas, kad gali pasiduoti šiam troškimui išgerti, jis gali apriboti savo galimybes įsivelti į smurtines situacijas tuo atveju, jei pradės vartoti alkoholį. Baudžiamoji teisė nenurodo, kaip veikėjas turėtų išvengti blogo veiksmo padarymo. Nenurodo, nes veikėjo laikymas kompetentingu

numano, kad jis yra kompetentingas ir pasirinkti tinkamiausią būdą. Taip jam paliekama plačiausia autonomijos sfera.

Čia verta prisiminti Feinbergo autonomijos kaip kompetencijos ar pajėgumo valdyti save sampratą. Brinko normatyvinė kompetencija, tol kol jis šią sąvoką vartoja kaip slenkstinę, skiriasi tik tuo, kad ji yra sukonkretina baudžiamosios atsakomybės rėmuose. Tai yra, kompetencija valdyti save taip, kad vienokiu ar kitokiu būdu, tol kol veikėjas turi pakankamą kontrolės laipsnį, būtų išvengta blogo veiksmo padarymo. Į savęs valdymą čia įeina ir savikontrolė ir aplinkybių, kurias veikėjas gali kontroliuoti tinkama kontrolė. Tad tikėtina pajėgumų teorijos versija nurodo, kad veikėjas yra atsakingas tada, kai turi tokį pajėgumą valdyti save laike, kad išvengtų blogų veiksmų nepriklausomai nuo to, ar tinkamai juo naudojasi. Numanoma, kad kompetentingas šia prasme veikėjas yra visada pajėgus suderinti savo normatyvinės kompetencijos laipsnį su aplinkybėmis, kurias jis gali kontroliuoti taip, kad būtų išvengta nusikaltimo padarymo ir to iš jo ir yra reikalaujama. Taip yra tol, kol jis turi pakankamą kontrolės laipsnį tam. Pavyzdžiui, jei veikėjas padarė nusikaltimą apsvaigęs, svarbu ne tai, kad apsvaigusio veikėjo normatyvinė kompetencija yra mažesnė. Svarbu, kokią kontrolę jis turėjo savo apsvaigimui, ar jis pasirinko apsisvaiginti, ar pasirinko kokiomis aplinkybėmis apsisvaiginti, ar buvo apsvaigintas prieš savo valią, per klaidą ir panašiai.

Tad klausimas dėl atleidimo nuo atsakomybės ar jos laipsnio sumažinimo yra klausimas, kiek šis aplinkybių suderinimas buvo priklausomas nuo veikėjo. Tai yra, galiausiai, kontrolės laipsnio klausimas.

2.2.6. Situacijos kontrolė ir motyvaciniai resursai

Svarstant kontrolės kaip moralinės ir baudžiamosios atsakomybės reikalavimo klausimą, dažnai daugiau dėmesio sutelkiama į asmens savikontrolės pajėgumus, nei į išorinę situacijos kontrolę. Tą galima paaiškinti tuo, kad išorinės aplinkybės yra aiškiai empiriškai stebimos ir dėl to daug su jomis susijusių klausimų, numanoma, yra atsakomi empirinių pagrindų.

Veikėjo situacijos kontrolė pirmiausia yra fizikinių faktų klausimas. Jei veikėjo fiziniai pajėgumai ar elementarūs fizikos dėsniai apriboja jį taip, kad jis negali padaryti nieko, kas leistų išvengti blogo veiksmo, jis nekontroliuoja situacijos pakankamai, kad galėtų priskirti jam atsakomybę. Tai regis, yra pernelyg akivaizdu, kad patrauktų teoretikų dėmesį. Dėl to, pasak Brinko, paradigminis pasiteisinimas, atleidžiantis nuo atsakomybės tuo pagrindu, kad paneigiama veikėjo situacijos kontrolė, yra prievarta (Brink 2021: 74–75).

Prievarta gali būti skirtingų formų, pavyzdžiui, fizinė, psichologinė, arba grįsta grasinimais. Skirtingose prievartos situacijose pasitaiko daug reikšmingų niuansų, nuo kurių priklauso veikėjo turėtas situacijos kontrolės laipsnis. Pavyzdžiui, fizinė prievarta, kai veikėjas tiesiog yra fiziškai nugalimas taip, kad kitas pasinaudoja jo rankomis, kad padarytų nusikalstamą veiksmą visiškai panaikina nugalėto veikėjo situacijos kontrolę, nes netgi panaikina jo agentišumą. Kita vertus, tai, kiek grasinimas atima iš asmens kontrolę, priklauso bent jau nuo to, kuo grasinama, ir kiek objektyviai bei subjektyviai pagrįsta laikyti grasinimą realiu. Psichologinis spaudimas, kaip prievartos rūšis, taip pat, gali turėti labai skirtingą poveikį veikėjo situacijos kontrolei. Tad vėlgi, kai kalbame apie situacijos kontrolę, daugelis niuansų ir problemų atsiranda svarstant sunkiau empiriškai įvertinamą asmens vidinę būklę situacijoje.

Nustatyti, kaip tiksliai skirtingi situacijos niuansai pakeičia veikėjo situacijos kontrolės laipsnį, be abejo, yra sudėtinga užduotis. Tačiau svarstant šias situacijas, disertacijoje ginamai pozicijai, kad veikėjo atsakomybės laipsnis fundamentaliai priklauso nuo jo turimos kontrolės laipsnio, svarbu dviejų idėjų pagrįstumas. Tai yra, pagrįsta laikyti, kad šie niuansai turėtų lemti veikėjo baudžiamosios atsakomybės laipsnį ir pagrįsta laikyti, kad taip yra dėl to, kad nuo jų priklauso veikėjo turėtos kontrolės laipsnis.

Praėjusiam poskyryje buvo svarstyta Brinko idėja, kad veikėjo atsakomybės laipsnis priklauso nuo normatyvinės kompetencijos ir situacijos kontrolės sąveikos. Brinkas yra linkęs šioje sąveikoje atsakomybę pritvirtinti veikiau prie normatyvinės kompetencijos laipsnio taip, kad sumažėjus jam, veikėjo atsakomybė sumažėja. Man atrodo, kad atsakomybės laipsnis labiau priklauso nuo kontrolės laipsnio. Tačiau tai nebūtinai yra situacijos kontrolė, jei šią suprantame kaip kontrolę, kurią veikėjas turi konkrečioje situacijoje. Kontrolė taip pat yra svarbi kaip veikėjo kontrolė situacijos susidarymui. Brinkas irgi neneigtų šito ta prasme, kad jis irgi mano, jog nepajėgumas išvengti nusikaltimo, dėl kurio pats veikėjas yra kaltas, neatleidžia nuo atsakomybės (Ibid. 106–19). Esminį skirtumą tarp pozicijų parodo vienas Brinko pavyzdys.

Pasak Brinko, veikėjas, kuris vairuodamas apsvaigęs mirtinai partrenkia žmogų, nėra atsakingas už tai, ką daro, kai yra apsvaigęs, bet yra atsakingas už tai, kad nusprendė vartoti alkoholį tada, kai buvo tikėtina, jog vairuos (nes, pavyzdžiui, nepasirūpino, kad kažkas kitas vairuotų) ir už šio sprendimo pasekmes (Ibid.). Tad idėja čia yra tai, kad veikėjas yra kaltas už tai, kas įvyko kai yra nekompetentingas kaip už pasekmės savo ankstesnio veiksmo, kai buvo kompetentingas, bet ne kaip už atskirą veiksmą. Brinkas čia

argumentuoja prieš atsakomybės atsekimo strategijas, kai atsakomybė už veiksmą konkrečiu metu, kai veikėjas nebegalėjo jo išvengti, yra kildinama iš ankstesnio veikėjo veiksmo, kuris nulėmė dabartinį jo nepajėgumą ir už kurį veikėjas yra atsakingas. Pasak Brinko, problema su pastarąja strategija yra tai, kad ji apkaltina veikėją už du veiksmus, neatsargų sprendimą vartoti alkoholį, kai numatomos tokio sprendimo tikėtinos pasekmės ir netyčinę žmogžudystę automobiliu partrenkus asmenį (Ibid.). Pagal Brinko koncepciją, baudžiama tik už vieną iš šių veiksmų – pirmąjį, o taip išvengiama problematiško dvigubos atsakomybės priskyrimo (Ibid.). Tačiau Brinko pozicija susiduria su kita problema. Ką daryti su atvejais, kai pasekmės neatrodo tokios tikėtinos, kad būtų pagrįsta teigti, jog veikėjas turėjo jas numatyti, kai buvo kompetentingas? Pavyzdžiui, jei veikėjas priima sprendimą vakare likti namie ir būdamas pats vienas svaigintis alkoholiu, tačiau būdamas apsvaigęs sugalvoja nuvažiuoti prie ežero ir tada partrenkęs mirtinai sužaloja žmogų? Kol buvo blaivus, tad kompetentingas, veikėjas nepriėmė jokio neatsargaus sprendimo. Nebūtų pagrįsta teigti, kad buvo tikėtina jog jis vairuos girtas, kadangi jam to visiškai nereikėjo. Noras nuvažiuoti prie ežero ir sprendimas juo vadovautis atsirado jau veikėjui būnant neblaivam. Pagal Brinko neistorinį paaiškinimą (Ibid.), regis, nebūtų jokio pagrindo pasielgti su veikėju kaip nors kitaip, kaip tik visiškai atleisti nuo atsakomybės.

Problema atsiranda, nes Brinkas mato tik dvi galimybes, už ką yra baudžiamas veikėjas. Arba tai yra už jo pasirinkimą padaryti nusikaltimą, arba jo atsakomybė tarsi šokinėja per veiksmų grandinę nuo vieno pasirinkimo prie kito, kol atrandamas kompetentingas pasirinkimas. Taip yra todėl, kad pasirinkimo teorijos atsakomybės už blogą veiksmą lokusu laiko vienokį ar kitokį pasirinkimą.

Pagal čia ginamą koncepciją, veikėjas yra baudžiamas už blogą savivaldą dėl kurios nebuvo išvengta nusikaltimo. Bloga savivalda gali pasireikšti kaip blogo sprendimo padaryti nusikaltimą priėmimas, kai veikėjo motyvacinių resursų valdžios lygmuo išleidžia blogą įsaką. Tačiau ji taip pat gali pasireikšti ir kaip veikėjo nesugebėjimas suvaldyti savo blogų motyvų, kurie sukykla prieš gerą įsakymą nedaryti nusikaltimo. Arba, ji gali pasireikšti kaip neapdairumas, neleidžiantis įgyvendinti sprendimų taip, kad būtų išvengiama nusikaltimo. Analogiškai, valstybė gali būti apkaltina bloga savivalda ir tada, kai valdžia duoda blogus įsakus ir tada, kai valdžios įsakai nėra gerbiami ir institucijos veikia per daug neefektyviai, kad būtų išvengiama kitos valstybės autonomijos pažeidimų.

Pagal šią koncepciją, tai, ar veikėjas buvo normatyviai kompetentingas, kai būdamas apsvaigęs priėmė sprendimą vairuoti, nėra itin svarbu. Pirmiausia,

nera akivaizdu, kad apsvaigęs veikėjas nebuvo kompetentingas. Net ir stipriai apsvaigę asmenys gali išlikti pajėgūs atskirti blogus dalykus nuo gerų ir laikytis savo priimamų moralinių principų. Brinko koncepcija, regis, yra priklausoma nuo galimybės nustatyti, ar veikėjas buvo kompetentingas ar ne, nes tik tada galime žinoti, kuris konkretus pasirinkimas yra jo atsakomybės lokusas. Tai yra šios koncepcijos silpnoji vieta. Pagal čia siūlomą koncepciją, svarbiau yra veikėjo kontrolė, o ne normatyvinė kompetencija. Tiksliau, čia siūloma platesnė – motyvacinių resursų – sąvoka, į kurią įeina ir normatyvinė kompetencija. Bet kokių atveju, ir motyvaciniai resursai apskritai, ir normatyvinė kompetencija konkrečiai, yra tik situacijos dalis. Be to, tai yra ta dalis, kurią veikėjas reikšminga prasme kontroliuoja. Nuo jo iš dalies priklauso, kokia bus jo normatyvinė kompetencija, ir apskritai, ir konkrečiame laiko momente. Žinoma, tai jau nebepriklauso nuo veikėjo pačiame šiame momente.

Čia pasirodo, kuo gali būti įdomus fizikiniais dėsniais grįstas situacijos kontrolės neturėjimas. Kuo labiau sutrauksime situaciją iki konkretaus momento, tuo mažesnę kontrolę galėsime tikėtinau priskirti veikėjui. Galiausiai, pačiame smulkiausiame sprendimo momente veikėjas greičiausiai nekontroliuoja jokių aplinkybių. Tad paradoksaliai, kai pasirodo šis atsakomybės lokusas pagal sprendimo teorijas, veikėjas neturi arba turi nykstamai mažą kontrolę. Prieš tai, o kai kuriais atvejais ir po to, veikėjas turi didesnę kontrolę. Net ir nusprendęs vairuoti neblaivus, po to veikėjas dar gali apsigalvoti ir pakeisti savo veiksmus. Gali, nes turi laiko. Mažesnė normatyvinė kompetencija to nepaneigia. Dėl to laiko aspektas čia yra svarbu, bet ne taip, kaip istorinėse, atsakomybės atsekimo strategijose, kur šokinėjama nuo vieno laiko momento prie kito. Jis yra svarbus savo tolygia tėkme, o ne atskirais momentais ar pertrūkimais.

Ką tai reiškia vieno namie alkoholi vartojančio veikėjo, kuris apsvaigęs nusprendė vairuoti atveju? Pirmiausia tai reiškia, kad jis neturėtų būti atleidžiamas nuo baudžiamosios atsakomybės. Brinko koncepcija, regis, negali pasiūlyti gero būdo paaiškinti, kodėl ne. Pagal siūlomą koncepciją, veikėjas yra atsakingas, nes turėjo pakankamai kontrolės laike, kad galėtų išvengti nusikaltimo. Tą pagrįsti galima nurodant dviejų tipų būdus, kaip jis galėjo išvengti nusikaltimo.

Pirmasis tipas yra susijęs su išvystytais vidiniais motyvaciniais resursais. Veikėjas aptariamame pavyzdyje galėjo išvengti nusikaltimo padarymo, jei jis būtų turėjęs tokį stiprų įsitikinimą, kad negalima vairuoti išgėrus, kad net ir būdamas apsvaigęs laikytųsi jo. Šiuo atveju silpnesnė normatyvinė kompetencija galimai net padėtų jam, nes apsunkus giluminio įsitikinimo

persvarstymui, būtų sunkiau jį atmesti ir daugiau šansų, kad juo būtų vadovaujamasi nereflektuojant. Kitas šio tipo būdas būtų, jei jis turėtų tokį disciplinuatą charakterį, kad apskritai nekeistų savo planų impulsyviai, ypač aplinkybėmis, kurių nekontroliuoja. Bet kurį iš šių motyvacinių resursų išvystyti buvo veikėjo kontrolėje, kaip ir kitus galimus resursus, kurie būtų padėję jam išvengti sprendimų, nuvedusių prie nusikaltimo.

Kito tipo būdai išvengti nusikaltimo yra susiję su laikiškumu ir laipsniškumu. Normatyvinė kompetencija vartojant alkoholį silpnėja palaipsniui. Tikėtina, jog ir idėjos, kaip kad idėja sėsti už vairo nepaisant girtumo, užsimezga po truputį. Šiame laipsniškame procese, jausdamas, kad praranda savikontrolę ir krypta link blogo poelgio, veikėjas galėjo imtis reikalingų priemonių, pavyzdžiui, nustoti gerti arba pasikviesti blaivų draugą, arba atiduoti automobilio raktelius kaimynui pasaugoti.

Čia svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad veikėjas nėra kaltas dėl to, kad nepasinaudojo kažkuriuo konkrečiu iš šių būdų. Jis yra kaltas dėl to, kad nepasinaudojo nei vienu iš jų arba kuriuo nors iš daugybės kitų jo kontrolėje buvusių būdų išvengti nusikaltimo. Tiksliau, veikėjas yra kaltas dėl to, kad nesuvaldė savo motyvacinių resursų ir kontroliuojamų aplinkybių taip, kad jų tarpusavio sąveika visada išvengtų nusikaltimo. Beje, čia, kaip ir Brinko teorijoje, taip pat yra pagrindo laikyti veikėją mažiau atsakingu nei tą, kuris numatė, kad priims sprendimą vairuoti, kai priėmė sprendimą svaigintis. Pastarasis veikėjas parodė rimtesnį savivaldos defektą. Veikėjo savivalda mano pavyzdyje buvo reikšmingai geresnė nors ir nepakankama.

Vienas būdas argumentuoti prieš šią poziciją, būtų nurodant, kad kontrolės situacijos išplėtimas laike yra nemažiau problemiškas, kaip suspaudimas, bet dėl priešingos priežasties. Plėsdami situaciją galiausiai kone kiekvienam nusikaltimui rastume momentą, kai veikėjas galėjo kažką pakeisti taip, kad išvengtų nusikaltimo.

Tačiau siūlomoje koncepcijoje aplinkybių ribos nėra be galo išplečiamos. Apibrėžti, už ką jis yra laikomas atsakingu, padeda suverenių valdų samprata. Veikėjas yra atsakingas už tai, kam jis turi suverenią teisę ir ką gali sukontroliuoti laike. Paprastais terminais, už tai, kas yra jo galioje, suprantant tai, ir teisine, ir fizine prasme. Tai reiškia, pirma, kad veikėjas yra visada atsakingas už savo motyvacinius resursus ir jų priderinimą prie bet kokių kontroliuojamų aplinkybių. Antra, jis yra atsakingas už tas aplinkybes, kurias faktiškai kontroliuoja gana ribotoje laike situacijoje. Trečia, jis yra atsakingas už tai, kad tai, kas yra jo savivaldos ribose, pavyzdžiui, jo valdomas turtas, nedarytų žalos kitiems, kiek jis gali tą sukontroliuoti laike. Pavyzdžiui, pastato savininkas yra atsakingas už tai, kad jo pastatas dėl netvarkingos techninės

būklės lėmė ten dirbančio asmens sužalojimą, nepriklausomai nuo to, ar sužalojimo metu savininkas buvo ten, ar ne. Tad veikėjo atsakomybės ribos yra gana aiškiai apribotos, arba laiko aplinkybių, arba to, kas yra veikėjo suverenios teisės ribose. Regis, tai yra išplėtojimas to, ką implicitiškai priima liberali baudžiamosios teisės teorija.

Kitas priekaištas būtų tai, kad taip veikėjas yra padaromas atsakingu pagal baudžiamąją teisę už savo charakterį, į ką liberalios teorijos paprastai žiūri neigiamai. Tačiau vėlgi, tai būtų netikslu. Veikėjas yra atsakingas už savo savivaldą, į ką įeina jo motyvaciniai resursai, į kuriuos įeina jo charakteris. Tačiau baudžiamoji teisė nekelia jokių reikalavimų konkrečiai veikėjo charakteriui. Jis gali turėti patį nemaloniausią charakterį pasaulyje, jei tik suvaldo savo motyvacinius resursus taip, kad visada išvengtų nusikaltimo.

Galiausiai, trečias kontraargumentas būtų tai, kad ši koncepcija labai neatitinka liberalios baudžiamosios teisės tikrovės. Šitai priklauso nuo to, į kurį aspektą susitelkiame. Paminėtinė idėja, kad visi kompetentingi asmenys yra laikomi kompetentingais suvaldyti save taip, kad visada gali išvengti nusikaltimų padarymo tol, kol kontroliuoja aplinkybes, yra fundamentali liberalios baudžiamosios teisės tautologija. Ten, kur ši koncepcija radikaliai skiriasi nuo to, kaip liberalios baudžiamosios teisės teorijos aiškina atsakomybę, būtent ji labiau atitinka faktinę tikrovę. Pavyzdžiui, teigiant, kad veikėjas yra baudžiamas, nes padarė blogą sprendimą padaryti nusikaltimą, pametamas tas faktas, kad po šio sprendimo veikėjas vis tiek galėjo apsigalvoti. Pagal siūlomą koncepciją, veikimas yra svarbus kaip išsitiesiantis laike. Veikėjas yra baudžiamas už tai, kad neišvengė nusikaltimo padarymo, nors tai buvo jo kontrolėje laike. Šis patikslinimas, pabrėžiantis kontrolės, o ne veiksmo svarbą, ir atsakomybės lokusu padarantis veikėjo savivaldą, yra būtinas liberaliai baudžiamosios teisės teorijai, kad ji taptų tikslesnė kaip deskryptyvi teorija.

Taip pat, kaip matėme, veikėjo atsakomybės susiejimas su jo autonomijos ribomis turi daug privalumų konstruojant normatyvinę teoriją. Jis leidžia aiškiai apriboti galimą prievartą asmeniui neurointervencijų eroje.

2.2.7. Kontrolė ir nežinojimas

Daugelis atsakymų apie nežinojimo įtaką atsakomybei seka iš to, kas aptarta aukščiau. Tad dabar galima iki galo atmesti moralės nežinojimu grįstą moralinės atsakomybės skepticizmą, ant kurio pastatomas ir baudžiamosios atsakomybės skepticizmas.

Vienas svarbus pastebėjimas yra tai, kad fakto nežinojimas išties gali paneigti veikėjo atsakomybę ir tam yra aiškus paaiškinimas. Fakto nežinojimas reikšmingai sumažina veikėjo situacijos kontrolę. Jei namo savininkas nežinojo ir negalėjo žinoti, kad pastatas turi defektą, kurio nenustato jokios įprasto patikros priemonės, tai paneigia jo atsakomybę. Tad esminis klausimas yra, ar moralinis nežinojimas taip pat paneigia atsakomybę.

Fischeris ir Ravizza nurodė prievartą ir nežinojimą, kaip negatyvias aristoteliškąsias sąlygas, kurios gali paneigti moralinę atsakomybę. Šie autoriai susitelkia ties pirmosios, „kontrolės“, sąlygos paaiškinimu numanydami, kad šis ir jų nuošalyje paliktas antrosios, „episteminės“, sąlygos paaiškinimas galėtų būti sudedami į bendrą atsakomybės teoriją (Fischer and Ravizza 2008 [1998]: 12-14). Šie autoriai padarė stiprią įtaką ir Husakui. Tačiau, kiek paradoksaliai, tai ryškiau atsispindi ne ties šia, ir jų, ir Husako pripažįstama kontrolės sąlyga, o ties ta, kurią Fischeris ir Ravizza paliko nuošalyje. Husakas apsiima spręsti būtent šį antrosios sąlygos klausimą, tiksliau vieną jo aspektą, tai yra, moralės nežinojimą. Ties kontrolės sąlyga jis lieka atsargus, pripažindamas, kad neturi atsakymų į esminius klausimus, kaip kad kas, iš esmės, yra kontrolė ar koks kontrolės laipsnis yra pakankamas traukimui baudžiamojon atsakomybėn (Husak 2007: 2458-2459). Į moralės nežinojimo klausimą, kita vertus, jis randa tvirtą atsakymą, tai yra, kad moralės nežinojimas atleidžia nuo atsakomybės.

Įdomus ir tikėtina, neatsitiktinis dalykas yra tai, kad atsakinėdamas į šį klausimą jis praktiškai nesiremia kontrolės reikalavimu ir vietoje to apeliuoja į veikėjo pasirinkimą. Svarstydamas kontrolės reikalavimą, Husakas nurodo, kad veikėjo pasirinkimas išties yra svarbiausias atsakomybės objektas, tačiau jis yra svarbus būtent dėl to, kad veikėjai turi kontrolę savo pasirinkimams (Husak 2010a: 34). Be to, net atvejais, kai nėra pasirinkimo padaryti kažką blogo, pavyzdžiui, kai veikėjas užmiega rūkydamas, jis gali būti laikomas atsakingu už kito žūtį gaisre, nes jis turėjo reikšmingą kontrolę dalykų padėčiai (Ibid. 35). Savo teoriją knygoje *Ignorance of Law*, jis jau apibūdina kaip pasirinkimo teoriją, galimai netgi fundamentalia pasirinkimo teoriją, kadangi ji nurodo visą baustino pasirinkimo turinį, įskaitant ir tai, kad į jį įeina pasirinkimas elgtis blogai (Husak 2016: 154–155). Tai yra, bausti už žmogžudystę galime tik tada, kai veikėjas ne tik pasirinko kažką nužudyti, bet ir pasirinko įvykdyti žmogžudystės moralinį blogį. Tačiau pastarąjį dalyką jis renkasi, ir gali pasirinkti, tik, jei žino, kad žmonių žudymas yra moraliai blogai.

Viena vertus, kontrolės šioje analizėje nelieta. Tą galimai pagrindžia idėja, kad žinojimas yra savarankiška atsakomybės sąlyga, tad jo ir neturėtume sieti

su kontrole. Husakas čia pasirinkimą sieja su vadovavimusi moralinėmis priežastimis. Mes negalime tikėtis iš veikėjo, kad jis vadovausis moraline priežastimi kažkaip elgtis arba nesielti, jei jis pats nemano turįs tokią moralinę priežastį (Husak 2021: 450). Kita vertus, šitai galima išsakyti ir kontrolės terminais. Tai, ar veikėjas vadovausis tam tikra moraline priežastimi veikti, nėra jo kontrolėje, jei ši priežastis jam nėra žinoma. Šitaip episteminė atsakomybės sąlyga būtų suvedama į kontrolės sąlygą.

Atsakomybės diskurse tai nebūtų kažkas naujo. Neilas Levy'is teigia, kad episteminė sąlyga nėra nepriklausoma, o veikiau yra dalis kontrolės sąlygos, jos episteminė dimensija (Levy 2011). Levy'is savo teoriją pristato kaip volicionistinę, tai yra, grįstą valios aktu, ir supriešina ją su priskiriamosiomis, arba atribucinėmis teorijomis (Ibid. 3). Čia jis atspiria nuo Gary'io Watsono dviejų atsakomybės sampratų išskyrimo, kaip priskiriamosios, susijusios su tuo, ar veikėjo veiksmai yra deramai priskirti jo ydoms arba dorybėms, bei atskaitomosios, susijusios su tuo, ar pagrįsta veikėją kaltinti ir galimai bausti (Watson 1996). Būtent atsakomybė pastarąją prasme, kuria ir remiasi bausmės praktikos, reikalauja veikėjo kontrolės (Ibid.). Tačiau Watsono kontrolės kaip išvengiamumo (Ibid.) kriterijus Levy'ui atrodo per silpnas. Pasak jo, tam, kad kontroliuotume padėtį, neužtenka vien galėti ją pakeisti – dar turime ir žinoti, kad ją keičiame bei suprasti kaip (Levy 2005: 5). Į šitai įeina ir moralinė tokio pokyčio reikšmė.

Nenuostabu, kad volicionistai, kaip kad Levy'is ir Rosenas, keliantys tokius kontrolės reikalavimus, taip pat yra ir moralinės atsakomybės priskyrimo skeptikai. Veikėjo kontrolė nykstamai mažėja jei vis labiau ją sutraukiame ir sutapatiname tik su pačiu veiksmo ar valios akto momentu. Tačiau, kaip matėme, toks sutraukimas laike galiausiai patį kontrolės reikalavimą padaro beprasmiu. Dėl to, net jei Levy'is teisus, kad veikėjas kontroliuoja padėtį tik, kai žino viską apie ją, tai nebūtinai paneigia atsakomybę. Veikėjui reikia turėti tam tikrą, neabejotinai nemažą kontrolės laipsnį. Tačiau reikalavimas, kad veikėjas visada kontroliuotų padėtį yra neįmanomas jei kalbame tik apie veiksmo momentą. Net ir šokinėjimas nuo veiksmo prie ankstesnio veiksmo, kaip kad būtų daroma pagal volicionistinį apkaltintino nežinojimo supratimą, nepadarytų jo labiau įmanomu. Kiekvieno tokio veiksmo atveju, sutraukus situaciją laike taip, kad ji apimtų tik valingą sprendimą, galiausiai veikėjas jau labai mažai ką kontroliuoja. Lygiai taip pat, kuo labiau sutraukiame šią situaciją, tuo sunkiau pasakyti, kad veikėjas kažką žino, jei žinojimą siejame su tam tikrų minčių sąmoningu suvokimu. Tokiu atveju galime pagrįstai teigti, kad smulkiausioje pasirinkimo situacijoje veikėjas jau nieko nežino apie tai, dėl ko ir kaip elgiasi. Tada siauresnis

žinojimo reikalavimas yra toks pats neįmanomas kaip ir, pagal volicionistus, nuo jo priklausomas platesnis kontrolės.

Pajėgumais grįstos teorijos nekalia tokio reikalavimo. Pavyzdžiui, Fernando Rudy-Hilleris pateikia pajėgumais grįstą apkaltintino nežinojimo versiją, pagal kurią pagrįsta priskirti atsakomybę jei veikėjas galėjo ir turėjo išsiaiškinti moralės reikalavimus (Rudy-Hiller 2017). Baudžiamosios atsakomybės atveju, esminis klausimas yra, ar galima buvo iš veikėjo reikalauti, kad jis išsiaiškintų specifinę, labai ribotą moralės reikalavimų sritį. Tai yra sritis, reikalaujanti išvengti tam tikrų, konkrečių, kitiems žalingų veiksmų. Kuo labiau ši sritis apribota, tuo labiau tikėtina, kad šis reikalavimas yra pagrįstas. Dėl to čia yra itin svarbu tai, kad liberali baudžiamoji teisė griežtai apriboja leistiną kriminalizaciją.

Tai kad kompetentingas veikėjas, turintis bent kažkokią kontrolę savo aplinkybėms, galėjo išsiaiškinti, ko iš jo reikalauja baudžiamoji teisė, yra akivaizdu. Tad tol, kol laikome šiuos reikalavimus pagrįstais, nėra jokios priežasties atleisti veikėją nuo atsakomybės tuo pagrindu, kad jis jų nelaiko pagrįstais. Čia svarbu, kad atsakomybės skeptikai nėra moralės skeptikai. Pati moralės nežinojimo idėja remiasi tuo, kad yra moralės dalis, kurią priimame ir galime žinoti.

2.2.8. Atsakomybė be tapatybės

Laikiškumo momento svarbos pabrėžimas atveria ir tam tikrų problemų liberaliai baudžiamosios teisės teorijai. Galima dar radikaliau paneigti veikėjo atsakomybę laike, neigiant jo tapatybę laike. Jei veikėjas konkrečiame nusikaltimo momente nėra tas pats, kaip vėlesnis veikėjas, kaip galime jį bausti?

Valstybės analogija, prie kurios nuolat grįžtama šioje disertacijoje yra pravarti ir todėl, kad ją naudojami ir tokie autoriai, kurių pozicijos meta iššūkį liberaliai baudžiamosios teisės teorijai. Derekas Parfitas pateikia bene rimčiausią Vakarų filosofijoje iššūkį įsitikinimui, kad asmenys išlaiko tapatybę laike, pasinaudodamas palyginimu su valstybe, kuri skolinasi iš Davido Hume'o. Pasak Hume'o, lygiai taip, kaip nėra vieno tikslaus standarto, kuris leistų išspręsti ginčą dėl to, kada pasikeitus visiems valstybės nariams, žmonėms ir įstatymams, ji lieka ta pati ar pasikeičia, nėra ir atsakymo, ar pasikeitus asmens charakterio savybėms ir idėjoms, prarandama tapatybė (Hume 2007: 202-203). Tad asmeniui palengva besikeičiant, kai kuriose situacijose neturėsime vienareikšmiško atsakymo į klausimą, ar tai vis dar tas pats asmuo, net ir žinodami apie situaciją viską, kas yra žinotina (Parfit 1987

[1984]: 211-214). Neturėsime, nes net jei žinosime visus fizinius, biologinius, istorinius ir kitokius reikšmingus situacijos aspektus, nerasime, kuo pagrįsti vienareikšmišką atsakymą į šį klausimą.

Pagal Parfito, reduktyvistinę sampratą, asmuo nėra nieko daugiau kaip kūnas ir smegenys, ir serija tarpusavyje susijusių fizinių ir mentalinių įvykių (Parfit 1987 [1984]: 217). Regis, daugiausiai, ką galime pasakyti yra tai, kad į asmens egzistavimą įeina bent jau tiek. Tam, kad galėtume teigti tapatybę laike, asmenys turėtų būti kažkas daugiau, kas neštų šią nekintančią tapatybę. Turėtume žinoti kažkokį papildomą metafizinį faktą. Parfito dažniausiai naudojamas tokio papildomo dalyko, kažko daugiau, kuo dar galėtume būti, pavyzdys yra karteziškasis ego (Ibid. 210). Matyt, kitas pavyzdys galėtų būti siela, bent jau pagal kai kurias jos koncepcijas. Tad jei negalime pagrįsti kažko tokio egzistavimo, turėtume priimti, kad asmuo nėra nieko daugiau nei tai, į ką jis gali būti redukuojamas, tai yra, kūnas, smegenys ir serija tarpusavyje susijusių įvykių.

Neigdamas, kad mes visada turime vienareikšmišką atsakymą į tapatybės klausimą, Parfitas tuo pačiu neigia ir dar vieną įprastą įsitikinimą – kad svarbu turėti tokį atsakymą (Parfit 1971: 3). Šis atsakymas nėra svarbu, nes mes galime žinoti apie situaciją viską, kas yra svarbu ir vis tiek nežinoti atsakymo į šį klausimą. Tačiau šitai reiškia, kad nesvarbi yra būtent kategorinė tapatybė, tapatybė, kaip taip-arba-ne, viskas-arba-nieko klausimas. Pasak Parfito, svarbu yra Santykis-R, kuris susideda iš tinkamo pagrindo ir psichologinio susietumo ir/arba psichologinio tęstinumo (Parfit 1987 [1984]: 215). Asmens smegenys yra įprastas pagrindas, tačiau iš esmės bet kokia priežastis, dėl kurios išlieka psichologinis susietumas/tęstinumas galėtų būti tinkama (Ibid.). Psichologinis susietumas yra specifinių, tiesioginių psichologinių ryšių turėjimas, o psichologinis tęstinumas – turėjimas stiprių persidengiančių susietumo grandinių (Ibid. 206). Aš esu susietas su vakarykščiu savimi, nes turiu stiprių tiesioginių ryšių su savo vakarykštėmis būsenomis, kaip kad tai, kad tiesiogiai jas atsimenu. Aš neturiu tokio susietumo su savimi konkrečią dieną prieš 20 metų, tačiau turiu psichologinį tęstinumą, nes mano tiesioginiai ryšiai su vakarykščiu manimi persidengia su vakarykščio manęs tiesioginiais ryšiais su užvakarykščiu manimi ir taip toliau iki pat dienos prieš 20 metų ar dar anksčiau. Psichologinis susietumas gali būti didesnis ar mažesnis. Būtent jis yra svarbus to paties žmogaus išlikimui, tad šis išlikimas taip pat yra laipsnio klausimas.

Tad tai, ar šis žmogus teisiamas už nusikaltimą, kuris buvo padarytas prieš 10 metų, yra tas pats tą nusikaltimą padaręs žmogus (žinant, kad jį padarė jo jaunesnis Aš), gali būti laipsnio klausimas. Parfitas pateikia įvairių argumentų

ir mintinių eksperimentų pagrįsti požiūrį, kad niekas, ką apie save žinome, nepagrindžia taip–arba–ne tapatybės laike (Parfit 1971; Parfit 1987 [1984]: 199–347). Tačiau čia nereikia aptarti ir atmesti šių argumentų, kadangi nesiekama įrodyti, kad Parfito asmens samprata ir tapatybės teorija yra klaidinga.

Išties, kai kurios esminės Parfito idėjos puikiai dera su disertacijoje ginamomis pozicijomis. Yra pagrindo teigti, kaip matėme, kad asmuo yra panašus į valstybę suverenumo ir savęs valdymo aspektais. Jei asmuo yra panašus į valstybę ir tapatybės aspektu, tai tegali sustiprinti pastarųjų panašumų pagrįstumą ir svarbą. Daugelis esminių su baudžiamąja atsakomybe susijusių sampratų, kaip ir pati atsakomybė, ginamu požiūriu yra laipsniuojamos. Idėja, kad ir tapatybė yra svarbi kaip laipsniuojama, gali tik sutvirtinti šį požiūrį. Be to, laipsniuojama tapatybė gali būti papildomas pagrindas kai kurioms intuityviai liberalams priimtinioms praktikoms, kaip kad bausmės sušvelninimas praėjus daug laiko ar veikėjui smarkiai pasikeitus. Būtent šių praktikų svarstymui Parfito teorija neretai pasitelkiama nūdienos diskurse (Ferzan 2018; Diamantis 2019; Feldman 2021).

Tad esminis tikslas yra parodyti, kad liberali baudžiamosios teisės teorija, grįsta autonomijos ir kontrolės sampratomis, nėra priklausoma nuo tapatybės laike sampratos, pagal kurią ji yra priskiriama vienareikšmiškai, kaip viskas–arba–nieko savybė. Rebecca Dresser aptaria autorius, kurie laikosi pozicijos, jog toks reduktyvizmas būtų destruktivi jėga daugeliui moralinių, teisinių ir kultūrinių praktikų (Dresser 1990: 415), tačiau parodo, kad baudžiamosios atsakomybės teorija iš esmės gali integruoti Parfito reduktyvizmą. Prie jos analizės dar bus sugrįžta kitoje dalyje. Šią dalį užbaigia Parfito teorijos aptarimas santykyje su dviem pagrindinėmis šios dalies sąvokomis – autonomija ir kontrole.

Pradedu nuo pastarosios. Aptardamas, kaip atsakomybė už nusikaltimą galėtų būti priskiriama vėlesniems veikėjo Aš (angl. later selves), atsiradusiems jau po fakto, Parfitas teigia, kad galime juos traktuoti kaip nusikaltimo bendrininkus, kurių atsakomybės už nusikaltimą laipsnis yra priklausomas nuo to, koku laipsniu jie yra susieti su nusikaltėliu nusikaltimo padarymo metu. (Parfit 1973: 143-144; Parfit 1987 [1984]: 323-326). Kiekvienas nusikaltimas tampa kolektyviniu nusikaltimu su skirtingiems veikėjo Aš priskiriamais mažesniais ar didesniais atsakomybės laipsniais. Tačiau jis priskiriamas nebūtinai pagal vėlesnių veikėjų nuotolį laike nuo nusikaltimo fakto. Pagal teorijas, laikančias veikėjo kaltą sprendimą atsakomybės lokusu, veikėjas yra kaltas sprendimo momentu. Kitais momentais jis nepadaro nieko blogo ir netgi gali būti visiškai neatsakingas, jei

yra nekompetentingas. Tad priėmus Parfito reduktyvizmą, teorijos, kuriose pabrėžiama sprendimo svarba, tuo pačiu išryškina veikėjo fragmentaciją. Atrodo, kad tada atsiranda problema, kaip galima teisti vėlesnius veikėjus, kurie nėra tie patys, kaip veikėjas sprendimo momente. Racionalaus pasirinkimo teorijos irgi gali tai paaiškinti pasiremdamos tuo, kad veikėjai vis tiek yra bent tam tikru laipsniu tapatūs kaltam veikėjui sprendimo momente.

Kontrolės teorijos gali išplėtoti šį paaiškinimą. Visu pirma, pagal ginamą kontrolės teorijos versiją, veikėjas nebūtinai yra kalčiausias sprendimo momente. Smulkiausiame momente jis nieko negalėjo pakeisti. Išties, nėra vieno momento, kuris būtų veikėjo kaltės lokusas. Veikėjas yra kaltas už blogą savivaldą laike. Tad blogo veiksmo neišvengimas įtraukia visus veikėjo Aš per visą nusikaltimo situaciją laike.

Po jos atsiradę veikėjo Aš taip pat turi tam tikrą kontrolę, galėdami atsisakyti naudos, gautos iš nusikaltimo, ar atlyginti jo žalą. Šiuo atveju tai, kad kontrolė nebuvo įveiksminta, galėtų būti interpretuojama kaip tam tikro laipsnio bendrininkavimas po paties nusikaltimo padarymo fakto (Šataitis 2025). Tačiau veikėjo atsakomybė priklauso ne tik nuo kontrolės. Veikėjo atsakomybė, kaip ir valstybės, yra išsidėsčiusi laike ir nebūtinai mažėja vien su laiko nuotoliu. Veikėjas gali būti panašesnis į savo Aš prieš kelis metus nei į savo Aš prieš kelis mėnesius. Tad atsakomybės laipsnis veikiau priklauso nuo veikėjo vidinės struktūros pokyčių nei vien nuo laiko. Prisiminus Ainslie'io nurodytą motyvacinių būsenų kovą, galime teigti, kad veikėjo atsakomybė priklauso nuo to, kokia veikimo strategija laimi ilguoju laikotarpiu ir kiek ji panaši į ankstesniąją, kuri nulėmė blogo veiksmo padarymą. O tai priklauso nuo veikėjo autonominių sprendimų ir savikontrolės. Būtent šia prasme veikėjo tapatybės laipsnis nulemia ir atsakomybės laipsnį. Tad šitai yra nulemiama veikėjui aktyviai dalyvaujant, o ne vien pasyviai esant laiko tėkmėje.

Parfitas nurodo, kad reduktyvizmas suteikia tam tikrų argumentų už paternalizmą ir prieš autonomiją. Vėlesni mūsų Aš, nutrūkus visiems psichologiniams ryšiams iš esmės tampa kitais žmonėmis ir dėl to mūsų pareigos jiems pasidaro kaip pareigos kitiems žmonėms (Parfit 1987 [1984]: 321). Tad argumentas už paternalizmą čia yra tas, kad mes galime priversti kitą žmogų kaip nors elgtis ar nesielgti tuo pagrindu, kad jo elgesys kenkiantis jo vėlesniems Aš, išties tam tikru laipsniu kenkia kitiems žmonėms. Laipsnis, kuriuo žmogus yra jau nebetapatus savo ankstesniam Aš, gali būti labai didelis. Pavyzdžiui, regis, galėtume uždrausti asmeniui rūkyti, nes senatvėje jo kitas Aš, kuris jau bus visiškai ar beveik visiškai kitas žmogus, neturėtų kentėti dėl šio dabartinio žmogaus pasirinkimų.

Parfitas čia, regis, pats pamiršta analogiją su valstybe, kurią naudoja tik tapatybės laike neapibrėžtumui paaiškinti. Tačiau, rimtai priimant šią analogiją, turime matyti, kad asmuo yra kaip valstybė ir ta prasme, kad jis turi teisę save determinuoti laike. Paprastai nelaikytume vienos valstybės prievartos prieš kitą pateisinamos tuo, kad agresorė ketina išgelbėti užpultos valstybės ateities kartas nuo blogesnio gyvenimo. Pagarba valstybės suverenitetui tam prieštarauja. Asmuo, kaip minėjo Feinbergas, paprastai yra pasiekęs daug didesnę integralumą nei valstybė, tad, tai, kas grindžia valstybės suverenumą, grindžia asmens suverenumą dar labiau. Asmens kintančios motyvacinės būsenos galiausiai arba nulems tai, kad vėlesnis asmuo yra panašesnis į dabartinį rūkantį save ir dėl to negali teigti, kad nenusipelno rūkymo pasekmių, arba pakeis save taip, kad mes rūkyti. Šie pasirinkimai yra asmens suverenios teisės ribose ir niekas tame, kad jis yra sinchroniškai ir diachroniškai išsiskaidęs, nepaneigia to labiau, nei kad valstybės buvimas vidujai išsiskaidyta ir laike tik tam tikru laipsniu sau tapačia, paneigtų jos suverenumą.

3. PAGRINDINĖS ALTERNATYVOS IR MIŠRIOS NEOKLASIKINĖS BAUDŽIAMOSIOS TEISĖS TEORIJOS PRANAŠUMAS

Ankstesnėse dalyje parodyta, kokie turėtų būti liberalios baudžiamosios teisės teorijos, paremtos centrinėmis autonomijos ir kontrolės sampratomis, atsakymai į kylančias asmens išnykimo ir didėjančio prievartos potencialo problemas. Paskutinėje dalyje susiesiu šiuos atsakymus su nuosaikiomis, neoklasikinėmis mišriomis baudžiamosios teisės teorijomis ir trumpai apysvarstysiu pagrindines, radikalias alternatyvas. Svarstant šias teorijas prievartos apribojimo prieš asmenį kriterijumi, kuris, kaip aptarta, yra pagrindinis liberalios demokratijos baudžiamosios teisės teorijos kriterijus, paaiškės nuosaikios teorijos, grįstos autonomijos ir kontrolės sampratomis pranašumai.

3.1. Mišrios neoklasikinės teorijos: retributyvizmas tarp ribojančio ir dominuojančio

Centrinė baudžiamosios teisės teorijos kontroversija yra tarp utilitarizmo, grindžiančio bausmę kokia nors jos siekiama nauda ir retribucinių teorijų, pagal kurias bausmė yra teisingas atpildas už padarytą nusikaltimą. Ši skirtis taip pat gali būti įvardijama kaip, atitinkamai, tarp konsekvencionalistinių ir deontologinių arba žiūrinčių į priekį ir žiūrinčių atgal teorijų. Rečiau vartojamas George'o Fletcherio šios skirties įvardijimas kaip tarp santykinių ir absoliučių (Fletcher 2001: 267), tačiau kaip ir dauguma teoretikų, Fletcheris kildina pirmąsias teorijas iš utilitaristinės tradicijos, pirmiausia siejamos su Cesare Beccaria ir Jeremy'iu Bentham'u (Bentham 2000), o antrąsias iš deontologinės tradicijos siejamos su Kantu (Kant 1870) ir Georgu Hegeliu (Hegel 2000).

Su Hegeliu dažnai siejama ir tezės–antitezės–sintezės triada, per kurią galime pažvelgti ir į baudžiamosios teisės filosofijos vystymąsi per šių klasikinių teorinių kryptių santykį. Jei retribucinė tezė yra tai, kad pelnyta bausmė yra teisingumo reikalavimas, nesvarbu, kokia būtų bausmės nauda, tai utilitaristinė antitezė yra, kad numanoma nauda ir tik nauda yra svarbu baudžiant. Sintezė išryškėja pastarojo šimtmečio antrojoje pusėje. Remdamasis Johno Rawlso pagrįstu skirtumu tarp kokios nors praktikos pateisinimo ir konkretaus veiksmo toje praktikoje pateisinimo (Rawls 1955), H.L.A. Hartas pirmą kartą 1968 metais pasirodžiusiame tekste teigė, kad bendrasis bausmės instituciją pateisinantį tikslas gali būti tik utilitaristinis,

tačiau konkrečią bausmę, konkrečiam veikėjui pateisina tai, kad jis to nusipelno dėl savo padaryto nusikaltimo (Hart 2008a: 9). Baudžiamosios teisės filosofija, besiformavusi Harto teisės ir Rawlso politikos filosofijos idėjų įtakoje, nebematė būtinybės įsipareigoti tik vienokiam ar kitokiam baudžiamųjų praktikų paaiškinimui, visiškai neigiant, kad praktikos nauda ar teisingas atpildas yra svarbu.

Tiesa, tam tikras konfliktas išliko iki dabar ir nematyti jokių ženklų, kad artimiausiu metu išnyks. Kalbant apie nuosaikias, neoklasikines baudžiamosios teisės teorijas, turimos galvoje teorijos, kurios pripažįsta, jog ir tai, koks bausmės poveikis ateičiai (pažeidėjui konkrečiai ir/arba visuomenei apskirtai), ir tai, kad baudžiami būtų tik tie, kurie to nusipelno, gali būti svarbu. Esminė šios dalies tezė yra, kad būtent tokios teorijos, priėmusios ankstesnėje dalyje suformuluotas kontrolės ir autonomijos sampratas bei su jomis sietinus liberalios teorijos atsakymus, geriausiai sprendžia prievartos ribojimo klausimus, nūdienos augančio prievartos prieš asmenį potencialo sąlygomis. Tačiau nemažai autorių vis dar jaučia poreikį panaikinti bet kokias nuorodas į nusipelnymą bausmės teorijoje ir konstruoja radikaliai utilitaristines teorijas, kurios užima svarbią vietą šiandienos diskurse. Jos bus aptariamose kituose šios dalies skyriuose.

Svarbiausios neoklasikinės teorijos, kurios nėra radikaliai utilitaristinės, pagal jų santykį su retributyvizmu, yra ribojančio retributyvizmo, dominuojančio retributyvizmo arba kažkas tarp jų. Ribojančio retributyvizmo sampratą atsirado su Norvalo Morriso teorija (Morris 1982; Morris and Tonry 1990), kurioje nusipelnymas nustato tik žemutinę ir aukštutinę ribas, kiek pažeidėjas gali būti baudžiamas, o visa kita sprendžiama utilitaristiniais principais. Daugelis utilitaristinių teorijų, išskyrus tas, kurios neigia, kad išvis kažkokios ribos bausmei turėtų būti nustatomos, taip pat galėtų būti pagrįstai priskiriamos ribojančio retributyvizmo teorijoms.

Dominuojantis retributyvizmas yra Davido O. Brinko terminas, kuriuo jis nurodo į savo paties teoriją, aptartą ankstesnėje dalyje. Pasak jo, toks retributyvizmas teigia, kad mes turime bausti visus ir tik kaltus pažeidėjus dėl to, kad jie padarė nusikaltimą, ir proporcingai jų nusipelnymui ar bent jau ne griežčiau, tačiau palieka vietos nuspręsti, kaip būtent baudžiama atsižvelgiant į ateities naudą ir utilitaristinius tikslus, kaip kad pažeidėjo reformavimas ar atgrasymas (Brink 2021: 147-151). Andreaso von Hirscho proporcingumo teorija, kuri pati yra dominuojanti baudžiamosios teisės teorija jau pusę amžiaus, yra mišri dominuojančio retributyvizmo teorija. Pagal jos pirminę formuluotę, pažeidėjas nusipelno bausmės, tačiau kadangi bausmė sukelia

kančią, jos paskyrimas iki galo pateisinamas tik dėl to, kad atgrasydama nuo pažeidimų, ji padeda išvengti daugiau kančios nei sukelia (von Hirsch 1976: 54).

Ryškiausias nūdienos retributyvistas, kuris eksplacitiškai neigia, kad baudžiant utilitaristinės priežastys irgi gali būti svarbios, yra Michael'as Moore'as. Pasak Moore'o, retribuciniu požiūriu gėris, kuris pasiekiamas baudžiant, neturi nieko bendro su ateities dalykų padėtimi, o nusipelnymas yra pakankama priežastis bausti (Moore 1997: 87–88), dėl kurios visuomenė turi pareigą sukurti bausmės institucijas (Ibid. 91). Tad, viena vertus, Moore'o teoriją galima būtų laikyti radikalaus, grynojo retributyvizmo teorija, kuri ryškiai skiriasi nuo nuosaikių mišrių teorijų. Tačiau, kaip matėme, Moore'as įveda įvairius laisve ir autonomija grįstus apribojimus bausmei, dėl kurių jo, iš pirmo žvilgsnio grėsmingai vienareikšmiška teorija, išties, pasidaro gerokai nuosaikesnė. Tad Richardas Frase abejoja, ar Moore'o apribojimai nedaro jo teorijos mišria, nors pastebi, kad dauguma jo apribojimų atsirandą iš deontinių, o ne utilitaristinių vertybių (Frase 2012: 115–116). Kai kurie apribojimai, kaip kad tai, jog menki, privatūs, motyvuotų suaugusių žmonių amoralūs veiksmai nėra verti to, kiek kainuotų juos bausti (Moore 1997: 151), yra aiškiai utilitaristiniai. Liberalui čia užtektų pasakyti, kad privatūs, niekam nekenkiantys suaugusių žmonių veiksmai neturėtų būti kriminalizuoti. Tad Moore'as įtraukia utilitaristinį kaštų principą ten, kur jis net nėra būtinas.

Tad Moore'o teorija išties yra mišri, nors ir ryškiausiai dominuojančio retributyvizmo bent jau šio ir pastarojo šimtmečio filosofinėje literatūroje. Be to, daugelis Moore'o teorijos aspektų, pabrėžiančių laisvės ir autonomijos svarbą, išties dera su tomis priemonėmis, kuriomis sprendžiu asmens išnykimo ir neurointervencijų problemas šiuolaikinėse neuromokslų paveiktose baudžiamosios teisės diskusijose. Todėl, tikėtina, kad visos teorijos nuo ribojančio retributyvizmo iki Moore'o apriboto, bet itin dominuojančio retributyvizmo, yra suderinamos su čia ginamais autonomija ir kontrole grįstais atsakymais į liberalizmui metamus iššūkius. Jos yra suderinamos, nes taip pat pripažįsta veikėjo galimybę būti atsakingu ir laipsnišką atsakomybės pobūdį, kuris bent iš dalies priklauso nuo to, ko veikėjas nusipelno.

Kiti teoretikai, priskiriantys save retributyvistams, yra aiškiai nuosaikūs ir linkę atsižvelgti į įvairius svarstymus, nepriklausomai nuo jų teorinės kilmės. Pavyzdžiui, Husako supratimu, proporcingumas reikalauja, kad pelnyta bausmė, ceteris paribus, būtų išvedama iš nusikaltimo sunkumo, tačiau nekonkretizuoja, kokia turėtų būti tokios bausmės forma (Husak 2022: 175–176). Tad retributyvizmas palieka vietos bausmei siekti ir kitų visuomenei naudingų tikslų.

Liberali baudžiamosios teisės teorija, suformuluota pirmosiose disertacijos dalyse nėra įsipareigojusi galimybei ar tikslui visada kuo tiksliau nustatyti kokio griežtumo bausmės nusipelnoma. Tačiau ja remiantis pagrįsta svarstyti pelnytos bausmės formą, tai yra, galimybę apriboti veikėjo autonomines valdas būtent toje srityje, kur jis parodė blogą savivaldą. Tad, pavyzdžiui, smurtaujantis pažeidėjas galėtų būti atskiriamas nuo žmonių ne tik jų saugumo pagrindu, bet ir dėl to, kad jis to nusipelno kaip nesugebėjęs tinkamai savęs valdyti tarp kitų asmenų, tai yra, nesugebėjęs išvengti agresijos nusikaltimo. Šiuo atveju, utilitaristinė ir retribucinė logika suteikia skirtingas, viena kitą papildančias priežastis taikyti tą pačią bausmę, nors nebūtinai to paties dydžio.

3.2. Bandymo atmesti retributyvizmą remiantis viešuoju protu nesėkmė

Disertacijoje pateikiama liberalios demokratijos reikalavimų baudžiamosios teisės teorijoms samprata atsiremia į politinio liberalizmo principus, kuriuos įtakingiausiai suformulavo Rawlsas. Nors ši samprata nėra įsipareigojusi visur sutikti su Rawlso idėjomis, jai prieštaraujanti pozicija, kildinama iš pamatinių Rawlso idėjų, išties, dėl to yra dar svarbesnis iššūkis. Jei politinis liberalizmas reikalauja atmesti kažką iš disertacijoje pasiūlytos teorijos pamatinių idėjų, tada galimai klystu, kad ši teorija yra suderinama su liberaliomis demokratijomis ir beveik neabejotinai klystu, kad ji yra tinkamiausias būdas spręsti iššūkius liberalizmui, aptartus ankstesnėse dalyse. Baudžiamosios teisės filosofai ne itin dažnai nuosekliai naudojami Rawlso idėjomis, grįsdami savo atsakymus į su bausmės tikslais susijusius klausimus. Tačiau kai jie jas pasitelkia, tai beveik visada būna siekiant paneigti retributyvizmą. Kaip minėta, neoklasikinės liberalios teorijos priima retribucinį nusipelnymo reikalavimą bent jau kaip apribojantį galimą bausmę.

Tiesa, išvesti retributyvizmo atmetimą iš paties Rawlso idėjų nėra taip paprasta. Skyriuje apie teisės viršenybę jis pateikia šokius tokius svarstymus apie tai, kokie baudžiamojo teisingumo principai galėtų būti išvedami iš pirmojo – pamatinio – laisvės principo, dėl kurio būtų susitarta pirminėje pozicijoje (Rawls 1999a: 206–213). Šiuos svarstymus įprasta laikyti itin neišsamiais ir nevienareikšmiškai suprantamais. Tačiau nurodęs, jog neišsamūs ir padriki Rawlso svarstymai apie bausmę visgi veikusiai rodo, kad jam baudžiamasis teisingumas yra retribucinis (Flanders 2016a: 85-86), Chadas Flandersas imasi „gelbėti“ Rawlsą nuo retributyvizmo, pateikdamas jo interpretaciją, labiau suderinamą su rehabilitaciniu baudžiamosios teisės idealu (Ibid.: 106). Čia Flanderso bandymo „pataisyti“ Rawlso idėjas metodas yra ir kitų autorių panašiais tikslais (Donnelly 1990; Brettschneider 2007)

anksčiau naudotas teiginys, kad turėtume įsivaizduoti, ką asmenys po nežinojimo uždanga rinktųsi kaip bausmės pagrindą, numatydami, kad nežino ar taps pažeidėjais ar ne. Pavyzdžiui, pasak Samuelio Donnelly'io, apsvarstę baudžiamąjį teisingumą ir iš pažeidėjo, ir iš aukos pozicijos, asmenys pirminėje padėtyje nebūtų suinteresuoti bausme, kuri neatneša socialinės naudos (Donnelly 1990: 770).

Tačiau šituo galima abejoti bent dviem būdais. Pirma, vėlgi, sekant pačiu Rawlsu, pirminė padėtis yra idealios teorijos dalis, o baudžiamoji teisė priklauso neidealiai dalinio sutikimo teorijai (Rawls 1999a: 277). Gerai sutvarkytoje visuomenėje baudžiamosios teisės reikėtų tik užtikrinimo problemai spręsti (Ibid.), tai yra, užtikrinti, kad susitarimų būtų laikomasi. Tad racionali asmenys, siekiantys susitarti dėl idealios visuomenės, pirminėje padėtyje nebūtinai turėtų svarstyti galimybę, kad taps nusikaltėliais, nes jų tikslas yra sukurti tokią visuomenę, kur net ir nelygybė neskatinėtų nusikaltimų. Išties, jiems būtų neracionalu manyti, kad yra reikšminga tikimybė, jog nusikals, jei nusikaltimai reikšmingai priklauso nuo struktūrinių nelygybių. Kita vertus, galbūt ir maža galimybė, pavyzdžiui, galimybė, kad turės itin blogą charakterį, priverstų juos susimąstyti, kokių bausmės principų jie norėtų.

Antra, tokiu atveju nėra priežasties manyti, kad jie rinksis retributyvizmo visišką atmetimą. Idėja, kad tik tie asmenys, kurie pačiu pažeidimo aktu nusipelno bausmės, gali būti baudžiami, turėtų būti priimtina visiems už nežinojimo uždangos. Ypač, bet nebūtinai tik, galvojant apie tai, kad jie greičiausiai nepadarys pažeidimo. Idėja, kad bausmė už konkretų nusikaltimą negali būti neproporcingai griežta, esantiems už uždangos turėtų būti priimtina, galvojant, kad visgi yra galimybė, jog jie taps pažeidėjais. Galima mėginti šias idėjas išvesti iš utilitaristiniais tikslais grįstos baudžiamosios justicijos poreikio išsaugoti legitimumą visuomenės akyse. Tačiau dėl to, šios idėjos netampa mažiau retribucinėmis. Jos taip pat išlieka lengviau prieinamos tiesiog priėmus, kad nėra būtinybės visiškai atmesti retributyvizmo idėjas.

Įdomesnis ir originalesnis Flanderso būdas paneigti retributyvizmą remiasi Rawlso viešojo proto idėja. Pasak Flanderso, retributinė nusipelnymo idėja yra pernelyg metafizinė ir kontraversiška, kad galėtume ja grįsti bausmę, kadangi ne visi žmonės priima, jog mes kažko nusipelnome (Flanders 2016b: 54–55). Flandersas išplėtoja šią idėją, pasiūlydamas galvoti apie apiplėštą žmogų, kuris reikalauja, kad valstybė skirtų resursų, kad plėšikas būtų nubaustas ir tai, kokiomis priežastimis šis reikalavimas galėtų būti grįstas (Flanders 2017). Jis mano, kad jis negali grįsti šito reikalavimo atpildo idėja,

nes ši neišvengiamai atsirems į kažką, ką viešasis protas galėtų protingai atmesti.

Flandersas duoda kelis pavyzdžius, kaip kad pačią pamatinę intuiciją, kad dera, jog pažeidėjai kentėtų už tai, ką blogo padarė bei idėją, kad taip gražinama metafizinė pusiausvyra, ir jas atmeta (Ibid. 67). Šiame atmetime nėra nieko įdomaus. Žinoma, kad viešasis protas blokuotų priežastis, kurių forma iš esmės yra „aš taip jaučiu“ arba „tokia yra metafizinė tikrovė“, nepriklausomai nuo to, ką būtų bandoma jomis pagrįsti. Tačiau vargu ar retribucinės teorijos išvis būtų vystomos, jei šių teorijų atstovai manytų, kad tokių argumentų užtenka pagrįsti konkrečiai bausmei ar retribucinei bausmės sampratai apskritai.

Panašiai Benjaminas Ewingas nurodo, kad retributyvizmas negali būti pagrindu politiškai legitimuoti baudžiamojo teisingumo principams, siūlydamas suprasti retributyvizmą kaip doktriną, būtinai pabrėžiančią vidinę moralinę pelnytos bausmės vertę, kaip būtiną pilno bausmės paaiškinimo dalį (Ewing 2015: 378). Taip smarkiai apribojus viską, ką gali reikšti retributyvizmas, iš esmės prieinama prie jau aptarto pastebėjimo, kad vien tik moralinė doktrina politiniame liberalizme negali būti įtvirtinta kaip legitimumo pagrindas. Tačiau Ewingo pagrindimas, kodėl retributyvizmas turėtų būti suprantamas tik taip, atrodo silpnas.

Flandersas svarsto, kad pati nusipelnymo idėja galimai numano kontraversiškas metafizines idėjas apie laisvą valią (Ibid.). Kaip matėme, ne. Tik metafizinio nusipelnymo idėja numano metafizinę valios laisvę. Tačiau, kaip parodė Strawsonas, metafizinė laisva valia yra ne tik nebūtina kaltinimui už veiksmus, bet ir nėra labai aiškus reikalavimas. Galima ginčytis, kad yra skirtumas tarp Strawsono reakcinių požiūrių ir bausmės kaip pelnyto atpildo idėjos. Tačiau šiuo atveju, šis skirtumas nebūtų svarbus. Svarbu, kad asmenys laiko vieni kitus tinkamais kaltinimo subjektais ir atskiria, kada kaltę priskirti tinka, o kada ne, be jokių referencijų į metafizinę plotmę. Ir būtent šiais reakciniais požiūriais grįstos įprastos kaltinimo ir baudimo praktikos. Išties, pelnytas atpildas yra būdas įvardinti šias tarpasmenines atsakomybės priskyrimo ir bausmės skyrimo praktikas, kurios yra atpildas visiškai horizontalia prasme, nenurodant į nieką virš ar anapus žmonių tarpasmeninių santykių. Galima neigti šių santykių idealumą ar mėginti patobulinti šių praktikų funkcionavimą. Bet būtų nepagrįsta, remiantis viešuoju protu blokuoti galimybę teigti, kad tokios bausmės praktikos yra deramos reakcijos į tai, ką pažeidėjas padarė. Toks grindimo būdas ir remiasi pamatine nemetafizine nusipelnymo idėja. Išties, šioje vietoje Flanderso argumentas apie valios laisvę apsiverčia. Viešasis protas neleidžia neigti tokio

horizontalaus nusipelnymo ir juo grįstų praktikų nurodant į kontraversiškas idėjas apie determinizmą ir jo reikšmę nusipelnymui.

Flandersas taip pat aptaria kelias retribucines teorijas, lengviau susiejamas su metafizinėmis idėjomis ar visa apimančiomis doktrinomis, įskaitant Moore'o, ir teigia, kad viešasis protas jas blokuotų. Čia ne tiek svarbu šių konkrečių teorijų aspektai ir kiek jie pagrindžia tokį blokavimą. Svarbiau yra tai, kad ten kur Flandersas mato metafiziką, Zachary'is Hoskinsas įžvelgia, kad retributyvizmas remiasi teisingumo kaip sąžiningumo (angl.: fairness) idėja, pagal kurią pažeidėjai įgyja nesąžiningą pranašumą visuomenėje, o bausmė yra tinkamas būdas jį panaikinti (Hoskins 2022: 132). Tad čia atsiremama į sąžiningos kooperacijos idėją, kuri išties yra svarbi pačiam Rawlsui ir tikrai neprieštaruja politiniam liberalizmui. Čia Flanderso ir Hoskinso aptariamą Herberto Morriso retributyvizmą (Morris 1968) ir tokį sąžiningumo idėjos panaudojimą dar galima bandyti suvesti į metafiziką. Tačiau sąžiningumas įtakingiausioms šiuolaikinėms retribucinėms teorijoms yra svarbus kiek kitaip.

Pagal von Hirscho dominuojantį retributyvizmą, proporcingumas kaip teisingumo – fairness prasme – reikalavimas yra susijęs su iš anksto nustatytais visiems vienodai galiojančiomis taisyklėmis ir teisingu bausmių paskirstymu pagal bendrai sutartą nusikaltimų vertinimą (von Hirsch 2007: 419). Čia jau gana aiškiai kalbama apie reguliarumą ir bendrą protingą sutarimą, o ne metafiziką. Šios retributyvizmo versijos Flandersas nesvarsto.

Tačiau Flanderso atsakymas į Hoskinso kritiką yra iš dalies tinkamas ir šiuo atveju. Pasak Flanderso, pirma, toks sąžiningumas yra kažkas kito nei nusipelnymas ir atsiranda, kai jau turime baudžiamosios teisės sistemą, bet negali jos pagrįsti, nes neduoda atskiros priežasties bausti (Flanders 2014: 361–362; 2017: 46). Antra, galime apie formalias sąžiningumo ir lygybės vertybes, parazituojančias ant egzistuojančios baudžiamosios teisės sistemos, kalbėti be jokių idėjų apie žmogaus orumą ar vertę (Flanders 2017: 46). Čia į krūvą sudėta keletas idėjų, skirtų paneigti, kad retributyvizmą galima kažkaip išgelbėti, kurios, tačiau, niekaip nepaneigia, kad nusipelnymo idėja gali būti priimtina politiniam liberalizmui. Tačiau jos taip pat parodo, kuo Flanderso projektas yra ypač reikšmingas šiai disertacijai. Tai yra iš tų pačių idėjų apie bausmės teorijų priimtinumą politiniu liberalizmu grįstoms liberalioms demokratijoms kylantis radikalai kitoks projektas. Tai yra alternatyvi versija tam, kas tinkamiausia liberalioms demokratijoms, kurioje idėjos apie asmenį ir jo vertę tampa nesvarbiomis. Šis Flanderso projektas susiduria su rimtomis problemomis.

Pirmiausia, jam nepavyksta atmesti retributyvizmo, kas yra kone esminis jo tikslas. Iš to, kad sąžiningumas yra kažkas kito nei nusipelnymas neseka, kad šie dalykai nesusiję, ar kad vienas neparodo kito svarbos. Sąžiningumas reikalauja bausti tik tuos, kurie nusipelnė. Iš to, kad sąžiningumas ar nusipelnymas neduoda atskiros priežasties bausti, neseka, kad juos galima atmesti kaip nesvarbius ar nepagrindžiamus viešajame diskurse. Be to, idėja, kad nusipelnymas tikrai negali duoti atskiros priežasties bausti, yra kontraversiška. Kaip matėme, nusipelnymas, kaip tokia atskira priežastis yra kildinamas iš reakcinių požiūrių. Galiausiai, net jei nusipelnymas ar sąžiningumas negali būti pakankamos priežastys bausti, kas irgi nėra akivaizdu, tai dar nereiškia, kad negali būti būtinos atskirai ir pakankamos kartu su kitomis priežastimis bausti.

Tačiau įdomiau yra tai, kad pasak Flanderso, galime kalbėti apie lygybę ir sąžiningumą be jokių idėjų apie asmenų orumą ar vertę. Žinoma taip, tačiau problema yra ta, kad kai viešasis protas sprendžia negalėdamas nieko pasakyti apie asmenų orumą ar vertę, tikėtina, jog tai neišeis asmenims į naudą. Flanderso esminiu laikomas bausmės pagrindimo būdas, kurio neblokuoja viešasis protas, yra viešasis saugumas, kas reiškia nusikaltimų kontrolę ir prevenciją (Flanders 2017: 70). Flandersas remiasi Vincenzo Chiao idėjomis apie tai, kad baudžiamoji teisė neturėtų būti traktuojama kaip išskirtinė, labai besiskirianti nuo civilinės, o veikiau kaip vienas iš įrankių nusikaltimų kontrolei ir veikiausiai ne pats geriausias, kadangi verčiau skirtume resursus edukacijai ir struktūrinių neteisėsumų šalinimui (Chiao 2018). Tačiau susitelkę į ateities nusikaltimų prevenciją, kas iš ties yra daugiau nei vien tik baudžiamosios teisės problema, galime pamiršti, kad baudžiamoji teisė negali nesitvarkyti su tuo, kas ir išskiria ją iš kitų teisės sričių, tai yra, kompetentingų asmenų padaryti nusikaltimai. Net jei laikome baudžiamąją teisę pirmiausia kaip holistinės sistemos viešojo saugumo užtikrinimui dalimi, negalime ignoruoti to fakto, kad kartais reikės kažką daryti su pažeidėjais. Tada kylantis klausimas yra, ką mes galime su jais daryti vardan viešojo saugumo. Kokių priemonių ir argumentų jų panaudojimui viešasis diskursas neblokuotų?

Pavyzdžiui, autonomijos idėja, ir Feinbergo, ir mano adaptuota jos versija, ir praktiškai bet kokia kita, visada bus gana kontraversiška, net ir stengiantis vengti bet ko, kas galėtų susieti ją su metafizika. Flandersui autonomija, regis, irgi tėra formali vertybė, parazituojanti ant egzistuojančios baudžiamosios teisės sistemos (Flanders 2023: 46–49, išnaša 44). Vargu ar su tokia formalia, parazitine samprata pavyktų daug nuveikti apribojant prievartą, jei ir bandytume.

Tačiau turbūt apskritai negalėtume referuoti į ją ar pagrįsti asmens išskirtinės teisės determinuoti savo motyvacinį resursą, kai viešajame diskurse svarstytume neurointervencijų taikymą. Išties, neurointervencijos būtų puiki priemonė užtikrinti viešąjį saugumą. Jų efektyvumas galėtų būti grindžiamas vien moksliniais faktais, tad efektyvumas kaip priežastis tikrai negalėtų būti blokuojamas. Ar galėtų prievartinės neurointervencijos būti protingai pagrįstos pačiam pažeidėjui? Tikrai taip. Jas būtų galima pagrįsti ir viešojo saugumo tikslu, ir tuo, kad pačiam pažeidėjui galiausiai taip bus geriau. Tačiau ar galėtų pažeidėjas pagrįstai jas atmesti? Ar yra politinė vertybė, nenumatanti nieko panašaus į asmens koncepciją, kuri iškeltų pažeidėjo apsisprendimą aukščiau tikslo apsaugoti visuomenę? Panašu, kad ne. Iš esmės joks svarstymas, kuris nerefekuotų į kažkokią pažeidėjo kaip asmens koncepciją, nepateiktų stipraus argumento leisti pažeidėjui atsisakyti neurointervencijų, pastatytas priešais neurointervencijų efektyvumą užtikrinant viešąjį saugumą. Pažeidėjas iš esmės atsidurtų panašioje padėtyje kaip ir apiplėštas žmogus aukščiau minėtame Flanderso pavyzdyje, bandantis įtikinti visuomenę panaudoti savo resursus tam tikru būdu. Kaip pažeidėjas galėtų įtikinti visuomenę gaišti laiką ir naudoti resursus kitiems užkardymo būdams, egzistuojant tokiam patologiam ir veiksmingam metodui kaip neurointervencijos? Tai, kad toks yra jo asmeninis pasirinkimas, taptų mažai ką reiškiančia privačia problema viešajam protui, kuriam rūpi tik viešasis saugumas.

Čia galima būtų prieštarauti, kad viešasis saugumas taip pat gali pagrįsti šiuos ir kitus apribojimus bausmei, kadangi šie apribojimai yra reikalingi saugumo nuo valstybės prievartos užtikrinimui. Flandersas, regis, nepateikia tokio argumento. Bet kokių atvejų, Flanderso keliama kriterijai priimtinumui viešajam protui čia leistų suformuluoti tik labai silpnus apribojimus, kurie neleistų taikyti prievartinių neurointervencijų pernelyg masiškai, kad jų sukeliama rizika dažnam visuomenės nariui nepersvertų užtikrinamo viešojo saugumo naudos. Iki šios ribos dažnas prievartinių neurointervencijų naudojimas išliktų efektyviu ir visuomenei gana saugiu būdu užtikrinti viešąjį saugumą.

Tad Flanderso teorija, pabrėžianti viešąjį saugumą ir paneigianti iš asmens koncepcijos kylančių bei su bent kiek išplėtotu pasaulėvaizdžiu sietinų moralinių, tai yra, ne politinių, priežasčių galimybę pasirodyti viešajame diskurse tikrai negalėtų užtikrinčiau apsaugoti asmenų nuo prievartos. Bent jau ne pačius pažeidėjus. Tiesa, jei baudžiamoji teisė yra tik vienas įrankis užtikrinti viešąjį saugumą, iš esmės nėra jokio reikalo laukti, kol kažkas padarys nusikaltimą. Ar bent jau nebūtų, išstobulius nusikaltimų rizikos

nustatymo priemonės. Paneigus baudžiamosios teisės išskirtinumą, jos funkciją reaguoti į pačių blogiausių dalykų padarymą, ir priėmus administracinės valstybės viziją, asmenis būtų galima administruoti nuskenavus jų smegenis ar ištyrus genetiką nepriklausomai nuo to, ar jie jau padarė kažką blogo. Čia Flanderso projekto apsaugos nuo prievartos atrodo dar menkesnės.

Galiausiai, nors disertacijoje ginamiems teiginiams svarbesnis būtų šis apsaugos nuo prievartos momentas, lieka klausimas, ar galima pagrįsti autonomiją viešajame diskurse. Ir ar tikrai viešasis diskursas yra kriterijus baudžiamosios teisės teorijos priimtinumui liberalioms demokratijoms išsiaiškinti. Rawlsas nurodo, kad viešojo proto idėja galioja teisėjams, aiškinantiems savo sprendimus, politikams ir tiems, kurie siekia posto bei negalioja bendrajai kultūrai, tai yra, pilietinės bendruomenės kultūrai (Rawls 1999b: 133–134). Šitai neretai ignoruojama arba atmetama, tačiau teoriniai filosofiniai svarstymai, kurie neabejotinai priklauso bendrajai kultūrai, parodo, kodėl tai svarbu. Tai, ar atpildas gali būti pagrįstas, kaip bausmės tikslas, priklauso nuo to, kaip ir kas įsivaizduojame, kad yra grindžiama.

Pavyzdžiui, jei bandome atsinešti į viešąją diskusiją patį bendrą įsitikinimą, kad atpildas yra tinkamas, geras, ar net pagrindinis bausmės tikslas, nepajudėsime iš pradinio taško prieš tuos, kurie neturi tokio įsitikinimo. Tai yra teorinis, filosofinis, kai kuriems – religinis klausimas. Tačiau viešasis protas sprendžia praktinius, politinius klausimus. Su idėja, kad atpildas yra geras bausmės tikslas, viešasis protas leidžia asmenims sutikti arba nesutikti lygiai taip pat, kaip ir su idėja, kad viešasis saugumas yra geras bausmės tikslas. Tačiau pati idėja, kad vienas ar kitas dalykas yra geras bausmės tikslas, savaime nėra argumentas sprendžiant praktinį klausimą, kaip turėtų funkcionuoti mūsų baudžiamoji sistema. Būtent pastarasis yra viešojo proto klausimas. Sprendžiant jį, žinoma, argumentas, kad baudžiamoji sistema turėtų siekti nubausti už visus moraliai blogus veiksmus, nes taip sako filosofas Michaelas Moore'as, nebus priimtinas. Tačiau Moore'o argumentas, kad jei pirmu asmeniu svarstydami hipotetinę situaciją, kurioje padarome siaubingą nusikaltimą norėtume joje jaustis mirtinai kalti ir nusipelnantys griežčiausios bausmės, tai turėtume taikyti tą patį standartą ir tretiesiems asmenims, kurie išties padarė tokius nusikaltimus (Moore 1997: 145–148), tinka viešajam diskursui tiek pat, kiek ir bet koks kitas. Žinoma, jis tinka ne dėl to, kad yra Moore'o. Viešajam protui nebūtų svarbu, kieno jis yra. Lygiai taip pat viešasis protas negalėtų atmesti šio argumento tuo pagrindu, kad jis yra Moore'o ir Moore'as jį naudoja platesnei metafizinei teorijai pagrįsti. Šis argumentas tikėtų dėl to, kad tai mintinis eksperimentas, kviečiantis visus

protingus žmones patiems pasvarstyti ir įvertinti savo intuicijas. Viešasis protas taip pat galėtų įvertinti argumento loginę struktūrą. Tačiau nėra pagrindo jo blokuoti iš anksto.

Tad kai kurie retribuciniai argumentai už tai, kaip turėtų funkcionuoti mūsų baudimo institucijos, gali būti svarstomi viešojo proto. Viešasis protas nesvarsto visuminių teorijų teisingumo klausimo. Jei blokuojame visuminės teorijos teorinio tinkamumo klausimą, tai nereiškia, kad galime blokuoti visus jos rėmuose sukurtus argumentus. Tad ką galiausiai reiškia tai, kad kai kurios retribucinės teorijos nepraeitų dalyvavimo viešojoje diskusijoje kriterijų? Niekio arba labai mažai. Šios teorijos yra bendrosios kultūros dalis, kur klausimai reikalauja pilnos ir atviros diskusijos (Rawls 1999b: 134). Negalime čia atsivesti viešojo proto tam, kad užblokuotų tai, su kuo nesutinkame.

3.3. Karantinas, rehabilitacija ir reformos ribos

Flanderso viešojo saugumo idėja įtraukė ir nusikaltimų kontrolę bei prevenciją, ir veikėjo nugalinimą tam, kad nedarytų kitų nusikaltimų. Kitas dažnai nurodomas utilitaristinis bausmės tikslas, atgrasymas, taip pat dera prie viešuoju saugumu grįsto modelio. Jei šis modelis ir gali apsaugoti asmenis nuo kitų asmenų prievartos, jam vis tiek reikėtų papildomų priemonių siekiant įtvirtinti bent teorinius apribojimus valstybės prievartai prieš asmenis. Tad nusipelnymo ir autonomijos idėjos jam būtų reikalingos ir tai nepriklauso nuo to, kurį būtent utilitaristinį bausmės tikslą pabrėžtume. Nei vienas iš šių tikslų nenumano savo paties apribojimų nei tada, kai yra efektyviai pasiekiamas, nei tada, kai nėra.

Yra dar du pagrindiniai būdai formuluoti radikaliai utilitaristinę teoriją, pabrėžiant tris kitus galimus bausmės tikslus ir aiškinimus. Šie utilitaristiniai tikslai nėra visai nepriklausomi, kadangi įvairiais būdais susisieja ar supanašėja tarpusavyje arba su kitais utilitaristiniais tikslais. Pirmąjį iš šių būdų tinka vadinti socialiniu modeliu, kadangi jis pabrėžia pažeidėjo reformą, jo gražinimą į visuomenę kaip nebenusikalstantį, produktyvų ir visavertį jos narį. Jei tokia teorija reformą laiko vieninteliu arba išskirtinai svarbiu bausmės tikslu, kartu pripažindama ir kitus utilitaristinius tikslus, tai yra reformos teorija ir viena iš radikalaus utilitarizmo versijų.

Kitas būdas formuluoti radikaliai utilitaristinę teoriją yra gydymo arba medicininis modelis. C.S. Lewisas XX amžiaus viduryje argumentuodamas prieš šį modelį, pastebi, kad teorija, atmetanti nusipelnymo grįsta bausmę, dažnai eina kartu su įsitikinimu, kad visi nusikaltimai yra daugiau ar mažiau patologiniai, taip prieinant prie idėjos, kad bausmė yra gydomoji priemonė

(Lewis 1953a: 224). Būtent patologijos idėja geriausiai paaiškina medicininį modelį, ypač jo dominavimo laikotarpiu XIX amžiaus pabaigoje ir XX amžiaus pirmoje pusėje. Pagal šį modelį, pažeidėjai turi fiziologinių ar psichologinių trūkumų, kurie ir privertė juos padaryti nusikaltimą. Dėl to pažeidėją reikia ne bausti, o pagydyti, padaryti sveiku ar bent sveikesniu. Tačiau esminis šio modelio tikslas yra ne šiaip pagydyti, o pilna reabilitacija, tai yra, veikėjo grąžinimas į sveiką gyvenimą sveikoje visuomenėje.

Čia iš karto išryškėja tam tikras panašumas tarp reformos ir reabilitacijos teorijų. Jų abiejų bendras pamatinis tikslas yra pakeisti pažeidėją taip, kad jis galėtų grįžti į visuomenę ir nebebūtų linkęs nusikalsti. Tiesa, yra ir esminių skirtumų tarp dviejų modelių. Medicininis modelis pabrėžia biologinius, psichosomatinčius veiksnius nusikaltimų daryme ir pažeidėjų reabilitacijoje. Socialinis modelis pabrėžia socialinius, aplinkybinius veiksnius nusikaltimų daryme bei šviečiamuosius, įgalinančius veiksnius reformavime. Tad, reformos modelis yra nuosaikesnis požiūriu į pažeidėją, priimantis ir socialinio konteksto svarbą. Medicininis modelis savo ribose tegali tvarkytis su pačiu pažeidėju, jo patologija ir jos simptomais. Tačiau, galiausiai, reformos modelis taip pat siekia pakeisti patį pažeidėją. Tai iš dalies numatyta pačioje reformos sąvokoje šių teorijų kontekste. Tai yra pažeidėjo reforma, o ne socialinių struktūrų reforma, siekianti pašalinti jų pačių problemas, kurios virsta kriminogeniniais veiksniais (pastaroji galimybė aptariame kitame skyriuje). Tad abi šios teorijų grupės yra fundamentaliai panašios savo pamatine idėja, kad pažeidėją galima ir reikia pakeisti ir kad tai yra baudžiamosios teisės tikslas. Jos dalijasi ir bendru dominavimo laikotarpiu Vakarų baudžiamojoje teisėje praėjusio amžiaus pirmojoje pusėje (Tonry 2011: 14–18).

Lewisio kritika (1953a; 1953b) pralenkė istoriją vienu ar dviem dešimtmečiais, tačiau teorinis ir viešas diskursas netrukus pasivijo ir reabilitacijos bei reformos teorijos užleido dominavimą pelnytam atpildui ir proporcingumui. Iš istorinės perspektyvos, argumentais prieš medicininį modelį tapo daugybė baisių jo pasekmių asmenims, susidūrusiems su tuo, kas turėjo būti humaniškesnė baudžiamoji teisė. Pavyzdžiui, įsitikinimas, kad pažeidėjai gali būti išgydyti nuo polinkio daryti nusikaltimus vedė prie entuziastingo lobotomijos, dabar diskredituotos smegenų operacijos, turėjusios baisių padarinių daugeliui pacientų, taikymo (Ryberg 2020: 167–168).

Kiti Lewisio argumentai tinka ir reformos teorijų kritikai. Bausmė turi apibrėžtas priemones ir laiką. Pasak Lewisio, bausmę apriboja teisingumo

principai, dėl kurių gali diskutuoti visi žmonės, o štai išgydymo ar reformavimo procesas gali trukti tiek, kiek reikės, tą nusprendžiant tam tikrų sričių ekspertams, kaip kad psichologams ir kriminologams (Lewis 1953a: 226–229). Išties, čia galima išskirti dvi Lewiso nurodomas problemas. Viena yra tai, kad gydymo proceso trukmė ir rezultatai nėra iš anksto determinuojami. Šitai netrukus bus aptarta išsamiau. Kita problema yra tai, kad tai, ką galima padaryti su asmeniu tampa ne moralės, kurią visi gali kartu svarstyti, o efektyvumo, kurį nustato ekspertai, klausimu. Čia irgi nebūtų visai nepagrįsta įžvelgti šioji tokį laiko pralėkimą. Lewisas, regis, reikalauja, kad bausmės institucijų funkcionavimas būtų viešosios diskusijos klausimas, grindžiamas politiniais, jei ne moraliniais teisingumo principais. Rawlsas tokį reikalavimą pagrindžia.

Nepaisant istorinių medicininio modelio problemų, jis sugrįžta į baudžiamosios teisės teorijos priešakį ir to priežastis nesunku įžvelgti. Vystantis neuromokslams atsiranda vis daugiau galimybių ieškoti kriminogeninių veiksmų veikėjo psichosomatikoje. Nenuostabu, kad ir į neurointervencijas linkstama žiūrėti iš medicininio modelio perspektyvos. Daugelis neurointervencijų iš esmės yra vaistai, operacijos ar procedūros, kurios galėtų būti taikomos ir medicininiais tikslais. Antroje dalyje buvo aptartas kitoks žiūrėjimo į neurointervencijas būdas, grįstas asmens ir valstybės analogija. Šioje analogijoje neurointervencijos tampa užsienio ginkluotosiomis pajėgomis, kurios gali būti autonomiškai pakviestos, bet neturėtų pasirodyti neprašytos. Žinoma, šis analogija grįstas eskizas neprilygsta daug akivaizdesniam neurointervencijų vaidmeniui viename iš klasikinių bausmės aiškinimo modelių. Tačiau jo pagrindinė etinė žinutė yra pagrįsta. Pasak Rybergo, istorinės tokių priemonių kaip lobotomija pamokos yra ne apie tai, kad turėtume uždrausti neurointervencijas, o kad turėtume jas taikyti atsargiai, kreipdami dėmesį į taikymo kontekstą (Ryberg 2020: 185–186). Šitai būtų suderinama su čia ginama pozicija pridėjus, kad kontekstas visada turėtų įtraukti tai, kad pažeidėjas sutinka su jų taikymu.

Žinoma, yra pagrindo manyti, kad grįžtantis medicininis modelis išmoko istorines pamokas. Tikėtina, kad dabar juo besivadovaujant į pažeidėją/pacientą bus žiūrima mažiau atsainiai. Pavyzdžiui, šiuolaikinės reabilitacinės teorijos gali pripažinti pacientui tam tikrą autonomiją ar teisę atsakyti gydymo (Caruso 2021: 190). Viešosios sveikatos modelis, ginamas Caruso, sprendžia nusikaltimus ne kaip individo, bet kaip visuomenės problemą (Elzein 2025), tad šiuo atžvilgiu supanašėja su socialiniu modeliu. Taip pat, keliant neurointervencijų taikymo klausimą, naujasis medicininis modelis nelaiko ar bent jau ne taip akivaizdžiai laiko pažeidėją patologišku.

Kalbėti apie neurointervencijas, kaip matėme, galima ne kaip apie gydymą, o kaip apie moralinį patobulinimą. Pažeidėjas galimai yra sveikas ir normalus, tiesiog galėtų būti dar moraliai tvirtesnis, kad išvengtų nusikaltimų darymo.

Be to, pačių modelio atstovų įsitikinimu, šiuolaikiniais neuromokslais galutinai įrodoma jog žmonės yra ne iš dalies, o šimtu procentų gyvūnai ir tik vienas iš materialios būtybės tipų visiškai materialiaame pasaulyje (Flanagan and Caruso: 2018). Kitaip tariant, žmonės neturi nemirtingos sielos ar kažko kito, kas suteiktų jiems išskirtinį, metafizinį ar dvasinį statusą. Vienas iš būdų tvarkytis su dėl to kylančių neuroegzistencialistiniu nerimu yra atrasti tokių būtybių klestėjimo ir pilnatvės priežastis ir sąlygas (Ibid.). Nebūtina laikytis tokio natūralistinio pasaulėvaizdžio tam, kad priimtum medicininį modelį baudžiamosiose teisėse. Tačiau, kai jo laikomasi, tai turi keletą svarbių implikacijų. Pirmiausia, tai pagrindžia vien tik utilitaristinius bausmei keliamus tikslus. Tuo pačiu, tai parodo tokių sampratų kaip žmogaus orumas ar autonomija taikymo ribas šiame kontekste. Jos yra taikytinos tol, kol laikomos reikalingomis pasiekti, kad patiems žmonėms būtų geriau, bet ne dėl to, kad nurodytų į kokią nors neatšaukiamą žmonių savybę. Galiausiai, tai, kad žmonės yra tik dar viena gyvybės forma, laikini ir pažeidžiami pagrindžia baudžiamosios teisės paskirti kaip visuomenės saviginos ir saugumo užtikrinimo institucijos. Tai taip leidžia ne visus pažeidėjus traktuoti kaip nesveikus ar patologiškus. Jie gali būti laikomi tokiais pačiais gyvūnais kaip ir visi kiti, kuriems reikia sukurti tinkamas pilnatvės ir klestėjimo sąlygas.

Šiuo atžvilgiu, žmogaus statusas, kuris šiems autoriams pirmiausia yra egzistencinė ar neuroegzistencinė problema, primena apie biopolitinę baudžiamosios teisės problemų pusę, augančią kartu su valstybės galia susikurti sau patogią visuomenę.

Dar vienas skirtumas nuo klasikinio medicininio modelio yra tai, kad šiandieniniai teoretikai skiria daug daugiau dėmesio karantino idėjai. Karantinas yra trečiasis utilitaristinis bausmės aiškinimas, aptariamas šiame skyriuje ir antrasis būdingas medicininiam modeliui. Ferdinandas Schoemanas, kaip ir Lewisas, pralenkė savo dienų diskursą. Dar gerokai prieš išstobulėjant neuromokslams, jis svarstė, kad egzistuojant tam tikroms technologijoms tą nustatyti, prevencinis pavojingų asmenų užkardymas tampa tiek pat moraliai priimtiniu, kaip ir sergančių asmenų karantinas (Schoeman 1979 27–28). Čia iš karto galima pastebėti, kad karantino teorija iš esmės yra užkardymo arba nugalavimo teorijos versija. Joms galutinis pagrindimas yra tai, kad asmenis padariusius nusikaltimus arba pavojingus asmenis reikia sulaikyti, kad jie negalėtų daryti nusikaltimų ateityje. Tačiau karantino modelis išsiskiria tuo, kaip jis traktuoja asmenis. Savaime, nugalavimo

modelis nenumano jokios asmens sampratos. Galime teigti, kad asmuo yra visiškai metafiziškai laisvas ir moraliai atsakingas ir kartu teigti, kad vienintelis pateisinamas bausmės tikslas yra nugalinimas (o ne, pavyzdžiui, pelnytas atpildas). Arba, galime palikti metafizinius klausimus neatsakytais, kaip tai daro Flandersas ir būtent dėl to priimti nugalinimo argumentą, kaip tinkamą, nes jis nenumato jokios išsamesnės moralinės ar metafizinės teorijos.

Karantino modelis numato. Jis yra priimtinas teoretikams, kurie griežtai neigia valios laisvę ir moralinę atsakomybę (Pereboom 2003 [2001]; 2019; 2021; Parfit 2011b; Caruso 2021). Pagal karantino analogiją, nors sergantis užkrečiama liga žmogus nėra dėl to kaltas, mes vis tiek turime teisę uždaryti jį į karantiną, kad apsaugotume visuomenę, tad lygiai taip pat turime teisę savisaugos tikslais užkardyti pavojingus nusikaltėlius, nors jie ir nėra moraliai atsakingi už savo veiksmus, nes neturi laisvos valios (Pereboom 2021: 88-89). Tačiau, kaip ir karantino atveju, turėtume nesukelti pažeidėjui daugiau nepatogumų nei kad būtina užtikrinti visuomenės saugumą (Ibid.). Atrodytų, kad tokia teorija idealiai minimizuoja prievartą prieš asmenis. Viena vertus, asmenys yra ginami nuo kitų asmenų ir dėl to kai kurie jų gali būti uždaryti į karantiną tam, kad nekeltų pavojaus ir nedarytų žalos kitiems. Kita vertus, su asmenimis, kurie yra uždaromi į karantiną negalima elgtis blogai. Priešingai, turima iki tam tikro lygio rūpintis jų gerove (Pereboom 2003 [2001]: 186). Be to, į teisę į savigną įeina ir minimalaus pažeidimo principas, pagal kurį reikia rinktis tas priemones pasiekti Pereboomo savignos (Pereboom 2019: 113) ar Caruso viešosios sveikatos (Caruso 2021: 195) modelių tikslus, kurios mažiausiai kenkia pažeidėjui ar jį apriboja.

Tačiau karantino modelis taip pat parodo pirmuosius ženklus, kad naujosios reabilitacijos teorijos tik paviršutiniškai skiriasi nuo senųjų. Pirmiausia, karantinui galioja ta pati kritika, kad, kitaip nei bausmė, jis neturi apibrėžto pabaigos laiko. Galima laikyti asmenį karantine tol, kol profesionalai nuspręs, kad galima nebelaikyti. Šie sprendimai, esant atitinkamoms technologijoms, pajungs žmonių gyvenimus numanomai neklystančių smegenų skenavimo ir kitų prietaisų rodmenims. Kol technologijų nėra, šie sprendimai priklausys nuo profesionalo diskrecijos. Nedeterminuoti, diskrecijomis grįsti sprendimai ir buvo tai, kas nulėmė neteisingą bausmių skyrimą pastarąjį kartą, kai reabilitacijos teorijos dominavo (von Hirsch 1976), ir suteikė von Hirschui bei kitiems argumentų, padėjusių užbaigti jų dominavimą. Schoemano karantino teorija svarsto ir išankstinio uždarymo į karantiną galimybę, nustatant pavojaus lygį. Pereboomas ir Caruso (Caruso 2021: 296), regis, atmets šią idėją ar bent jau bando ją sušvelninti. Tačiau, dėl netrukus paaiškėsiančių priežasčių, pagrįsta

įtarti, kad ši jų pozicija galėtų pasikeisti, jei technologijos išties pasiektų atitinkamą lygį. Išties, asmuo pagal šias teorijas galiausiai vis tiek yra patologinis, bent jau lyginant su tais, kurie neturi tų defektų, kurie darytų juos pavojingais. Taip pat, visuomenė galiausiai turi tą pačią pareigą bandyti jį moraliai edukuoti arba išgydyti (Pereboom 2003 [2001]: 186). Tai yra, pareigą bandyti reformuoti arba reabilituoti.

Kai svarstyme pasirodo neurointervencijos su jų šiandieniniu ir numanomu netolimos ateities potencialu, matyti, kad ši teorijų grupė mažai ką geresnio gali pasiūlyti prievartos apribojimui. Nei reikalavimas rūpintis pažeidėju, nei mažiausio pakenkimo ar suvaržymo principas nepasako, kas geriau, ar laikyti veikėją neribotam karantine, ar tiesiog pakeisti jį su neurointervencijų pagalba. Čia numanomos prievartinės neurointervencijos, nes tos, su kuriomis veikėjas sutinka, čia ginamu požiūriu, didelių principinių etinių keblumų nekelia. Šiuo požiūriu, savęs keitimas yra asmens autonomijos kaip suverenios teisės dalis, į kurią įeina ir tai, kad kiti negali jo keisti per prievartą. Aptariamieji autoriai daugiau laiko skiria tam, kad pateisintų neurointervencijas apskritai, kaip priimtina priemonę ar bent jau neišsидуoda, jei numano, kad tas pats galėtų galioti ir prievartinėms neurointervencijoms.

Bet kokių atvejų, autoriai neturi principinio prieštaravimo prievartinėms neurointervencijoms, nors ir teiktų pirmenybę sutikimui. Pereboomas ir Caruso kartu nurodo, kad pirmiausia turėtų būti bandomos priemonės, kuriomis kreipiamasi į veikėjo racionalumą ir gebą vadovautis priežastimis ir tik niekam kitam nepavykus, galiausiai galima galvoti apie invazines neurointervencijas, bet palikti galutinį pasirinkimą pačiam pažeidėjui būtų patraukli opcija (Pereboom and Caruso 2018: 214). Vėliau Caruso jau nurodo į šią opciją ne kaip į patrauklią, o tiesiog vieną iš galimų (Caruso 2021: 291). Manytina, kad šis pakeitimas nėra atsitiktinis, ypač turint galvoje, kad jis yra vienintelis reikšmingas visoje beveik pažodžiui pakartotoje pastraipoje. Regis, jis rodo sušvelnėjusį Caruso požiūrį į prievartines neurointervencijas. Galbūt jis galiausiai buvo įtikintas to, kaip kiti autoriai išplėtoja jo ir Pereboomo idėjas apie prievartinio karantino pateisinamumą taip, kad jos pagrįstų neurointervencijų ar „neuro-pataisymų“ prievartinį taikymą (Pugh and Douglas 2016). Augantis neurointervencijų potencialas tam, kas vienu požiūriu būtų prievarta, tačiau kitu, galėtų išgelbėti pažeidėjus nuo neterminuoto sulaikymo (Pereboom 2003 [2001]: 180), taip pat galėjo prie to prisidėti. Kitaip tariant, kai tikslai yra pagydyti ir reabilituoti pažeidėjus, tuo pačiu apsaugant visuomenę, kuo efektyviau neurointervencijos gali tai pasiekti, tuo sunkiau iš tokio modelio perspektyvos pagrįsti, kad jų negalima taikyti vien dėl to, kad pažeidėjas nesutinka. Tokiu atveju, ir preventyvaus

sulaikymo atmetimas šiame modelyje neatrodo labai užtikrinantis perspektyvoje to, kad technologinis potencialas nustatyti asmenų pavojingumą jiems dar nepadarius nieko blogo, tikėtina, irgi išaugs ateityje.

Svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad teigiant, jog karantino ir reabilitacijos teorijos sunkiau pagrįstų prievartinių neurointervencijų atmetimą, neįsipareigojama stipresniam teiginiui, kad medicininio modelio priėmimas būtinai reikštų prievartinių neurointervencijų priėmimą. Būtent pastarąjį teiginį paprastai neigia šio modelio šalininkai. Pereboomo ir Caruso požiūriu, kaip matėme, pažeidėjo sutikimo reikalavimas šiose teorijose išlieka opcija. Nadine Elzein prideda, kad nusikaltimo padarymo traktavimas kaip sveikatos problemos vis tiek leidžia traktuoti procedūrų taikymą be paciento sutikimo kaip nepateisinamą, išskyrus ekstremalius atvejus (Elzein 2025: 206). Taip, tačiau problema ta, kad leidžia traktuoti ir kaip pateisinamą. Esminis argumentas, kodėl šios teorijos nėra pajėgios geriau nei čia ginama apriboti prievartą asmeniui, yra tai, kad jos nepateikia principinio ir vienareikšmiško atsakymo į prievartinių neurointervencijų klausimą. Teorija, vienareikšmiškai priimanti, kad asmuo turi suverenią teisę apsispręsti dėl savęs paties, savo charakterio, mąstymo bei vidinių motyvacinių resursų keitimo, aiškiai brėžia moralinę ribą neurointervencijų taikymui ir jomis grįstai prievartai.

Medicininio modelio gynimas remiasi tuo, kad kai kurių priemonių apriboti prievartą jis galimai nepanaikina, o ne tuo, kad jas įtvirtina. Čia galima kontraargumentuoti, kad šis modelis apriboja prievartą pagal tai, kas reikalinga apsaugoti visuomenę, perteklinių priemonių draudimu ir rūpesčio bei pagarbos pažeidėjui reikalavimais (Pereboom 2003 [2001], Shaw 2018, Caruso 2021). Tačiau pastarieji reikalavimai nėra labiau susieti su šiomis teorijomis nei kad kuriomis kitomis ir neseka būtent iš jų. Apribojimas, grįstas tuo, ko reikia pasiekti tikslą, irgi ne. Tačiau dar svarbiau, kad šis apribojimas lygiai taip pat gali tapti neribotos bausmės legitimacija, jei pasirodo, kad reabilitacijos tikslui pasiekti reikia labai daug, arba ieškant vis veiksmingesnių priemonių.

Bene žymiausias, bent jau tarp baudžiamosios teisės filosofų, moralinės atsakomybės skeptikas Pereboomas galiausiai teigia, kad visgi galima suformuluoti tokią moralinės atsakomybės sampratą, kurios nepaneigia determinizmas ir kuri netgi gali pateisinti kaltinimą ir skausmo sukėlimą, bet tuo pačiu nelegitimuoja nusipelnymo idėjos (Pereboom 2015). Tad kaip svarbiausias tikslas čia galutinai išryškėja ne moralinės atsakomybės paneigimas ar skausmo sukėlimo jos pagrindu apribojimas, o pelnyto atpildo, pirmiausia metafizinio, atmetimas. Mišrių dominuojančio retributyvizmo teorijų šalininkai, mažai ką turėdami pasakyti apie metafizinę tikrovę,

susitelkia ties principais, kurie galėtų apriboti perteklinę kriminalizaciją (Husak 2008), ar perteklinę bausmę (von Hirsch 1985; 1992; 1996; 2017), tai yra, valstybės prievartą prieš asmenį. Pereboomo gydymu ir karantinu grįstoje teorijoje, kita vertus, svarbiausiu dalyku tampa pasakyti kažką apie metafizinę tikrovę, tai yra, paneigti metafizinį nusipelnymą.

Šios teorijos prasčiau tinka liberaliems režimams ir atsižvelgiant į šiuolaikines išskaidyto asmens sampratas, kaip kad Parfito. Tritomyje *On What Matters* (Parfit 2011a; 2011b; 2017), Parfitas ne daug pasako apie bausmę, tačiau tuo, ką pasako, tvirtai atsistoja Pereboomo stovykloje. Anksčiau svarstęs galimybę, kad bausmės nusipelnimo už veiksmą laipsnis gali priklausyti nuo veikėjo psichologinio susietumo su jį padariusiu ankstesniu Aš laipsnio (Parfit 1987 [1984]: 323–326), čia Parfitas teigia, kad niekas negali nusipelnyti kentėti už savo veiksmus, nes mes neturime laisvos valios – mūsų veiksmai tėra įvykiai laike ir erdvėje (Parfit 2011a: 263–272). Tad ir Parfito požiūriu, bausmė gali būti taikoma tik kaip karantinas (Parfit 2011b: 651), bet ne kaip atpildas. Parfito padryki bausmės klausimo svarstymai yra ne tik neargumentatyvūs, bet ir sunkiai suprantami dėl neišspręstų nenuoseklumų (Smilansky 2016; Zaibert 2017; Šataitis 2025). Čia jų analizė nėra reikalinga.

Paskutinis šio skyriaus teiginys yra, kad Parfito asmens tapatybės reduktyvizmas, augančio neurointervencijų potencialo akivaizdoje kelia problemas būtent reabilitacijos ir reformos teorijoms. Šio teiginio pagrindimui svarbu yra keli dalykai. Pirma, padėjus į šalį argumentų klausimą, Parfito požiūrio į bausmę pagrindai sutampa su Pereboomo ir kitų nusipelnimo skeptikų bei reabilitacijos šalininkų ir, tikėtina, iš jų ir yra perimti. Antra, Parfitui itin svarbu pabrėžti kentėjimo blogį (Parfit 2011b: 565–569). Čia jis taip pat, neskaitant detalių, nesiskiria nuo Pereboomo ir kitų. Trečia, priėmę Parfito asmens tapatybės reduktyvizmą, turėtume labiau rūpintis pačia patirtimi ir mažiau tuo, kas ją patiria, o bene esminis mūsų tikslas turėtų būti kentėjimo apskritai pasaulyje mažinimas, mažiau rūpinantis jo pasiskirstymu (Parfit 1987 [1984]: 341). Šitai labai paprastai seka iš idėjų, kad viskas-arba-nieko tapatybė nėra svarbu, tad ne taip svarbu, kas būtent kenčia, tačiau kentėjimas yra labai blogai, tad svarbu kiek apskritai yra kančios pasaulyje.

Šios idėjos, svarstant neurointervencijų taikymą, sukelia dvi rimtas ir tarpusavyje susijusias problemas visoms radikalčiai utilitaristinėms pažeidėjo reformavimo ar reabilitacijos tikslais grindžiamoms bausmės teorijoms. Pirma, jos pagrindžia prievartines neurointervencijas ir pareigą save patobulinti (Persson and Savulescu 2019: 7), kaip būdus sumažinti kančią apskritai, pavyzdžiui, panaikinant ilgo karantino kančias (Šataitis 2025: 145).

Nuorodos į pagarbą asmeniui ar rūpestį juo nepadėtų, kai asmuo išsiskaido laike į daugelį asmenų ir kyla klausimas, kuriuo ar kuriais iš jų turėtume rūpintis. Padėtų stipresnė autonomijos samprata, paliekanti jo pasikeitimo klausimus spręsti pačiam asmeniui ir taip uždedanti griežtas ribas reformos ir reabilitacijos tikslams. Antra problema yra tai, kad neurointervencijų potencialui išaugus taip, kad jomis išties būtų galima greitai ir efektyviai reformuoti žmogų, nutraukiant daug susietumo ryšių su jo nusikaltimą padariusiu Aš, dabartiniam, dideliu laipsniu su juo susietam asmens Aš, tai būtų mirties bausmė. Priėmus reduktivistinę asmens sampratą, ši mirtis niekuo moraliai reikšmingai nesiskiria nuo mirties įprasta prasme (Ibid.). Reduktyvizmo perspektyvoje, radikalios reformos, kaip visiško veikėjo pakeitimo ar išgydymo tikslas pasirodo esantis toks dabartinio veikėjo mirties tikslas. Dresser paminėjo siekio pakeisti asmenį moralinį problemišumą, tačiau jo nesvarstė, regis, dėl to, kad praktikoje reabilitacijos tikslas paprastai nebuvo pasiekiamas (Dresser 1990: 443–444). Tačiau neurointervencijos padaro šį tikslą daug labiau pasiekiamu ir dėl to šias problemas – labai rimtais iššūkiais reformos teorijoms.

Tad Parfito asmens tapatybės reduktivyvizmas padaro jo paties, Pereboomo ir kitų skeptikų ginamas medicininės bausmės teorijas visiškai nepajėgiomis apginti asmenį nuo prievartos. Parfitui tai, regis, ir nebūtų tikslas. Pereboomas ir kiti, žinoma, galėtų tiesiog atmesti idėją, kad asmenys yra išskaidyti į tik laipsniškai susijusius, bet nebūtinai tuos pačius žmones. Tačiau neaišku, koku pagrindu, nes apskritai ši idėja dera su Pereboomo metafiziniais įsitikinimais. Reformos teorijos galėtų atmesti reduktivyvizmą nuosekliau, kartu su bet kokiomis nuorodomis į metafiziką. Tačiau tada visos šios utilitaristinės teorijos taptų bent jau šiuo vienu aspektu silpnesnėmis už tas teorijas, kurios pajėgia įtvirtinti prievartą ribojančius reikalavimus įtraukdamos ir tokias šiuolaikines asmens sampratas.

Galiausiai, net ir padėjus reduktivyvizmą į šalį, autonomijos kaip suverenios teisės idėja ir toliau pagrindžia moralines ribas reformai kaip bausmės tikslui. Reduktyvizmas tik suteiktų joms papildomo pagrindo, kuris nėra būtinas jei antrosios šios disertacijos dalies samprotavimas yra pagrįstas.

3.4. Abolicionizmo ribos ir apribota autonomija

Šalia neoklasikinių baudžiamosios teisės teorijų, kurios, arba pabrėžia bausmės kaip teisingo atpildo svarbą, arba jos utilitaristinę naudą, arba sujungia, ir retribucinius, ir utilitaristinius aspektus yra ir alternatyvios teorijos, kurioms nei ši kontroversija, nei jos sintezė nėra konstruktyvios

atspirties taškai. Jos siekia pasiūlyti kažką radikaliai kitokio nei tai, ką liberaliosios baudžiamosios teisės teorijos lig šiol pasiūlė ar, numanomai, gali pasiūlyti, kol teikia išskirtinę svarbą tradicinėms idėjoms apie individualius pasirinkimus, nusipelnymą ir naudą.

Žinoma, galima pasiūlyti daug ir įvairių alternatyvių bausmės teorijų ir kai kurios iš jų gali būti labai unikalios. Tačiau pagrindinė, didžiausia ir svarbiausia alternatyvių teorijų grupė, nepaisant to, kad joje yra daug vidinės įvairovės ir galima išskirti teorinius pogrupius, yra nemažiau ideologiškai integruota nei dominuojanti neoklasikinių teorijų grupė ir per tą patį šių teorijų dominavimo pusamžį išryškėjo kaip liberalizmo baudžiamojoje teisėje antitezė. Šią grupę galima būtų įvardinti kaip kritines teorijas, pabrėžiant ir jų ištakas bei sąsajas su kritine kriminologija, ir tai, kad jos ištis dažnai kritiškai analizuoja pačias liberalių demokratijų galios struktūras bei struktūrinę nelygybę kaip fundamentalius kriminogeninius veiksnius ir prievartos mechanizmus. Dėl šios priežasties taip pat pagrįsta jas laikyti praėjusiame skyriuje aptarto socialinio modelio teorijų pogrupiu, kuris pabrėžia struktūrinių, socialinių reformų nemažesnę ir dažnai didesnę svarbą, nei pavienių asmenų reformavimo.

Tačiau geriausiai šias teorijas ir jas vienijančias idėjas galime suprasti atsižvelgdami į du centrinius, taip pat nevienareikšmius, tikslus, kartu ir atskirai keliamus šiose teorijose. Pirmasis jų yra abolicionizmas, tai yra, panaikinimas. Tačiau, kieno panaikinimas? Abolicionistinių judėjimų baudžiamosios justicijos klausimais ir anapus jų būta ne vieno (Swanningen 1985). Abolicionistinės teorijos taikiniu gali būti visa baudžiamoji sistema ar baudžiamojo teisingumo logika arba konkrečios bausmės formos, kaip kad mirties bausmė – šios formos abolicionizmas reikšmingas ir šiandieninės Lietuvos politinio formavimosi istorijai (Dobryninas 2026). Abolicionistų taikiniais taip pat tampa dominuojanti bausmės forma liberaliose demokratijose – įkalinimas bei, ypač pastaraisiais metais, atskiros institucijos, kaip kad policija. Atskirų bausmės priemonių panaikinimo klausimas nebūtų kažkas ypatingo ir liberalių teorijų požiūriu. Tai yra, liberalūs teoretikai irgi gali argumentuoti ir argumentuoja dėl kokių nors bausmės tipų nepriimtumo. Jie netgi gali prieiti prie kone universalaus konsensuso, kaip kad mirties bausmės atveju. Šioje disertacijoje argumentuojama prieš priverstines neurointervencijas kaip baudžiamojo poveikio priemonės. Be to, liberalų atsakymai netgi radikaliai nesiskirtų nuo abolicionistų pozicijų. Čia ryškiai vyrauja konsensusas ir dėl mirties bausmės moralinio nepriimtumo, ir dėl to, kad įkalinimas taikomas bent jau per dažnai. Tad tikrai reikšminga alternatyva neoklasikinėms teorijoms abolicionizmas tampa tik ten, kur yra

radikalus ir siekia visiško ar beveik visiško baudžiamosios sistemos panaikinimo.

Toks panaikinimas tikrai kirstųsi su liberalių teorijų pamatinėmis idėjomis, kurių įtakoje šiandieninė baudžiamoji justicija ir susiformavo. Tačiau šis susikirtimas savaime nereiškia, kad šios teorijos iš principo negali būti tinkamiausios liberalioms demokratijoms ar būtinai numano perėjimą į nedemokratinę santvarką. Išties, jos ne tik kad kelia esminį tokių santvarkų tikslą – apriboti valstybės prievartą, bet net galėtų teigti, kad siūlo pačias progresyviausias, toliausiai siekiančias priemones tam.

Be to, ši teorijų grupė neišvengia tam tikrų sąlyčio taškų su neoklasikinėmis liberaliomis bausmės teorijomis. Patį neoklasicizmo terminą perimu iš vieno svarbiausių šių teorijų kritiko Nilso Christie'čio, kuris taip pat kovojo vienoje pusėje su šiomis teorijomis prieš tuo metu dominavusią medicininę paradigmą baudžiamojoje teisėje (Christie 1981: 27). Christie'is laiko vėliau sekusias neoklasikines proporcingumo teorijas svarbiu žingsniu į priekį, bet mano, kad sistema, kuri siekdama proporcingos bausmės atsižvelgia tik į padaryto veiksmo blogumą, bet ne į išsilavinimo, turto, natūralių gabumų, ar gyvenimo istorijos skirtumus tarp pažeidėjų, nep prisideda prie patenkinamo moralinių vertybių visuomenėje standarto sukūrimo (Ibid. 45). Kitaip tariant, Christie'čiui yra nepriimtinas bausmės skyrimui svarbių veiksmų apribojimas tik nusikaltimo situacija ir, kaip ir kitiems kritiniams teoretikams, socialinės nelygybės atrodo itin svarbios ir nederamai ignoruojamos.

Būtent kritika neoklasikinėms liberalioms teorijoms, besiremianti nelygybėmis ir neteisingumu, persmelkusi liberalias visuomenes ir jų galios struktūras, yra labiausiai validi ir iki galo neatmetama. Išties, liberalios teorijos siekia apriboti nusikaltimo situaciją ir paprastai laiko visus kompetentingus asmenis vienodai kompetentingais išvengti nusikaltimo. Taip siekiama užtikrinti bausmių nešališkumą ir nuspėjamumą. Tačiau sąžiningumas šia prasme įtvirtina kitų nesąžiningumo formų efektus, pavyzdžiui, kai geresnėje socialinėje padėtyje esantys asmenys manipuliuoja sistema ir išvengia atpildo už blogą ir kenksmingą elgesį. Tačiau nukrypimas nuo nešališko bausmės paskirstymo bandant pašalinti socialinių nelygybių padarinius niekaip negarantuotų geresnių padarinių bei, kaip tik, atvertų papildomas manipuliacijos galimybes tiems, kurie turi tam galią.

Katrina Sifferd, komentuodama Brinko atsakomybės teoriją atkreipia dėmesį į tai, kaip galimybę išvengti nusikaltimo padarymo paveikia gyvenamoji aplinka. Konkrečiai, pasak jos, net ir už smurtinius, pavyzdžiui, gaujos nario, nusikaltimus galima nusipelnyti dalinio atleidimo nuo

atsakomybės, kadangi susilaikyti nuo nusikaltimo padarymo yra sunkiau ten, kur normatyvinė kultūra nesuteikia įrankių suprasti ir laikytis moralinių normų arba skatina priešingą joms elgesį ar kitokių normų laikymąsi (Sifferd 2025: 340-341). Kitaip tariant, kadangi gaujos ir galbūt viso gyvenamojo rajono, visos aplinkos, kuri formuoja asmenį, kultūra skatina arba bent jau nesmerkia už nusikaltimus, galimai toks asmuo turi menkesnes normatyvines kompetencijas, kurios leistų išvengti nusikaltimo padarymo. Brinkas atsako, kad gaujų nariai paprastai nėra taip epistemiškai izoliuoti nuo priežasčių, pagrindžiančių visuomenės moralę, kad galėtume juos laikyti mažiau normatyviai kompetentingais ir sumažinti atsakomybę šiuo pagrindu (Brink 2025: 352). Tačiau jis neneigia atsakomybės sumažinimo galimybės struktūrinį neteisingumą patiriantiems asmenims, kai dėl to sumažėja jų situacijos kontrolė (Ibid.). Jei Sifferd būtų teisi dėl gaujų narių normatyvinės kompetencijos sumažėjimo, analogiškas argumentas nemažiau tiktų ir kai kurių socialinių grupių, kurios paprastai laikomos privilegijuotomis, atveju. Pavyzdžiui, itin turtingi asmenys, užaugę privilegijuotomis sąlygomis gali sunkiau atsispirti tam, ką Edwinas Sutherlandas pavadino „baltųjų apykaklių nusikaltimais“ (Sutherland 1940) tai yra, įvairiems finansiniams ir kitiems nusikaltimams versle, tokiems kaip mokesčių slėpimas ar politikų papirkinėjimas. Jų moralinis „grįžtamasis ryšys“ (Sifferd 2025: 340) taip pat gali būti ne tik nesmerkiantis, bet skatinantis tokį elgesį, ypač numanant, kad jų konkurentai irgi elgiasi taip pat. Tikėtina, kad bet kokiais bausmės palengvinimais, grindžiamais tuo, kad dėl padėties visuomenėje sumažėja normatyvinė kompetencija, pirmiausia pasinaudotų būtent šių socialinių grupių atstovai, o ne gaujų nariai ar pavojingų, neturtingų rajonų gyventojai padarę pažeidimą.

Baudžiamoji teisė apskritai negali išspręsti neteisingos visuomenės problemos, nes tai yra problema baudžiamajai teisei, bet nevisai baudžiamosios teisės problema. Tai yra, pačios visuomenės ir jos politinių institucijų problema, kurios sprendimas ar bent sušvelninimas smarkiai pranoksta tai, ką galima pasiekti vien baudžiamąja sistema, kad ir kaip puikiai sutvarkyta. Galbūt todėl Tommie'is Shelby'is, žymus šiandienos filosofas radikaliojoje juodaodžių (angl.: black radical) mąstymo tradicijoje, siejamoje su ryškiais balsais kalėjimų abolicionizmo judėjime, knygą apie šią temą užbaigia šūkiu „nenaikinkime kalėjimų, panaikinkime getus“ (Shelby 2022: 201). Čia turimi galvoje atskiri miestų rajonai apgyvendinti išskirtinai tam tikros tautinės ar rasinės mažumos. Esminė idėja čia yra ta, kad ne šiuo metu dominuojančios bausmės formos – laisvės atėmimo – panaikinimas, o būtent tokios aiškiai geografiškai apibrėžtos socialinės atskirties panaikinimas

padėtų sukurti teisingesnes visuomenes. Tačiau toks politinio persitvarkymo uždavinys aiškiai išeina už baudžiamosios justicijos ribų.

Tad nors neoklasikinės baudžiamosios teisės teorijos negali iki galo išspręsti šios problemos, jos svoris argumentuojant prieš šias teorijas irgi yra ribotas. Pirma, skiriant bausmę ar atleidžiant nuo atsakomybės, priklausomai nuo situacijos ir iki tam tikros ribos, liberalizmo principai leidžia atsižvelgti į labai įvairias aplinkybes. Kontrolės kriterijus šiuo atveju gali būti itin naudingas konceptualizuojant būdus sušvelninti atsakomybę veikėjams, nukentėjusiems dėl socialinio neteisingumo atvejų. Antra, liberali teorija, kuri ginama kaip tinkamiausia prievartos apribojimui, gana griežtai apriboja tai, ką galima kriminalizuoti taip, kad į tai įeina tik tam tikri reikšmingai blogi ir kitiems žalingi veiksmai. Trečia, tos pačios neteisingos visuomenės problemos kiltų visoms baudžiamosios teisės teorijoms. Tad vien tik jomis grįstos kritikos nepakaktų siekiant atmesti neoklasikines teorijas kitų teorijų naudai. Reikėtų dar ir parodyti kitų teorijų pranašumus.

Radikalios abolicionistinės teorijos siūlo spręsti problemą panaikinant pačią baudžiamąją teisę, kadangi ji ne tik kad nepadeda išspręsti visuomenės nelygybės problemų, bet selektyviu teisingumo taikymu jas dar pagilina (Coyle 2018). Čia yra turbūt pati rimčiausia, paties rimčiausio iššūkio neoklasikinėms baudžiamosios teisės teorijoms versija. Darau prielaidą, kad ji yra bent kažkokiu reikšmingu laipsniu empiriškai pagrįsta. Tačiau net ir tada tam, kad tai būtų pilnas iššūkis, abolicionistinės teorijos turi pasiūlyti kažką vietoje baudžiamosios teisės. Vien tik panaikinti ją ir palikti tuščią vietą nėra suderinama su siekiu apsaugoti asmenis nuo kitų asmenų prievartos ir neteikia daug vilties galios nelygybės mažėjimui.

Dėl to svarbus yra antrasis šios paradigmos teorijų tikslas – atkuriamasis teisingumas. Johnas Braithwaite'as apibrėžia atkuriamąjį teisingumą, kaip procesą, kurio metu visi, paveikti tam tikro neteisingumo atvejo, turi proga aptarti tai, kaip jie buvo paveikti ir dalyvauti priimant sprendimą dėl to, kaip ištaisyti padarytą žalą (Braithwaite 2004: 28). Atkuriamojo teisingumo teoretikai gali skirtingai suprasti, kas yra atkuriamas. Jie gali kalbėti apie aukų, pažeidėjų ar bendruomenių atkūrimą ar atstatymą, arba gali palikti bendruomenėms, kuriose įvyksta nusikaltimas pačioms išdiskutuoti, kas konkrečių jų atvejų būtų atkūrimas (Dignan 2003: 136). Tad atkuriamasis teisingumas, viena vertus, žiūri atgal, kaip retribucinės teorijos, į tai, kas buvo sugriauta, tačiau, kita vertus, tik tam, kad tai atkurtų, tai yra tik dėl naudos ateičiai, kaip kad utilitarizmas. Tačiau atkuriamasis teisingumas negali būti tapatinamas nei su retributyvizmu, nei su utilitarizmu, kadangi čia tikslas yra susitaikymas, kuriam atpildas, kuris čia įgyja ne bausmės pažeidėjui, o žalos

atlyginimo aukai formą, yra tik galima priemonė, o didesnė, papildoma nauda – šalutinis produktas (Čepas 2014: 17-18). Tad tai, ko čia siekiama yra susitaikymas, galbūt atleidimas ir bendruomenės atkūrimas. Tokiu atveju teoriškai bausmė nėra būtina šioje paradigmoje. Tad kaip alternatyva liberalioms neoklasikinėms teorijoms, atkuriamasis teisingumas tuo pačiu yra ir alternatyva pačiai baudžiamojo teisingumo paradigmai. Dėl to jis puikiai dera su abolicionistinėmis teorijomis kaip papildymas, paaiškinantis, kuo pakeisti panaikintą baudžiamosios teisės sistemą.

Toks papildymas taip pat yra būtina sąlyga tam, kad į abolicionistines teorijas būtų galima žiūrėti kaip į rimtą alternatyvą baudžiamajam teisingumui. Be ganėtinai aiškaus pasiūlymo, kuo pakeisti baudžiamąją teisę, abolicionizmas, kad ir kaip radikaliai ar ambicingai suformuluotas, geriausiai atveju tegali būti tam tikrų baudžiamosios justicijos aspektų kritikos bei fragmentuotų įžvalgų ir iniciatyvų kratinys.

Viena vertus, abolicionizmo atstovai supranta jį kaip daugialypį projektą, besisemiantį idėjų iš tokių skirtingų perspektyvų kaip feministinė epistemologija, krikščionybė bei marksizmas ir anarchizmas (Coyle and Scott 2021: 3) bei gyvą, besikeičiantį ir prie aplinkybių prisitaikantį judėjimą (Swaaningen 1985: 11–12). Tokiu atveju abolicionizmas praranda dalį savo radikalumo, tačiau įgyja lankstumo, kuris leidžia išlikti kaip svarbus kritikos šaltinis dominuojančiai paradigmai.

Kita vertus, tas pats Michael'as Coyle'as į baudžiamąjį teisingumą žiūri taip pat, kaip XIX amžiaus vergovės abolicionistai žiūrėjo į vergovę – su visiško panaikinimo, o ne reformos reikalavimu (Coyle 2018: 81). Toks abolicionizmas yra radikalesnis ir vienareikšmiškesnis savo tikslu, nepaisant įtakų daugio, tačiau jis taip pat užsikrauna ir didesnius reikalavimus pateikti išsamią ir mažiau problemišką alternatyvą nei baudžiamoji teisė. Tačiau pabrėždamas abolicionizmo realistišką požiūrį į žmones ir siekį padaryti daugiau nei tik sugriauti utopinę, nerealistišką baudžiamąją sistemą, be šios sistemos kritikos ir pasiūlymo visiškai jos atsikratyti, Coyle'as palieka tik krūvą klausimų, kuriuos abolicionizmas užduoda apie tai, pavyzdžiui, kaip visuomenės turėtų organizuotis, kad geriausiai tvarkytųsi su pažeidimais, kaip nepadidinti žalos ir panašius (Coyle 2018: 103). Tikėtis, kad viešasis protas priims radikalų abolicionizmą, dar nepasiūlius atsakymų į šiuos klausimus, yra nepagrįsta.

Paradoksaliai, Christie'is, daug išsamiau apmąstęs atkuriamojo teisingumo modelio būdus pakeisti baudžiamąsias priemones, taip pat matė baudžiamųjų praktikų prasmę ir abolicionizmo problemas, jei jis būtų nuvedamas iki kraštutinumo (Christie 2004). Panašiai retributyvistai taip pat įžvelgia

atkuriamojo teisingumo įvedimo į liberaliąją baudžiamąją teisę naudą (Duff 2001). Tad nuosaikūs liberalai ir ne iki galo radikalūs abolicionistinių bei atkuriamųjų teorijų atstovai šalia ryškių skirtumų turi ir svarbių panašumų, kurie leidžia ieškoti sąlyčio taškų. Pirmiausia ir vieni, ir kiti nori apriboti valstybės prievartą bei siekia įgalinti asmenis pačius spręsti dėl kuo daugiau juos liečiančių klausimų. Ir vieni, ir kiti laiko dabartinį bausmių kiekį ir griežtumą liberaliose demokratijose moraliai nepateisinamu ir pasisako už tai, kad jis turėtų būti smarkiai sumažintas. Ir vieni, ir kiti paprastai laiko asmenis atsakingais ir gebančiais prisiimti atsakomybę moraliniais veikėjais. Esminis klausimas yra, kai išryškėja šių prieigų skirtumai, kurios grupės teorijos yra konceptualiai tinkamesnės siekiant apriboti prievartą prieš asmenį. Mano supratimu, neoklasikinių liberalių teorijų pranašumas šiuo klausimu yra pakankamai aiškus, kad būtų galima tvirtai atsakyti jų naudai.

Pirmiausia, galima trumpai susumuoti tikrai reikšmingus argumentus abolicionizmo ir atkuriamojo teisingumo naudai. Dabartinės nepatenkinamos, per daug griežtai baudžiančios ir daugybę fundamentalių trūkumų turinčios baudžiamosios teisės sistemos yra akivaizdus dominuojančių neoklasikinių teorijų nesėkmės siekiant apriboti prievartą įrodymas. Abolicionistai panaikintų šituos prievartos mechanizmus ir pakeistų juos daug švelnesnėmis mediacija ir dialogu grįstomis praktikomis. Atkuriamasis teisingumas panaikina bausmę kaip valstybinę prievartą ir rūpinasi harmonijos bendruomenėse atkūrimu, kas sumažina tarpasmeninės prievartos tikimybę. Ši bendra istorijos abolicionizmo naudai santrauka, žinoma, talpina įvairius argumentus už dabartinės liberalios baudžiamosios teisės panaikinimą.

Juos ir kontraargumentus jiems atskleisti galima atsižvelgiant į pagrindinius skirtumus tarp teorinių prieigų ir jų reikšmę. Pirmia, liberalai baudžia, atkuriamojo teisingumo atstovai ne. Tačiau, nusikaltimo situacijoje ar po jos vis tiek būtina kažkaip reaguoti į tai, kas įvyko. Tik tarpasmeninė prievarta, į kurią reaguojama, gali būti suvaldyta. Reakcija, nukreipta į pažeidėją, visada daugiau ar mažiau pažeis, tiksliau apribos jo autonomiją, privers jį daryti tai, ko nenori ar neleis daryti to, ką nori. Tai jau yra tam tikra baudimo praktika. Atkuriamojo teisingumo mediacijos procesas gali pagrįstai būti traktuojamas kaip bausmė (Duff 2001), jis turi visus jos esminius bruožus. Idėjos, kad atkuriamojo teisingumo procese pažeidėjai visada dalyvauja savanoriškai, aktyviai prisiima atsakomybę ir nepatiria jokios tyčinės žalos, yra fikcijos (Geeraets 2016), užmaskuojančios pažeidėjo patiriamą spaudimą ir realaus pasirinkimo neturėjimą. Panaikinti bausmę reiškia palikti pažeidėjus ramybėje, nieko su jais nedarant, kad ir ką jie darytų. Tai būtų grynasis abolicionizmas. Tačiau tai reikštų ignoruoti tarpasmeninę prievartą. Tad

atkuriamasis teisingumas gali tik užmaskuoti bausmę, bet ne ją panaikinti, o jos abolicionistinis panaikinimas reikštų atsisakymą apriboti tarpasmeninę prievartą.

Antra, bausmės užmaskavimas, įvykstantis kai atsisakoma paties šio termino, tik apsunkina apribojimų jai įtvirtinimą. Liberalios neoklasikinės bausmės teorijos turi aiškius ir vienareikšmiškus reikalavimus ir principus, skirtus moralinėms bausmės riboms brėžti. Atkuriamasis teisingumas, numanomai, net neturi bausmės, o vietoje apribojimų jai naudojasi aukščiau minėtomis fikcijomis, kurios leidžia pateisinti, o ne apriboti tai, ką galima daryti su pažeidėju.

Trečias susijęs skirtumas yra tai, kad kol neoklasikinės teorijos vis dar naudoja nusikaltimo sampratą, abolicionistai, sekdami Christie ir pereidami prie mediacijos, mieliau kalbės apie konfliktą (Christie 1977). Christie'is kalba apie konfliktus, kaip apie tai, ką baudžiamoji teisė pavagia iš teisėtų jų dalyvių, kai nusprendžia bausti pažeidėją, užuot leidusi konfliktą išspręsti pačiose bendruomenėse, kuriose jis kyla (Ibid.). Mediacija ir tampa tokiu būdu išspręsti konfliktą. Tačiau vadinti nusikaltimą konfliktu, bent jau kai kurių nusikaltimų atveju reikš iškreipti faktinę ir moralinę tikrovę to, kas įvyko. Konfliktas paprastai nurodo į lygiavertį dalyvavimą ir atsakomybę bei skamba kaip tiesiog interesų susikirtimas. Nusikaltimo situacija nėra lygiavertė. Pažeidėjas padarė žalą aukai, auka patyrė žalą. Tai ne nesutarimas ar ginčas kur reikia išsiaiškinti, kas teisybė. Tai autonomijos ribų peržengimas, pažeidžiantis kito teises. Šiuo atveju aukai pasiūlyti spręsti konfliktą, užuot vienareikšmiškai įtvirtinus jos interesus, irgi gali reikšti jos neapsaugojimą nuo papildomos žalos. Žinoma, kai kuriais atvejais konflikto sąvoka gali tikti ir auka gali norėti mediacijos. Tačiau tol, kol taip yra tik kai kuriais atvejais, nėra pakankamo pagrindo keisti sąvokas į tas, kurios, kaip aptarta, užmaskuoja situacijos moralinę prasmę. Christie'is regis bent iš dalies numato šias ir kitas problemas, todėl palieka galimybę tradicinės baudžiamosios teisės bent minimaliam egzistavimui (Christie 2004: 6.6 skyrius).

Loukas Hulsmanas kritikuoja įprastą nusikaltimo sąvoką, naudojamą ir liberalios teorijos, tuo pagrindu, kad veiksmai, vadinami nusikaltimais, būna labai skirtingi tarpusavyje, tad nesusieti jokių bendrų vardikliu ar struktūra ir dėl to nėra jokios ontologinės nusikaltimų tikrovės (Hulsman 1986: 65–66). Hulsmanui tai svarbu kaip argumentas prieš tai, kad baudžiamoji teisė yra kažkuo išskirtinė, kitokia nei kitos teisės sritys ar konflikto situacijos (Ibid.). Čia dar vienas skirtumas nuo neoklasikinių liberalų, kuriems baudžiamoji teisė pasirodė tokia svarbi ir išskirtinė, kad iš to gimė atskiras filosofinis diskursas. Ir priešingai, tai, kad nėra ontologinės nusikaltimų tikrovės,

liberalams nėra svarbu. Tai, kad nusikaltimų tikrovė yra socialinė (Quinney 2008), kad jie yra konstruojami, o ne atrandami kaip faktai laike ir erdvėje, tiesiog reiškia, kad reikia uždėti ribas ir tinkamus kriterijus jų konstravimui. Šie kriterijai, pavyzdžiui, žala kitiems kaip svarbių interesų ir teisių pažeidimas, ir tampa bendru vardikliu, kuris pats yra vertinamas labiau pagal pajėgumą apriboti kriminalizaciją, nei susieti su kokia nors ontologine tikrove. Šitaip nusikaltimo koncepcija neoklasikinėje perspektyvoje tampa dar viena priemone apriboti prievartą, teigiant, kad išties yra išskirtinė baudžiamosios teisės sritis, kuriai rūpi tik labai siaura grupė išskirtinai kenksmingų veikų.

Galiausiai, neoklasikinės baudžiamosios teisės teorijos turi aiškiai apibrėžtus tikslus, leistinas priemones ir jų apribojimus. Atkuriamasis teisingumas siekia būti lankstus, prisitaikyti prie vietinių kontekstų, leisti patiems asmenims apsibrėžti tai, ko siekiama. Tai veda prie neapibrėžtumo, kuris visada padidina prievartos potencialą. Vietos bendruomenės gali būti nemažiau ir net labiau represyvios nei nuasmeninta, įstatymais grįsta valstybė. Todėl siekdami daugmaž vieningo ir aiškaus modelio, atkuriamojo teisingumo teoretikai turi ieškoti būdų aiškiai apriboti tai, ką galima daryti asmeniui ir šių apribojimų ieško būtent neoklasikinėse baudžiamosios teisės teorijose (Dignan 2003). Būtent šios teorijos turi tvirčiausius, politiniu liberalizmu grįstus ir labiausiai išvystytus resursus įvesti conceptualinius apribojimus prievartai.

Neaptartas liko tik vienas reikšmingas abolicionistų argumentas prieš neoklasikines teorijas, padaręs itin didelę įtaką baudžiamosios teisės diskursui, ypač teoretikams, jaučiantiems poreikį bet kokia kaina atsikratyti retribucinių nusipelnymo ir atpildo idėjų. Stipriausiai jį suformuluoja, vėlgi Christie'is. Pasak jo, neoklasikinės literatūros išskirtinis susidomėjimas skausmo reguliavimu padaro patį skausmo suteikimą savaime suprantamu, nukreipdamas dėmesį nuo kentėjimo, padėdamas neutralizuoti kaltę dėl jo suteikimo ir nepalikdamas vietos suabejoti jo būtinumu (Christie 1981: 49). Kitaip tariant, kalbėdami vien tik apie tai, kaip bausmė turėtų būti ribojama, neoklasikiniai liberalai užmaskuoja ar smarkiai nureikšmina patį faktą, kad tai, kas yra ribojama, yra tyčinis skausmo suteikimas kitiems žmonėms. Šitai ypač veikia kaip kritika proporcingumo teorijoms, pabrėžiančioms nuoseklumo, apibrėžtumo ir sąlyginai tiksliai apskaičiuoto tinkamo bausmės griežtumo svarbą. Proporcingos bausmės paskyrimas, šitaip pažvelgus, pasirodo kaip šaltas ir nuasmenintas „skausmo pristatymo“ mechanizmas, paslepiantis tokios praktikos kirtimąsi su svarbiais moraliniais idealais (Ibid. 19). Tačiau svarbiausios šios kritikos aspektas yra tai, kad ji kėsinaisi padaryti didžiausią neoklasikinių teorijų stiprybę jų didžiausiu trūkumu. Taip, šios

teorijos daugiau nei bet kurios kitos rūpinasi tuo, kaip apriboti bausmę. Tačiau šis rūpestis ir apribojimas galiausiai tampa tiesiog pateisinimu ir neutralizacija to fakto, kad bausmė yra skausmo suteikimas. Brėždama ribas šiam blogiui, liberali neoklasikinė teorija taipogi įtvirtina jo statusą ir priimtinumą liberaliose demokratijose.

Tikėtina, jog galiausiai būtent ši idėja, kad bausmė, net ir apribota, yra skausmo suteikimas, įtvirtino retributyvizmo nepriimtinumą daugelio teoretikų akyse. Sakyti, kad kažkas nusipelno bausmės, reiškia sakyti, kad kažkas nusipelno kentėti. Blogai yra jau vien suteikti skausmą vardan kitų tikslų. Savitikslis skausmas taip natūraliai susisieja su žiaurumu, kad retributyvistai, kritikų akyse, tampa būtinais griežtų bausmių ir skausmo šalininkais. Retributyvistų įrodinėjimai, kad praktikoje bausmių griežtinimas paprastai yra grindžiamas utilitaristiniais argumentais (Ashworth 2017) čia nieko negali pakeisti. Neoklasikinės mišrios teorijos, kuriose dominuojantys retribuciniai elementai apriboja bausmę, tampa teorijomis, kurios legitimuoja skausmo suteikimą.

Christie'čio argumento prieš neoklasikines teorijas esmę išreiškia du teiginiai. Pirma, bausmė yra tyčinis skausmo suteikimas. Antra, neoklasikinės teorijos, susitelkdamos ties skausmo suteikimo reguliavimu ir apribojimu, nukreipia dėmesį nuo šio fakto, šitaip legitimuodamos skausmo suteikimo blogį. Šio argumento tvirtumas priklauso nuo pirmojo, fundamentalesnio teiginio. Idėja, kad bausmės esminis, būtinas bruožas yra tai, kad baudžiamasis kenčia, yra beveik visuotinis įsitikinimas. Neoklasikiniai liberalai nebando to paneigti, o jų kritikai tai akcentuoja. Retributyvistai išties nevengia kalbėti apie tai, kad nusipelnoma būtent kentėjimo (Moore 1997; Duff 2001). Utilitaristai tuo naudojasi nuneigti retributyvizmą, pavyzdžiui, nurodydami, kad niekas negali nusipelnyti kentėjimo nesant laisvos valios, kaip aptarta praeitame skyriuje. Praktiškai visi pripažįsta, kad kančia yra būtina bausmės dalis, net jei ir nesutaria ar tai yra gerai, ar apgailestautina.

Aš manau, kad neoklasikinės bausmės teorijos gali ir turi atmesti idėją, kad tyčinis skausmo sukėlimas yra esminė, būtina ar fundamentali bausmės dalis. Pagal čia ginamą liberalios teorijos versiją, grįstą autonomijos kaip suvereniteto sampratą, esminė ir būtina bausmės dalis yra veikėjo autonominių valdų laikinas sumažinimas, tai yra, laikinas autonomijos, pagal šią jos sampratą, apribojimas. Baudimas be tokio apribojimo nėra įmanomas. Ir, kaip aptarta, bet kokia įstatymiškai įteisinta reakcija į nusikaltimą, nukreipta prieš pažeidėją ir įtraukianti bent kažkokį autonomijos apribojimą, yra bausmė. Pats šis apribojimas gali būti suprastas ir kaip tyčinis skausmo sukėlimas. Tačiau, pirma, veikėjas, kurio autonomija apribota, nebūtinai

kenčia. Teiginys, kad veikėjui bausmės vykdymas nėra skausmingas ar netgi leidžia, jo paties požiūriu, turėti geresnę gyvenimo kokybę, nei iki bausmės, nėra prieštaringas ar net labai keistas.

Antra, nors tikėtina, kad dažniausiai bausmė įtraukia kažkokį kentėjimą, jis neprivalo būti laikomas tikslu neoklasikinėje teorijoje. Tikslas yra apriboti autonomiją. Šis tikslas tuo pačiu yra ir priemonė įgyvendinti utilitaristinius tikslus, kaip kad viešasis saugumas. Tačiau taip pat galima pagrįstai teigti, kad veikėjas nusipelno tokio riboto autonomijos apribojimo, ypač toje veikimo srityje, kuri susijusi su padarytu nusikaltimu. Būtent dėl to autonomijos apribojimas gali būti laikomas ne tik priemone, bet ir savarankišku bausmės tikslu. Bet kokių atveju, tai nėra tapatu tikslui sukelti skausmą.

Trečia, liberali bausmės teorija pirmiausia siekia apriboti prievartą, ne kančią. Prievarta gali įtraukti kančią. Skausmo suteikimas gali būti prievartos priemonė ir dėl to taip pat turi būti apribotas vardan efektyvaus prievartos apribojimo. Taip pat galima teigti, kad pati prievartos patirtis yra tam tikros rūšies kančia. Tačiau vėlgi, tai yra dvi logiškai atskiros koncepcijos. Autonomijos apribojimas, neskaitant vien formalaus, nedarančio įtakos pažeidėjo gyvenimui, visada yra prievarta. Neoklasikinės mišrios teorijos šito nemaskuoja kitaip, nei atkuriamasis teisingumas. Kitaip tariant, apribojama veikėjo autonomiją, liberali teorija taip pat apriboja patį šį apribojimą, jo galimus būdus ir trukmę. Skausmo apribojimas čia yra tik šalutinis prievartos apribojimo produktas, jo papildoma priimtina pasekmė.

Ketvirta, jei esminis bausmės bruožas būtų skausmo sukėlimas, liberali baudžiamoji justicija turėtų rūpintis ar veikėjas išties kenčia. Jei veikėjas bausmės vykdymo metu tampa tik laimingesnis, tai turėtų būti problema liberalams. Tačiau tai, kaip veikėjas priima bausmę yra subjektyvu. Liberalai neturėtų kištis į subjektyvias, vidines patirtis ar mėginti jas determinuoti. Nuosekliai liberali bausmės teorija, grįsta politiniu liberalizmu, yra ne apie subjektyvias malonumo ir skausmo patirtis, o apie objektyvias sąlygas, sietinas su laisve ir prievarta.

Adamas J. Kolberis, argumentuodamas prieš proporcingumo teorijas, pasinaudoja idėja, kad bausmė turėtų būti vertinama kaip subjektyvi patirtis (Kolber 2009; 2013). Esminis Kolberio pozicijos samprotavimas yra tai, kad jei yra du veikėjai, Jautrus ir Nejautrus, padarę tokį patį nusikaltimą su tuo pačiu kaltės laipsniu, proporcingumo teorija reikalauja juos bausti taip pat, tačiau Jautrus patirs didesnę kančią (Kolber 2013: 1161). Šitai išties galėtų tapti iššūkiu proporcingumo teorijai konkrečiai ir liberalizmui baudžiamojoje teisėje apskritai, jei priimtume, kad kančia yra esminė ir būtina bausmės savybė. Skausmas savo esme yra subjektyvi patirtis, tiksliau, tai yra žodis,

kuriuo nurodome į tam tikrą subjektyvią patirtį, dažnai suvokiamą kaip malonumo priešingybę. Kai kuriose situacijose gali būti moraliai pagrįsta atsižvelgti į subjektyvią bausmės patirtį. Dažnas liberalas sutiktų, kad dėl subjektyvių priežasčių tam tikra bausmė gali tapti pažeidėjui tokia kančia, kurią numatant būtina ją palengvinti.

Tačiau, jei subjektyvi skausmo patirtis būtų, viena vertus, bausmės tikslas, kita vertus, esminė jos sudedamoji dalis, liberalams ir visiems retributyvistams ištis iškiltų problema paaiškinant, kaip baudžiant užtikrinama subjektyvi kančia ir dar tam tikras jos lygis. Spartaus technologinio progreso ir neurointervencijų etikos perspektyvoje ši problema dar labiau komplikuojasi ar bent jau pakeičia pobūdį. Neuromokslų progresas suteikia vis daugiau pagrindo numatyti ateitį, kai teoriškai galėsime suteikti veikėjui būtent tiek ir tokios kančios, kiek norime. Galėdami tikslai nuskaityti veikėjo smegenų reakcijas ir per jas įvertinti patiriamos kančios kiekį, galėtume sukurti ir neurointervencines priemones paveikti veikėją taip, kad jis patirtų būtent tokio pobūdžio ir intensyvumo kančią ir būtent tiek laiko, kiek nusprendėme. Tokios neurointervencijos ištis būtų idealūs „skausmo pristatymo“ mechanizmai. Jos leistų sukelti tam tikrą kančią tam tikrą laiką arba periodiškai tol, kol laikytume, kad pažeidėjas patyrė jos tiek, kiek nusipelnė už nusikaltimą. Panašiai kaip tikimybę nusikalsti ateityje mažinančių neurointervencijų atveju, šitoks baudimo būdas su efektyvintų baudžiamąją sistemą, taupydamas visų laiką ir suteikdamas galimybę pažeidėjui greičiau grįžti į produktyvų dalyvavimą visuomenėje.

Tačiau abejotina ar dažnas retributyvistas laikytų tokį atsiskaitymą kentėjimu adekvačiu jo teorinių idėjų įgyvendinimu praktikoje. Atsiskaitymas už nusikaltimus kentėjimu, visai kaip atsiskaitymas už juos pinigais, tiesiog sukurtų mokesčių už blogus veiksmus sistemą. Tačiau liberali baudžiamoji teisė nesiekia įtvirtinti tam tikro mokesčio už nusikaltimus. Ji siekia apsaugoti asmenis nuo kitų prievartos, ar tai būtų tiesioginė tarpasmeninė prievarta, ar valstybės prievarta. Taip apnuoginus kentėjimą, kai skausmas suteikiamas ar „pristatomas“ maksimaliai tiksliai, neišvengiamai ir efektyviai, liberaliems retributyvistams turėtų būti akivaizdu, kad ne kančios suteikimas, o tam tikra ribota prievarta yra esminė bausmės dalis. Tad neteisinga teigti, kad neoklasikinių teorijų apribojimai bausmei tėra bandymai apriboti tyčinį skausmo suteikimą. Apribojimai eina pirmiau ir nepaisant skausmo, tai yra, nepriklausomai nuo to ar pažeidėjas kenčia ar ne.

Tad mišrios neoklasikinės teorijos ne tik kad neprivalo sutikti, jog bausmė esmė ir tikslas yra tyčinis skausmo suteikimas, bet ir negalėtų pagrįstai bei nuosekliai to priimti. Liberalai taip pat gali atsižvelgti į įrodymus ir

argumentus, kad konkrečiam pažeidėjui įprasta bausmė dėl specifinių aplinkybių sukeltų reikšmingai daugiau kančios nei moraliai priimtina, kad baudžiamoji sistema tyčia sukeltų. Tam nėra jokio principinio prieštaravimo liberalioje bausmės teorijoje.

Jei neoklasikinės teorijos ištis priimtų, kad bausmės tikslas yra laikinas autonomijos apribojimas, o ne skausmo suteikimas, jos galėtų pripažinti ir įvairius bausmės būdus, kurie atlieka būtent šią funkciją. Daugelis priimtinių bausmės būdų, ypač už menkesnius nusikaltimus, suteiktų mažiau kančios nei įkalinimas. Atkuriamojo teisingumo mediacija taip pat būtų priimtina tais atvejais, kai galima užtikrinti, kad ji atitinka neoklasikinių teorijų prievartos ribojimo reikalavimus, kaip kad apibrėžtumas laike.

Priėmus šią autonomijos sampratą kaip esminę ir bausmei, ir jos ribojimui, regis, išaugtų ir naujos sintezės baudžiamosios teisės filosofijoje galimybė, tarp baudžiamojo ir atkuriamojo teisingumų. Tačiau tam reikėtų ne tik pasikeitimų neoklasikinėje bausmės teorijoje, bet ir atkuriamojo teisingumo praktikų apribojimo. Iki tol nuosaikios, mišrios, neoklasikinės baudžiamosios teisės teorijos, pagrįstos autonomijos kaip suverenios teisės samprata ir kontrolės taikant baudžiamąją atsakomybę kriterijumi, yra patikimesnės apsaugant asmenis nuo prievartos.

IŠVADOS

Disertacijoje tirtas šiuolaikinis baudžiamosios teisės filosofijos diskursas ir jame dominuojančios, liberalios baudžiamosios teisės teorijos. Tai reiškia svarstymą, kokią vietą baudžiamosios teisės teorijoje ir praktikoje vis dar turėtų užimti su įprasta asmens samprata sietinos idėjos, tokios kaip autonomija, racionali pasirinkimu grįstas veiksmas, atsakomybė ir pelnytas atpildas. Esminis keltas klausimas yra ar susvyravus šiai asmens sampratai bei augant neurointervencijų potencialui paveikti ir keisti asmenis, liberalios teorijos dar gali pagrįsti tvirtus konceptualinius apribojimus prievartai. Pagrindinė tyrimo išvada yra, kad gali ir kad šių teorijų grindžiami apribojimai yra tvirtesni nei pagrindinių alternatyvių teorinių krypčių.

1. Baudžiamosios teisės teorija, priimtina liberalioms demokratijoms, turi laikytis minimalaus politinio liberalizmo reikalavimo, draudžiančio naudoti baudžiamąją prievartą tikslingai siekiant slopinti protingą visuminių doktrinų laikymąsi. Viena vertus, toks slopinimas neišvengiamai reikštų virsmą nedemokratinio režimu. Kita vertus, prievartos prieš asmenį apribojimas yra esminis liberalių demokratijų tikslas tad ir minimalus moralinis politinio liberalizmo turinys yra grindžiamas prieš prievartą nukreipta moraline norma.

2. Kvalifikuoti žalos ir moralistiniai principai, kaip negatyvūs kriterijai kriminalizacijai ir bausmei, abu yra priimtini ir naudingi liberaliai siauresne prasme teorijai. Žalos kitiems principas, Feinbergo apribotas per neteisingo kenkimo interesams sampratą, smarkai apriboja potencialai leistiną kriminalizaciją, pagrįsdamas teisinio paternalizmo ir kai kurių teisinio moralizmo formų atmetimus. Moralistinis principas, pridėdamas papildomą, neteisingumo reikalavimą tam, kad veika būtų kriminalizuotina ir baustina, pagrindžia dar griežtesnius apribojimus baudžiamajai teisei, nesugrąžindamas tų teisinio moralizmo formų, kurias atmeta žalos principas. Moralinės atsakomybės reikalavimas kaip baudžiamosios atsakomybės taikymo ir baudimo būtina sąlyga leidžia pagrįsti bausmės vykdymo draudimą net nusikaltimo padarymo atveju.

3. Dvi su neuromokslų pažanga susijusios problemos, nykstantis asmuo kaip moralinis veikėjas ir atsakomybės subjektas bei neurointervencijos, yra rimti iššūkiai liberalioms neoklasikinėms baudžiamosios teisės teorijoms. Suabejojus, kad asmuo sąmoningai dalyvauja priimant reikšmingus sprendimus, kad pats žino tikrąsias savo sprendimų priežastis bei kad išlieka sau tapatus laike, pakertamos ir tradiciškai su liberalizmu baudžiamojoje teisėje siejamos moralinės atsakomybės, teisingo atpildo bei racionalaus

pasirinkimo idėjos. Lengviau pagrįsti manipuliacijas ir priverstinį asmens keitimą, kai pats asmuo ar su juo siejamos savybės išnyksta iš veiksmų aiškinimo. Liberalios teorijos negali lengvai ir iš karto atmesti prievartinių neurointervencijų, nes jas iš dalies grindžia siekis apsaugoti asmenis nuo žalos, patiriamos iš kitų asmenų.

4. Tačiau prievartinių neurointervencijų atmetimą grindžia autonomijos kaip suverenios teisės samprata. Autonomija kaip suvereni teisė yra suderinama tik su laikinu ir ribotu asmens autonominių valdų sumažinimu. Absoliutus autonomijos panaikinimas paneigtų pačią suverenios teisės idėją. Atmetant paternalizmą ir laikantis minimalaus politinio liberalizmo reikalavimo, teisė apsispręsti dėl savo vidinės motyvacinės struktūros ir jos keitimo pagrįsta laikyti suverenia ir neatimama. Būtent ši teisė grindžia prievartinių neurointervencijų atmetimą ir savanoriško sutikimo su neurointervencijomis galimybės palikimą.

5. Autonomijos ir kontrolės sampratos grindžia išskaidyto subjekto atsakomybę. Kadangi kontrolės klausimas yra svarbus visose nusikaltimo situacijose, o racionalaus pasirinkimo ir veiksmo ne visose, kontrolės kriterijus yra fundamentalesnis nei racionalaus pasirinkimo ar veiksmo ir dera su kitais laipsniuojamais kriterijais, įskaitant atsakomybės. Todėl liberali teorija turėtų pereiti prie kontrolės kaip esminio reikalavimo baudžiamosios atsakomybės taikymui. Laipsniuojama laike kintančios kontrolės samprata leidžia pagrįsti moralinės atsakomybės skepticizmo atmetimą, parodant, kad atsakomybės priskyrimui reikšminga kontrolė negali būti laikoma tik ta, kurią veikėjas turėjo pačiu veikimo momentu, kaip tai daro skeptikai. Autonomija gali būti priskirta padalintam subjektui, jei jo motyvacinuose resursuose gali atsirasti valdžios ir refleksijos lygmuo. Šios gebos turėjimas, nepriklausomai nuo naudojimo, yra pakankamas pagrįsti atsakomybę. Kadangi atsakomybė gali būti priskirta save valdančiam subjektui, ji gali būti priskirta asmeniui nepriklausomai nuo jo nevientisumo ar metafizinės laisvos valios neturėjimo. Universalus baudžiamosios atsakomybės lokusas, atmetus racionalaus pasirinkimo reikalavimą, yra bloga savivalda, dėl kurios nebuvo išvengta nusikaltimo.

6. Tokiomis autonomijos ir kontrolės sampratomis grindžiamos neoklasikinės mišrios teorijos griežčiau apriboja prievartą nei pagrindinės alternatyvios bausmės teorijos kryptys. Kadangi retributyvizmo apskritai atmetimo nepagrindžia nei paties Rawlso tekstų analizė, nei siaurų retribucinių argumentų atmetimas, nusipelnymo, kaip apribojančio bausmę samprata gali būti politiniu liberalizmu grįstos liberalios baudžiamosios teisės dalimi. Būdamą liberalios baudžiamosios teisės dalimi, ši samprata suteikia

pranašumą neoklasikinėms teorijoms prieš vien tik utilitaristines alternatyvas. Nei viešojo saugumo, nei medicininis, nei reformos modelis neturi tokių stiprių konceptualinių apribojimų bausmei. Pagrindinės problemos, egzistavusios medicininio modelio dominavimo laiku XIX amžiaus pabaigoje ir XX amžiaus pirmoje pusėje ir iš dalies nulėmusios jo žlugimą išlieka rimtais iššūkiais šiam modeliui. Tai yra tokios problemos kaip neterminuotų bausmių klausimas bei griežtų principinių apribojimų autonomijos pažeidimams trūkumas.

7. Abolicionistinės ir atkuriamojo teisingumo teorijos neturi pakankamai griežtų konceptualinių apribojimų bausmei. Prievartinio ir baudžiamojo jų taikomų priemonių pobūdžio neigimas tik apsunkina prievartos ribojimą. Argumentas prieš liberalias teorijas, kad skausmo ribojimas tik užmaskuoja patį faktą, kad bausmė yra tyčinis skausmo suteikimas, gali būti pagrįstai atmestas priėmus, kad bausmė būtinai įtraukia laikiną ir ribotą autonomijos apribojimą, bet nebūtinai įtraukia skausmą. Atkuriamojo teisingumo teorijos gali būti neoklasikinių teorijų kritikos šaltiniu, tačiau negali jų pakeisti neturėdamos sisteminių apribojimų bausmei. Priėmus, kad bausmė būtinai įtraukia laikiną ir ribotą autonomijos apribojimą, bet nebūtinai įtraukia skausmą, neoklasikinės ir atkuriamojo teisingumo teorijos gali priartėti viena prie kitos. Tačiau dominuoti turėtų neoklasikinių teorijų idėjos, kadangi jos pagrindžia tvirtesnius konceptualinius apribojimus leistinai prievartai.

Grįžtant prie šios disertacijos įvade minėtos pastabos, šios išvados nepretenduoja į neatremiamus prievartinės filosofijos argumentus, priverčiančius bet kokią racionalų protą įtikėti ginamomis idėjomis ir perimti jas kaip savo. Disertacijoje siekta pateikti pagrįstą liberalizmo šiuolaikinėje baudžiamosios teisės filosofijoje sampratą ir liberalios teorijos versiją, kurios tolesnis vystymas praturtintų šį diskursą.

Kadangi liberalios teorijos apribojimai baudžiamajai teisei buvo pagrindinis šio tyrimo objektas, svarbiausi jos tikslai buvo ištirti bei toliau nuosekliai vystyti būtent šios teorijos konceptualinius resursus. Čia apsvaistytos tik pagrindinės alternatyvios teorinės kryptys bei jų dažniausiai pateikiami ar nuosekliai iš pagrindinių principų kylantys apribojimai bausmei. Nuodugnesnis šių teorinių krypčių tyrimas bei konkrečių argumentų analizė įgalintų išsamesnį baudžiamosios teisės apribojimų skirtingose teorijose palyginimą. Taip pat, disertacijoje pateiktas atsakymas tik į bendrąją neurointervencijų taikymo baudžiamajame justicijoje klausimą. Tęsiantis neuromokslų pažangai ir gausėjant neurointervencijų įvairovei, išsamesnė jų

bei jų taikymo atvejų analizė, galimai leistų pagrįsti detalesnius jų taikymo etikos reikalavimus.

Galiausiai, disertacijoje pateikiami tik apmatai liberalios baudžiamosios teisės teorijos, grįstos autonomijos ir kontrolės sampratomis bei tokios teorijos atsakymai į kai kuriuos pagrindinius moralinių baudžiamosios teisės ribų klausimus. Viena vertus, ateities tyrimams paliekama daugelis konkrečių klausimų, į kuriuos ši teorija galėtų atsakyti, pavyzdžiui, leistinių baudžiamojo poveikio priemonių nustatymo principai, skirtingo žalos padarymo ir pasikėsینimo moralinio vertinimo pagrindimas ir kitos esminės baudžiamosios teisės problemos. Kita vertus, iki galo apibrėžti politikos, moralės ir teisės santykį bei nustatyti visus esminius, moraliai priimtinus liberalaus politinio režimo baudžiamosios teisės bruožus taip pat išlieka tikslu ateities filosofijai. Tikimasi, kad link jo pasistūmėta šiuo tyrimu.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

1. Ainslie, G., 2010 [1992]. *Picoeconomics: The Strategic Interaction of Successive Motivational States Within the Person*. Cambridge: Cambridge University Press.
2. Alvarez, M., 2021. P.F. Strawson, Moral Theories and ‘The Problem of Blame’: ‘Freedom and Resentment’ Revisited. *Aristotelian Society Supplementary Volume*, 95(1): 183–203.
3. Aristotelis, 2009. *Politika*. Iš sen. graikų k. vertė M. Strockus. Vilnius: Margi raštai.
4. Ashworth, A., 2010. Should Strict Criminal Liability Be Removed from All Imprisonable Offences? *Irish Jurist, New Series*, 45: 1–21.
5. Ashworth, A., 2017. *Prisons, Proportionality and Recent Penal History*. *Modern Law Review*, 80(3): 473–488. Hoboken: John Wiley and Sons.
6. Ashworth, A., Horder, J., 2013. *Principles of Criminal Law: Seventh Edition*. Oxford: Oxford University Press.
7. Austin, J.L. 1956. A Plea for Excuses. *Proceedings of the Aristotelian Society, New Series*, 57: 1–30.
8. Bentham, J. 2000. *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*. Kitchener: Batoche Books.
9. Berlin, I., 2002. Two Concepts of Liberty. In: *Liberty: Incorporating Four Essays on Liberty*. Edited by H. Hardy. Oxford: Oxford University Press. Pp.166–2017
10. Bernstein, C., 2022. Fetal Personhood and the Original Meaning of “Person”. *Texas Review of Law and Politics*, 26(3): 485–554.
11. Braithwaite, J., 2004. Restorative Justice and De-Profesionalization. *The Good Society*, 13(1): 28–31. University Park: Penn State University Press.
12. Braun, M., Wessler, J., Friese, M., 2021. A Meta-Analysis of Libet-Style Experiments. *Neuroscience and Biobehavioral Reviews*, 128: 182–198.
13. Brettschneider, C., 2007. The Rights of the Guilty: Punishment and Political Legitimacy. *Political Theory*, 35(2): 175–199.
14. Brink, D., 2021. *Fair Opportunity and Responsibility*. Oxford: Oxford University Press.
15. Brink, D., 2025. Revisiting Fair Opportunity: Ignorance, Injustice, and Control. *Criminal Law and Philosophy*, 19(2): 343–358.
16. Bublitz, J., and Merkel, R., 2014. Crimes Against Minds: On Mental Manipulations, Harms and a Human Right to Mental Self-Determination. *Criminal Law and Philosophy*, 8(1): 51–77.

17. Caruso, G., 2021. *Rejecting Retributivism: Free Will, Punishment, and Criminal Justice*. Cambridge: Cambridge University Press.
18. Chew, C., Douglas, T. and Faber, N., 2018. Biological Interventions for Crime Prevention. In: *Treatment for Crime: Philosophical Essays on Neurointerventions in Criminal Justice*. Edited by D. Birks and T. Douglas. Oxford: Oxford University Press. Pp.11–43.
19. Chiao, V., 2018. *Criminal Law in the Age of the Administrative State*. Oxford: Oxford University Press.
20. Child, J., 2020. Defense of a Basic Voluntary Act Requirement in Criminal Law from Philosophies of Action. *New Criminal Law Review*, 23(4): 437–470.
21. Christie, N., 1977. Conflicts as Property. *The British Journal of Criminology*, 17(1): 1–15. Oxford: Oxford University Press.
22. Christie, N., 1981. *Limits to Pain*. Oslo: Universitetsforlaget.
23. Christie, N., 2004. *A Suitable Amount of Crime*. London: Routledge.
24. Christman, J., 2015. Autonomy and Liberalism: A Troubled Marriage? In: *The Cambridge Companion to Liberalism*. Edited by S. Wall. Cambridge: Cambridge University Press. Pp. 141–162.
25. Coke, E. 1794. *The Third Part of the Institutes of the Laws of England: Concerning Hight Treason and Other Pleas of the Crown and Criminal Causes*. London: Printed for E. and R. Brooke, Bell-Yard, near Temple-Bar.
26. Coyle, M., 2018. Who is Mired in Utopia? The Logics of Criminal Justice and Penal Abolition. *Social Justice*, 45(4): 79–116.
27. Coyle, M., and Scott, D., 2021. Introduction: The Six Hues of Penal Abolitionism. In: *The Routledge International Handbook of Penal Abolition*. Edited by M. Coyle and D. Scott. Pp.: 1–12.
28. Craig, J.N., 2016. Incarceration, Direct Brain Interventions, and the Right to Mental Integrity—a Reply to Thomas Douglas. *Neuroethics*, 9(2): 107–118.
29. Čepas, A., 2014. Atkuriamojo teisingumo samprata. In: *Atkuriamojo teisingumo perspektyvos Lietuvoje*. Tyrimo vadovė I. Michailovič. Vilnius: Lietuvos teisės institutas. Psl.: 13–48.
30. Čepas, A., Dobryninas, A., Valickas, G., 2013. Nužudymai Lietuvoje: Teisiniai Sociologiniai ir Psichologiniai Aspektai. *Teisės Problemos*, 1(79): 5–42
31. Deneen, P., 2018. *Why Liberalism Failed*. New Haven and London: Yale University Press.
32. Den Uyl, D., and Rasmussen., D., 2006. The Myth of Atomism. *The Review of Metaphysics*, 59(4): 841–868.

33. Devlin, P., 1975 [1968]. *The Enforcement of Morals*. London: Oxford University Press.
34. Diamantis, M. 2019. Limiting Identity in Criminal Law. *Boston College Law Review*, 60(7): 2011–2100.
35. Dignan, J., 2003. Towards a Systemic Model of Restorative Justice: Reflections on the Concept, its Context and the Need for Clear Constraints. In: *Restorative Justice and Criminal Justice: Competing or Reconcilable Paradigms?* Edited by A. von Hirsch, J. Roberts and A. Bottoms. Pp.:135–156.
36. Dobryninas, A., Čėsniënė, I, Dobrynina, M, Giedraitis, V, Merkevičius, R. 2014. *Kriminalinės justicijos suvokimas visuomenėje*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
37. Dobryninas, A. 2025. Criminology of the Ridiculous Man. *Tijdschrift over Cultuur & Criminaliteit*, 15(3): 33–44.
38. Dobryninas, A., 2026. Lessons from the Abolition of the Death Penalty in Lithuania: Looking Through a Kaleidoscope of Professional, Political, and Public Discourses. In: *Understanding Crime Control and Punishment in Lithuania: A Punitive Society?* Edited by A. Dobryninas and S. Nikartas. Cham: Springer Nature Switzerland, Pp.: 71–88.
39. Dominik, T., Mele, A., Schurger, A., Maoz, U., 2024. Libet’s Legacy: A Primer to the Neuroscience of Volition. *Neuroscience and Biobehavioral Reviews*, 157: 1–40.
40. Donnelly, S., 1990. The Goals of Criminal Punishment: A Rawlsian Theory (Ultimately Grounded in Multiple Views Concerned with Human Dignity). *Syracuse Law Review*, 41(2): 741–800.
41. Douglas, Th. and Birks, D., 2018. Introduction. In *Treatment for Crime: Philosophical Essays on Neurointerventions in Criminal Justice*. Edited by D. Birks and Th. Douglas. Oxford: Oxford University Press. Pp. 1–8.
42. Dresser, R. 1990. Personal Identity and Punishment. *Boston University Law Review*, 70(3): 395–446.
43. Duff, R. A., 2001. *Punishment, Communication and Community*. Oxford: Oxford University Press.
44. Duff, R.A., 2007. *Answering for Crime: Responsibility and Liability in the Criminal Law*. Oxford and Portland: Hart Publishing.
45. Duff, R.A., 2018. *The Realm of Criminal Law*. Oxford: Oxford University Press.
46. Duff, R.A., 2020. Criminal Law and the Constitution of Civil Order. *Toronto Law Journal*, 70(1): 4–26.

47. Durkheim, E. 2001. Sociologijos metodo taisyklės. Iš prancūzų k. vertė J. Karazijaitė. Vilnius: Vaga.
48. Dworkin, G., 1999. Devlin Was Right: Law and the Enforcement of Morality, *William and Mary Law Review*, 40(3): 927–946.
49. Dworkin, R., 2004. Rimtas požiūris į teises. Vilnius: Lietuvos Rašytojų Sąjungos leidykla.
50. Edwards, J., 2026. Justification and Motivation. *Criminal Law and Philosophy*, 20(1): 107–120.
51. Elzein, N., 2025. Crime, Public Health, and Inhumane Objectivity. *Journal of Ethics and Social Philosophy*, 29(2): 188–218.
52. Erikson, K., 1966. *Wayward Puritans: A Study in the Sociology of Deviance*. New York: John Wiley & Sons.
53. Ewing, B., 2015. The Political Legitimacy of Retribution: Two Reasons for Scepticism. *Law and Philosophy*, 34: 369–396.
54. Feinberg, J., 1965. The Expressive Function of Punishment. *The Monist*, 49(3): 397–423.
55. Feinberg, J., 1973. *Social Philosophy*, Englewood Cliffs: Prentice-Hall, INC.
56. Feinberg, J., 1984. *Harm to Others*. New York: Oxford University Press.
57. Feinberg, J., 1985. *Offense to Others*. New York: Oxford University Press.
58. Feinberg, J., 1986. *Harm to Self*. New York: Oxford University Press.
59. Feinberg, J., 1990 [1988]. *Harmless Wrongdoing*. New York: Oxford University Press.
60. Feldman, E. 2021. Memory, Moral Reasoning, and *Madison v. Alabama*. *Touro Law Review*, 37(1): 105–150.
61. Ferzan, K. 2018. Patty Hearst Reconsidered: Personal Identity in the Criminal Law. *Ohio State Journal of Criminal Law*, 15(2): 367–394.
62. Fischer, J.M., 2015. Responsibility and the Actual Sequence. In: *Oxford Studies in Agency and Responsibility: Volume 3*. Edited by D. Shoemaker. Oxford: Oxford University Press. Pp.: 120–135.
63. Fischer, J.M. and Ravizza, M., 2008 [1998]. *Responsibility and Control: A Theory of Moral Responsibility*. Cambridge: Cambridge University Press.
64. Flanagan, O., and Caruso, G., 2018. Neuroexistentialism: Third-Wave Existentialism. In: *Neuroexistentialism: Meaning, Morals, and Purpose in the Age of Neuroscience*. Edited by G. Caruso and O. Flanagan. Pp.: 1–22.

65. Flanders, C., 2014. Can Retributivism be Saved? *Brigham Young University Law Review*, 2014(2): 309–362.
66. Flanders, C., 2016a. Criminals Behind the Veil: Political Philosophy and Punishment. *Brigham Young University Journal of Public Law*, 31(1): 83–109.
67. Flanders, C., 2016b. Public Wrongs and Public Reason. *Dialogue: Canadian Philosophical Review*, 55(1): 45–58.
68. Flanders, C., 2017. Punishment, Liberalism, and Public Reason. *Criminal Justice Ethics*, 36(1): 61–77.
69. Flanders, C., 2023. Punishment and Public Reason: Reply to Hoskins. *Criminal Justice Ethics*, 42(1): 38–51.
70. Fletcher, G., 1998. *Basic Concepts of Criminal Law*. Oxford: Oxford University Press.
71. Fletcher, G., 2000 [1978]. *Rethinking Criminal Law*. Oxford: Oxford University Press.
72. Fletcher, G., 2001. Criminal Theory in the Twentieth Century. *Theoretical Inquiries in Law*, 2(1): 265–286.
73. Fletcher, G., 2007. *The Grammar of Criminal Law: American, Comparative, and International, Vol. 1: Foundations*. New York: Oxford University Press.
74. Frankfurt, H. G., 1969. Alternate Possibilities and Moral Responsibility. *The Journal of Philosophy*, 66(23): 829–839.
75. Frankfurt, H. G., 1971. Freedom of the Will and the Concept of a Person. *The Journal of Philosophy*, 68(1): 5–20.
76. Frankfurt, H. G., 1988. Identification and Wholeheartedness. In: *The Importance of What We Care About: Philosophical Essays*. Cambridge: Cambridge University Press. Pp.: 159–176.
77. Frase, R., 2012. *Just Sentencing: Principles and Procedures for a Workable System*. Oxford: Oxford University Press.
78. Friedrich, O. and Wolkenstein, A., 2021. Introduction: Ethical Issues of Neurotechnologies and Artificial Intelligence. In: *Clinical Neurotechnology meets Artificial Intelligence: Philosophical, Ethical, Legal and Social Implications*, edited by O. Friedrich, A. Wolkenstein, Ch. Bublitz, R. Jox, and E. Racine. Cham: Springer Nature Switzerland AG. Pp.: 1–10.
79. Fukuyama, F., 1989. The End of History? *The National Interest*, 16: 3–18.
80. Fukuyama, F., 1992. *The End of History and the Last Man*. New York: The Free Press.

81. Fukuyama, F., 2022. A Country of Their Own: Liberalism Needs a Nation. *Foreign Affairs*, 101(3): 80–91.
82. Gardner, J., 2007. *Offences and Defences: Selected Essays in the Philosophy of Criminal Law*. Oxford: Oxford University Press.
83. Geeraets, V.C., 2016. Fictions of Restorative Justice. *Criminal Law and Philosophy*, 10(2): 265–281.
84. Green, S., 2005. Six Senses of Strict Liability: A Plea for Formalism. In: *Appraising Strict Liability*. Edited by A. Simester. New York: Oxford University Press. Pp.: 1–20.
85. Greene, J. and Cohen, J., 2004. For the Law, Neuroscience Changes Nothing and Everything. *Philosophical Transaction B: Biological Sciences*, 359(1451): 1775–1785.
86. Hayek, F.A., 2011. *The Constitution of Liberty: The Definitive Edition*. Chicago: The University of Chicago Press.
87. Harcourt, B. E., 1999. The Collapse of the Harm Principle. *Journal of Criminal Law and Criminology*, 90(1): 109–194.
88. Hare, R. M., 1977 [1963]. *Freedom and Reason*. Oxford: Oxford University Press.
89. Haris, J., 2011. Moral Enhancement and Freedom. *Bioethics*, 25(2): 102–111.
90. Hart, H. L. A. 2008a. Prolegomenon to the Principles of Punishment. In: *Punishment and Responsibility: Essays in the Philosophy of Law*, Second Edition. Oxford: Oxford University Press. Pp.: 1–27.
91. Hart, H. L. A. 2008b. Negligence, Mens Rea, and Criminal Responsibility. In: *Punishment and Responsibility: Essays in the Philosophy of Law*. Oxford: Oxford University Press. Pp.: 132–157.
92. Hegel, G. W. 2000. Teisės filosofijos apmatai: arba prigimtinės teisės ir valstybės mokslo metmenys. Iš vokiečių k. vertė L. Anilionytė. Vilnius: Mintis.
93. Hieronymi, P., 2020. *Freedom, Resentment, and the Metaphysics of Morals*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.
94. Hill, S., 2024. Strawsonian Hard Determinism. *Journal of Philosophy*, 121(12): 698–710.
95. Hobbes, T., 1999. *Leviathanas*. Iš anglų k. vertė K. Rastenis. Vilnius: Pradai.
96. Hoskins, Z., 2022., Public Reason and the Justification of Punishment. *Criminal Justice Ethics*, 41(2): 121–141.
97. Hulsman, L., 1986. Critical Criminology and the Concept of Crime. *Contemporary Crises*, 10(3-4): 63–80.

98. Hume, D., 2007. Traktatas apie žmogaus prigimtį. Iš anglų k. vertė J. Vanagienė. Vilnius: Charibdė.
99. Husak, D. and Hirsch, A., von., 1993. Culpability and Mistake of Law. In: *Action and Value in Criminal Law*. Edited by S. Shute, J. Gardner, and J. Horder. Oxford: Oxford University Press. Pp.: 157–174.
100. Husak, D., 2007. Rethinking the Act Requirement. *Cardozo Law Review*, 28(6): 2437–2460.
101. Husak, D., 2008. *Overcriminalization: The Limits of the Criminal Law*. New York: Oxford University Press.
102. Husak, D. 2010a. Does Criminal Liability Require an Act. In: *The Philosophy of Criminal Law: Selected Essays*. Oxford: Oxford University Press. Pp.: 18–52.
103. Husak, D., 2010b. Mistake of Law and Culpability. *Criminal Law and Philosophy*, 4(2): 135–159.
104. Husak, D., 2016. *Ignorance of Law: A Philosophical Inquiry*. Oxford: Oxford University Press.
105. Husak, D., 2018. Aspiration, Execution, and Controversy: Reply to My Critics. *Criminal Law and Philosophy*, 12(2): 351–362.
106. Husak, D., 2022. Retributivism and Over-punishment. *Law and Philosophy*, 41(2): 169–191.
107. Kahan, D. and Nussbaum, M., 1996. Two Conceptions of Emotion in Criminal Law. *Columbia Law Review*, 96(2): 269–374.
108. Kant, I. 1870. *Die Metaphysik der Sitten*. Leipzig: Verlag der Dürr'schen Buchhandlung.
109. Kantas, I., 1980. Dorovės metafizikos pagrindai. Iš vokiečių k. vertė K. Rickevičiūtė. Vilnius: „Mintis“.
110. Kant, I., 2015. Praktinio proto kritika. Iš vokiečių k. vertė R. Plečkaitis. Vilnius: Margi raštai.
111. Kaiserman, A., 2024. Moore on Degrees of Responsibility. *Criminal Law and Philosophy*, 18(1): 151–166.
112. Kleingeld, P., 2017. The Principle of Autonomy in Kant's Moral Theory: Its Rise and Fall. In: *Kant on Persons and Agency*. Edited by E. Watkins. Pp.: 61–79.
113. Kolber, A. J., 2009. The Subjective Experience of Punishment. *Columbia Law Review*, 109(1): 182–236.
114. Kolber, A. J., 2013. Against Proportional Punishment. *Vanderbilt Law Review*, 66(4): 1141–1179.
115. Krastev, I., and Holmes, S. 2020. *The Light that Failed: Why the West is Losing the Fight for Democracy*. New York: Pegasus Books.

116. Larmore, Ch., 1990. Political Liberalism. *Political Theory*, 18(3): 339–360.
117. Laruelle, M., 2022. Illiberalism: A Conceptual Introduction. *East European Politics*, 38(2): 303–327.
118. Lefebvre, A., 2024. *Liberalism as a Way of Life*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.
119. Levy, N., 2005. The Good, the Bad, and the Blameworthy. *Journal of Ethics and Social Philosophy*, 1(2): 1–16.
120. Levy, N., 2011. *Hard Luck: How Luck Undermines Free Will and Moral Responsibility*. Oxford: Oxford University Press.
121. Levy, N. 2018. Choices Without Choosers: Toward Neuropsychologically Plausible Existentialism. In: *Neuroexistentialism: Meaning, Morals, and Purpose in the Age of Neuroscience*. Edited by G. Caruso and O. Flanagan. Pp.: 111-125.
122. Lewis, C. S. 1954a. The Humanitarian Theory of Punishment. *Res Judicatae* 6:224–230.
123. Lewis, C. S. 1954b. On Punishment: A Reply. *Res Judicatae* 6(4): 519–523.
124. Lewis, J. 2021. Autonomy and the Limits of Cognitive Enhancement. *Bioethics*, 35(1): 15–22.
125. Libet, B., Wright Jr., E., Gleason, C., 1982. Readiness-Potentials Preceding Unrestricted ‘Spontaneous’ vs. Pre-Planned Voluntary Acts. *Electroencephalography and Clinical Neurophysiology*, 54(3): 322–335.
126. Libet, B., 1985. Unconscious Cerebral Initiative and the Role of Conscious Will in Voluntary Action. *The Behavioral and Brain Sciences*, 8(4): 529–539.
127. Libet, B., 1999. Do We Have Free Will? *Journal of Consciousness Studies*, 6(8-9): 47–57.
128. Libet, B., 2004. *Mind Time: The Temporal Factor in Consciousness*. Cambridge: Harvard University Press.
129. Ligthart, S., Ienca, M., Meynen, G., Molnár-Gábor, F., Andorno, R., Bublitz, C., Catley, P., Claydon, L., Douglas, T., Farahany, N.A., Fins, J.J., Goering, S., Haselager, P., Jotterand, F., Lavazza, A., McCay, A., Wajnerman Paz, A., Rainey, S., Ryberg, J. and Kellmeyer, P., 2023. 'Minding rights: Mapping ethical and legal foundations of "neurorights"'. *Cambridge Quarterly of Healthcare Ethics*, 32(4): 461–481.
130. Locke, J. 2000. *Esė apie žmogaus intelektą. Iš anglų k. vertė R. Rybelienė*. Vilnius: Pradai.

131. Mele, A., 1990. Irresistible Desires. *Noûs*, 24(3): 455–477.
132. Mill, J. S., 1995. *Apie laisvę. Iš anglų k. vertė V. Radžvilas*. Vilnius: Pradai.
133. Mill, J. S., 2015. On Liberty. In: *On Liberty, Utilitarianism, and Other Essays*. Edited by M. Philp and F. Rosen. New York: Oxford University Press. Pp.: 5–112.
134. Moore, M., 1993. *Act and Crime: The Philosophy of Action and Its Implications for Criminal Law*. Oxford: Oxford University Press.
135. Moore, M., 1997. *Placing Blame: A General Theory of the Criminal Law*. Oxford: Clarendon Press.
136. Moore, M., 2009. A Tale of Two Theories. *Criminal Justice Ethics*, 28(1): 27–48.
137. Moore, M., 2014. Liberty’s Constraints on What Should Be Made Criminal. In: *Criminalization: The Political Morality of The Criminal Law*. Edited by R.A. Duff, L. Farmer, S.E. Marshall, M. Renzo, and V. Tadros. Oxford: Oxford University Press. Pp.: 182–212.
138. Moore, M., 2020. *Mechanical Choices: The Responsibility of the Human Machine*. Oxford: Oxford University Press.
139. Morris, H., 1968. Persons and Punishment. *The Monist*, 52(4): 475–501.
140. Morris, N., 1982. *Madness and the Criminal Law*. Chicago: The University of Chicago Press.
141. Morris, N. and Tonry, M., 1990. *Between Prison and Probation: Intermediate Punishments in a Rational Sentencing System*. New York and Oxford: Oxford University Press.
142. Morse, S., 1994. Culpability and Control. *University of Pennsylvania Law Review*. 142(5): 1587–1660.
143. Morse, S., 2007. Criminal Responsibility and the Disappearing Person. *Cardozo Law Review*, 28(6): 2545–2576.
144. Morse, S., 2025. Criminal Responsibility Reconsidered. *Criminal Law and Philosophy*, 19(2): 315–329.
145. Mueller, G., 1958. The Hegel Legend of “Thesis-Antithesis-Synthesis”. *Journal of the History of Ideas*, 19(3): 411–414.
146. Nelkin, D., 2016. Difficulty and Degrees of Moral Praiseworthiness and Blameworthiness. *Nous*, 50(2): 356–378.
147. Nelkin, D. and Vargas, M., 2024. Responsibility and Reasons-Responsiveness. In: *Freedom, Responsibility, and Value: Essays in Honor of John Martin Fischer*. Edited by T. Cyr, A. Law, and N. Tognazzini. New York: Routledge. Pp.: 37–60.

148. Neuhouser, F., 2011. Jean-Jacques Rousseau and the Origins of Autonomy. *Inquiry*, 54(5): 478–493.
149. Norkus, Z., 2000. Akrasija ir Subjektas Egonomikoje. *Problemos*, 58: 55–79.
150. Nozick, R. 1981. *Philosophical Explanations*. Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press.
151. Nozick, R., 2003. *Anarchija, valstybė ir utopija*. Iš anglų k. vertė A. Degutis. Vilnius: Eugrimas.
152. Nussbaum, M., 2011. Perfectionism, Liberalism, and Political Liberalism. *Philosophy & Public Affairs*, 39(1): 3–45.
153. Petersen, T. S., 2020. *Why Criminalize? New Perspectives on Normative Principles of Criminalization*. Cham: Springer Nature Switzerland.
154. Parfit, D. 1971. Personal Identity. *The Philosophical Review*, 80(1): 3–27.
155. Parfit, D. 1973. Later Selves and Moral Principles. In: *Philosophy and Personal Relations: An Anglo-French Study*. Edit. by A. Montefiore. Montreal: McGill–Queens University Press. Pp.: 137–169.
156. Parfit, D. 1987 [1984]. *Reasons and Persons*. Oxford: Clarendon Press.
157. Parfit, D. 2011a. *On What Matters: Volume One*. Oxford: Oxford University Press.
158. Parfit, D. 2011b. *On What Matters: Volume Two*. Oxford: Oxford University Press.
159. Parfit, D. 2017. *On What Matters: Volume Three*. Oxford: Oxford University Press.
160. Pereboom, D., 2003 [2001]. *Living Without Free Will*. Cambridge: Cambridge University Press.
161. Pereboom, D., 2015. A Notion of Moral Responsibility Immune to the Threat from Causal Determination. In: *The Nature of Moral Responsibility: New Essays*. Edited by R. Clarke, M. McKenna and A. Smith. Oxford: Oxford University Press. Pp.: 281–296.
162. Pereboom, D., 2019. Free Will Skepticism and Prevention of Crime. In: *Free Will Skepticism in Law and Society: Challenging Retributive Justice*. Edited by E. Shaw, D. Pereboom, and G. Caruso. Pp.: 99–115.
163. Pereboom, D., 2021. *Wrongdoing and the Moral Emotions*. Oxford: Oxford University Press.
164. Pereboom, D., and Caruso, G., 2018. Hard-Incompatibilist Existentialism: Neuroscience, Punishment, and Meaning in Life. In: *Neuroexistentialism: Meaning, Morals, and Purpose in the Age of Neuroscience*. Edited by G. Caruso and O. Flanagan. Pp.: 193–222.

165. Pernu, T. and Elzein, N. 2020. From Neuroscience to Law: Bridging the Gap. *Frontiers in Psychology*, 11(1862): 1–23.
166. Persson, I. and Savulescu, J., 2012. *Unfit for the Future: The Need for Moral Enhancement*. Oxford: Oxford University Press.
167. Persson, I. and Savulescu, J., 2015. The Art of Misunderstanding Moral Enhancement. *Cambridge Quarterly of Healthcare Ethics*, 24(1): 48–57.
168. Persson, I. and Savulescu, J., 2019. The Duty to be Morally Enhanced. *Topoi*, 38(1): 7–14.
169. Plato. 2009. *Protagoras*. Translated from Ancient Greek by C. C. W. Taylor. Oxford: Oxford University Press.
170. Platonas., 2014. *Valstybė. Iš sen. graikų k. vertė J. Dumčius*. Vilnius: Margi raštai.
171. Pugh, J., and Douglas, T., 2016. Justifications for Non-Consensual Medical Intervention: From Infectious Disease Control to Criminal Rehabilitation. *Criminal Justice Ethics*, 35(3): 205–229.
172. Quinney, R., 2008. *The Social Reality of Crime*. New Brunswick: Transaction Publishers.
173. Raz, J. 1986. *The Morality of Freedom*. Oxford: Clarendon Press.
174. Robinson, P., 1993. Should the Criminal Law Abandon the Actus Reus–Mens Rea Distinction. In: *Action and Value in Criminal Law*. Edited by S. Shute, J. Gardner, and J. Horder. Oxford: Oxford University Press. Pp.: 187–211.
175. Rosen, G. 2003. Culpability and Ignorance. *Proceedings of the Aristotelian Society, New Series*, 103: 61–84.
176. Rosen, G., 2004. Scepticism about Moral Responsibility, *Philosophical Perspectives*, 18(1): 295–313.
177. Ryberg, J., 2020. *Neurointerventions, Crime, and Punishment: Ethical Considerations*. Oxford: Oxford University Press.
178. Ryan, A. 2001. Staunchly Modern, Non-Bourgeois Liberalism. In: *The New Liberalism*. Edited by A. Simhony and D. Weinstein. Cambridge: Cambridge University Press. Pp.: 184–204.
179. Rawls, J., 1993. *Political Liberalism*. New York: Columbia University Press.
180. Rawls, J., 1999a. *A Theory of Justice: Revised Edition*. Cambridge: The Belknap Press.
181. Rawls, J., 1999b. The Law of Peoples with “The Idea of Public Reason Revisited”. Cambridge: Harvard University Press.
182. Rawls, J., 2002. *Politinis Liberalizmas. Iš anglų k. vertė A. Degutis*. Vilnius: Eugrimas.

183. Rudy-Hiller, F., 2017. A Capacitarian Account of Culpable Ignorance. *Pacific Philosophical Quarterly*, 98(1): 398–426.
184. Sars, N., 2022. Strawsonian Incompatibilism. *History of Philosophy Quarterly*, 39(4): 373–384.
185. Schaeffer, G., Kahane, G., Savulescu, J., 2014. Autonomy and Enhancement. *Neuroethics*, 7(2): 123–136.
186. Schlick, M., 1939. *Problems of Ethics*. Translated by D. Rynin. New York: Prentice-Hall, Inc.
187. Schoeman, F.D., 1979. On Incapacitating the Dangerous. *American Philosophical Quarterly*, 16(1): 27–35.
188. Serota, M., 2023. Strict Liability Abolition. *New York University Law Review*, 98(1): 112–197.
189. Shaw, E., 2018. Against the Mandatory Use of Neurointerventions in Criminal Sentencing. In: *Treatment for Crime: Philosophical Essays on Neurointerventions in Criminal Justice*. Edited by D. Birks and T. Douglas. Oxford: Oxford University Press. Pp. 321–337.
190. Shelby, T., 2022. *The Idea of Prison Abolition*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.
191. Sergiou, C. S., Santarnecchi, E., Romanella, S. M., Wieser, M. J., Franken, I. H. A., Rassin, E. G. C., & van Dongen, J. D. M., 2022. Transcranial Direct Current Stimulation Targeting the Ventromedial Prefrontal Cortex Reduces Reactive Aggression and Modulates Electrophysiological Responses in a Forensic Population. *Biological psychiatry: Cognitive Neuroscience and Neuroimaging*, 7(1): 95–107
192. Sifferd, K., 2025. How Does Structural Injustice Affect Criminal Responsibility? *Criminal Law and Philosophy*, 19(2): 331–342.
193. Simester, A.P., von Hirsch, A., 2011. *Crimes, Harms and Wrongs: On the Principles of Criminalisation*. Oxford and Portland: Hart Publishing.
194. Smilansky, S. 2016. Parfit on Free Will, Desert, and the Fairness of Punishment. *The Journal of Ethics*, 20(1-3): 139–148.
195. Stephen, J. F., 1990. *Liberty, Equality, Fraternity, and Three Brief Essays*. Chicago: The University of Chicago Press.
196. Strawson, P.F., 1998. Reply to Simon Blackburn. In: *The Philosophy of P.F. Strawson*. Edited by L. Hahn. Chicago and Lasalle: Open Court Publishing Company. Pp.: 168–173.
197. Strawson, P.F., 2008 [1974]. Freedom and Resentment. In: *Freedom and Resentment and Other Essays*. London and New York: Routledge. Pp.: 1–28.

198. Sutherland, E., 1940. White-Collar Criminality. *American Sociological Review*, 5(1): 1–12.
199. Swanningen, R. van, 1985. Introduction: What is Abolitionism. In: *Abolitionism: Towards a Non-Repressive Approach to Crime*. Edited by H. Bianchi, and R. van Swaaningen. Amsterdam: Free University Press. Pp.: 9–21.
200. Šataitis, G., 2024. Akrasijos samprata D. Husako baudžiamosios atsakomybės teorijoje ir alternatyvios sampratos pranašumai. *Problemos*, 105: 116–129.
201. Šataitis, G., 2025. D. Parfito reduktyvizmo iššūkiai baudžiamosios teisės teorijoms. *Problemos*, 107: 134–147.
202. Tadros, V., 2016. *Wrongs and Crimes*. Oxford: Oxford University Press.
203. Taylor, Ch., 1985. Atomism. In: *Philosophical Papers, Volume 2: Philosophy and the Human Sciences*. Cambridge: Cambridge University Press. Pp.: 187–210.
204. Ten, C.L., 1968. Mill on Self-Regarding Actions. *Philosophy*, 43(163): 29–37.
205. Tesink, V., Douglas, T., Forsberg, L., Ligthart, S., Meynen, G., 2023. Neurointerventions in Criminal Justice: On the Scope of the Moral Right to Bodily Integrity. *Neuroethics*, 16(26): 1–11.
206. Tonry, M., 2011. Introduction: Thinking About Punishment. In: *Why Punish? How Much? A Reader on Punishment*. Edit. by M. Tonry. Oxford: Oxford University Press, p. 3–28.
207. von Hirsch, A., 1976. *Doing Justice: The Choice of Punishments*. New York: Hill and Wang.
208. von Hirsch, A., 1985. *Past or Future Crimes: Deservedness and Dangerousness in the Sentencing of Criminals*. Manchester: Manchester University Press.
209. von Hirsch, A., 1992. Proportionality in the Philosophy of Punishment. *Crime and Justice*, 16(1): 55–98.
210. von Hirsch, A., 1996. *Censure and Sanctions*. Oxford: Oxford University Press.
211. von Hirsch, A., 2007. The „Desert” Model for Sentencing: Its Influence, Prospects, and Alternatives. *Social Research*, 74(2): 413–434.
212. von Hirsch, A., 2017. *Deserved Criminal Sentences*. Oxford: Hart Publishing.
213. Watson, G., 1975. Free Agency. *The Journal of Philosophy*, 72(8): 205–220.

- 214. Watson, G., 1996. Two Faces of Responsibility. *Philosophical Topics*, 24(2): 227–248.
- 215. Wikler, D., 1979. Paternalism and the Mildly Retarded. *Philosophy & Public Affairs*, 8(4): 377–392.
- 216. Yaffe, G. 2018. Is Akrasia Necessary for Culpability? On Douglas Husak’s Ignorance of Law. *Criminal Law and Philosophy*, 12(2): 341–349.
- 217. Zaibert, L. 2017. On The Matter of Suffering: Derek Parfit and the Possibility of Deserved Punishment. *Criminal Law and Philosophy*, 11(1): 1–18.
- 218. Zimmerman, M., 2015. Varieties of Moral Responsibility. In: *The Nature of Moral Responsibility: New Essays*. Edited by. R. Clarke, M. McKenna, and A. Smith. Oxford: Oxford University Press. P.: 45–64.
- 219. Zimmerman, M., 2018. Recklessness, Willful Ignorance and Exculpation. *Criminal Law and Philosophy*, 12(2): 327–339.

SUMMARY

An overview of the subject area. There are several ways to define the scope and chronological boundaries of the philosophy of criminal law. A significant theme in ancient Greek myths and tragedies, the question of punishment has occupied a special place in the philosophical tradition at least since the time of Socrates. The trial and the death penalty, which brought an end to this philosophical, as well as natural, life, mark a turning point in the history of Western civilisation. Plato, who wrote about these trial and punishment, as well as Aristotle and other philosophers of Antiquity and the Middle Ages, reflected on punishment within the context of the philosophies of morality, politics and religion. These reflections are a part of the philosophy of criminal law in the broadest sense.

In a narrower sense, the modern philosophy of criminal law begins with the Enlightenment. It was during this period that the principles of modern criminal justice took shape. The first significant milestone in this development is a text traditionally associated with the inception of criminology – Cesare Beccaria’s *On Crimes and Punishments*, first published in 1764. It was during this period that the central controversy over the justification of punishment between utilitarians and retributivists also took shape. Although this distinction, between those who justify punishment, respectively, on the basis of the greater benefit it provides and those who explain it as a just desert, is too narrow and too rigid to expose and organise the full diversity of theories of punishment, it remains fundamental in contemporary debates. Beccaria is perhaps the most important author in the formation of the utilitarian tradition, although Jeremy Bentham is more often regarded as its symbolic figure, in opposition to the retributivist Immanuel Kant. Viewed from a contemporary perspective, both sides of the divide represent classical or neoclassical theories of punishment, associated with the tradition of liberal thought. A century before Beccaria, some of the key foundations of this tradition—in its most significant aspects for the development of criminal law—were laid by Hugo Grotius, Thomas Hobbes and John Locke’s ideas on the social contract, as well as the natural law and natural rights derived from human nature and rationality rather than the existence of God. Hobbes’s influence is particularly evident in Beccaria’s utilitarian theory of punishment (Dobryninas 2025: 37). However, Beccaria also made a significant contribution to the emerging criminal law perspective of the individual as a rational agent who freely chooses what is beneficial to them. As a renowned economist, he sought to use punishment to optimise the costs of wrongdoing (Ibid. 38). Weighing the

potential costs and benefits, rational actors should realise that it is not worth committing a crime.

In an even narrower sense, the discourse of contemporary philosophy of criminal law has existed for little more than half a century. It was only in the second half of the last century that, for some thinkers, the problem of punishment became a central, independent field of inquiry, rather than a peripheral aspect or echo of the broader legal philosophy, ethics, or metaphysics. Two seminal publications mark the origins of this discourse. The first is H.L.A. Hart's collection of essays on issues in criminal law, *Punishment and Responsibility: Essays in the Philosophy of Law*, first published in 1968. The second is Andreas von Hirsch's book *Doing Justice: The Choice of Punishment*, published in 1976, which criticised the then-prevailing practices of criminal justice based on the goal of offender rehabilitation. Both publications were partly responsible for the shift from rehabilitation as the ideal of criminal justice to the prevalence of neoclassical punishment theory, which combines ideas of retributivism and utilitarianism. During this period of transition, thinking on criminal law was significantly influenced by the ideas of authors, for whom, the issue of punishment occupied a rather limited place in their philosophical careers, such as Hart, C. S. Lewis (Lewis 1953a; 1953b) and John Rawls (Rawls 1955). However, during these changes and shortly thereafter, authors such as von Hirsch, Douglas Husak and Antony Duff emerged, who became known specifically and primarily as philosophers of criminal law.

The subject area of this dissertation is the philosophy of criminal law in this latter, narrowest sense. This contemporary discourse is determined, that is, defined and partly shaped, by the Western tradition of thought on punishment, and thus by the philosophy of criminal law taken in its two broader meanings. It also raises fundamental philosophical questions about crimes and punishments. However, taking into account the influences of the philosophical tradition, we also allow us to note the distinctive features of contemporary philosophy of criminal law.

For most authors in this discourse, the aim is not to reconstruct the theory of punishment of one or another great thinker or defend conclusions on punishment following from specific metaphysical assumptions, but rather to examine the features and issues of criminal law of a specific political regime, namely contemporary liberal democracies. This is also the aim of this dissertation. This kind of research seeks to answer the question of which principles guiding criminal law are compatible and best align with the

fundamental principles, assumptions and objectives of contemporary liberal democracies.

To clarify the scope of this study, we must at least tentatively address two complex questions here. First, does such a connection to a specific political system mean that this discourse does not raise universal questions, renounces theoretical purity, and perhaps even becomes ideological?

Linking questions of legal theory to a specific political system does not in itself mean that one abandons the search for universal, absolute answers to questions of legal philosophy. Aristotle himself noted that it is impossible for the same laws to be suitable for all different political systems and their variations (Pol. 1289a). Aristotle himself noted that it is impossible for the same laws to be expedient for all the different political regimes and their variations (Pol. 1289a). Applied to criminal law, this insight means that criminal laws should be aligned with the political constitution of a state and the fundamental principles and objectives upon which it is based. This requirement of compatibility itself is a formal criterion for evaluating any criminal law within any political system.

Philosophers of criminal law also consider other criteria as universal, applicable to the criminal law of any political system. One such criterion, according to Joel Feinberg, whose ideas are followed most closely in this dissertation, is the moral legitimacy of criminal laws (Feinberg 1984: 6–7). Here, the purity of legal theory is indeed abandoned. Today's philosophers also consider problems related solely to the internal logic of law. However, in order to evaluate specific criminal practices and laws, and to develop normative theories that would propose improvements to them, confinement within the framework of legal logic alone is neither possible nor necessary. Crime, punishment, and other fundamental concepts are not taken simply as facts of the legal system, but rather as philosophical problems to be resolved by taking into account their moral, political, and other foundations.

In these deliberations, morality is often taken as at least potentially objective and takes precedence over any ideology. However, the fundamental political principles of liberal democracies limit the influence of morality itself on the content of criminal law. Here it is worth moving on to the second question. What is liberalism?

In the context of this dissertation, two meanings of liberalism are important, corresponding to the two meanings of liberal criminal law theory, which will be discussed shortly. First, liberalism refers to a political system, its constitution, or its fundamental political principles. The essential feature of such a system is the treatment of all individuals as politically free and equal,

as well as the principle of the rule of law. In the first part of the dissertation, the meaning of liberalism is further explained through the concept of political liberalism, drawing primarily on John Rawls (Rawls 1993).

In a second sense, the term “liberalism” is associated with certain features of contemporary theories of criminal law, which will also be discussed shortly. However, one distinction will not be discussed further, which is why it is worth mentioning here. In addition to liberal theories of criminal law, we may also encounter socialist, critical, or Marxist theories—in other words, theories associated with another influential political ideology: socialism. However, the term “conservative criminal law theory” is rarely encountered. One way to explain this is that conservatism and classical liberalism are often conflated into a single concept, sometimes given the specific label of libertarianism. What is associated with liberalism in this discourse—such as individual freedom and responsibility, moral boundaries of criminal law, and rational choice—can also justifiably be associated with conservatism or libertarianism.

However, there are also significant differences between liberalism in criminal law theory and what might be called one of the latter two terms. Feinberg distinguishes liberalism specifically as a theory of criminalization that rejects legal moralism and legal paternalism (Feinberg 1984: 14). From this perspective, a conservative theory of criminalization would be associated with a certain form of legal moralism, according to which the upholding of traditional community morality can be a positive reason to criminalize an act. Liberalism rejects this.

According to Feinberg, libertarians should embrace liberalism in criminal law, but not all of the libertarians’ own beliefs fit into liberal criminal law theory (Ibid. 15–16). Since, from a liberal perspective—unlike, say, in some socialist theories—the law is not subordinate to the economy, the capitalist interests of libertarians, such as the promotion of a *laissez-faire* economy or the abolition of taxes, do not fit into liberal theory.

Although, as Friedrich von Hayek notes, liberalism and democracy do not necessarily go hand in hand (Hayek 2011: 166–167), the liberal system discussed here is specifically understood as liberal democracy. On the one hand, one may reasonably doubt whether true political freedom and equality are likely in a regime where a stable political hierarchy is entrenched. Democracy provides mobility, allowing every citizen to attain a position of power, so the very existence of a hierarchy does not negate citizens’ freedom and equality. Another and simpler reason to focus specifically on liberal democracies is that this is precisely how many of today’s Western states are

described, and it is their criminal law that this discourse addresses. They are liberal and democratic, albeit to varying degrees.

For liberal democracies, which value and proclaim the freedom and equality of all people, the problem of punishment becomes particularly pressing as a problem of justifying and limiting state coercion. It is still intensely discussed today, and often by attacking ideas, associated with the liberal tradition in criminal law. Here, a distinction must be made between liberal theories of criminal law in a broader and a narrower sense. In the broader sense, a liberal theory of criminal law is a theory that is, at least in principle, acceptable to liberal democracies of today. Such a theory does not contradict the fundamental principles of a democratic regime. In this sense, all theories of criminal law that do not deny the basic freedom and equality under the rule of law of all people and do not propose or imply a hierarchical political regime are liberal theories of punishment.

In a narrower sense, liberalism in criminal law is a heterogeneous field comprising various, often conflicting theories. What unites the proponents of these theories, first and foremost, is that they do not shy away from identifying themselves as liberals and tend to construct criminal law theories based specifically on the values of liberal democracies and the principles of political liberalism. Liberal theories in the narrower sense generally combine both utilitarian and retributive aspects in justifying punishment, regard individuals as responsible moral agents, and emphasise rational choice, individual action, just retribution, consistency in sentencing, determinate duration of punishments, and the importance of limiting permissible punitive measures. Although proponents of these theories generally believe that current penal systems in liberal democracies are too harsh and have significant shortcomings, they are more inclined towards cautious reform than radical revolution. The main proponents of liberalism in this narrower sense today are the aforementioned von Hirsch, Husák, Duff, as well as Michael Moore and Andrew Ashworth. Most if not all of these liberals can be unambiguously or with reservations attributed to the dominant neoclassical, mixed theories of criminal law.

The variety of theories that are liberal in the first, broader sense, but not in the second, narrower sense, is even greater. The fundamental feature uniting them is a critical approach to the dominant current of liberalism and to specific liberal principles and ideas. Often, these theories link liberalism—for example, its emphasis on the importance of individual choice and desert—with the shortcomings of the criminal justice system, such as excessive punishment and inconsistent sentencing. Consequently, critics of liberalism in

the narrower sense seek a more radical overhaul of criminal law theory and practice. Thus, one such theory might, for example, deny that individuals are ever morally responsible. Another might accept the existence of moral responsibility, or at least the possibility of it, but when analysing crimes, attach greater importance to social structures and their functioning than to individuals' personal choices. The main and most influential representatives of this diverse opposition to dominant liberalism are Derk Pereboom, John Braithwaite, and the late Nils Christie, whose critique of neoclassical liberalism remains one of the strongest and most influential in contemporary discourse.

It is precisely this controversy between dominant neoclassical liberalism and its main critics that is central to this dissertation. It is a controversy over the role that classical liberal ideas should play in criminal law in the future. These ideas are assessed here in terms of their function in addressing two related contemporary challenges to the theory and practice of criminal law. The first is what Stephen Morse has termed the 'disappearing person' problem (Morse 2007), and the second is the growing potential of neurointerventions to influence and alter the person.

The problem. There is growing doubt as to whether liberalism, associated with the conception of the person as a free and rational moral agent and subject of responsibility, is still suitable for analysing and addressing the challenges of restricting coercion against the person in today's democracies. The concept of the individual as a freely and rationally choosing agent has long been criticised for underestimating the importance of the social environment in shaping the individual, their self-understanding, worldview and actual opportunities for action. There is also growing scepticism regarding the possibility of locating a stable source of free choice within the person who is determined by the laws of nature, constantly changing, and prone to self-contradiction. Such doubt, which in the history of philosophy has most often emerged as a challenge to free will posed by determinism, reinforced by postmodern anti-essentialism, is today also underpinned by neuroscientific reductionism. In the latter case, the person as a moral agent disappears, broken down into neural interactions that explain human behaviour without reference to free will or rationality. If a coherent, clear and rational agent is essential to a liberal theory of criminal responsibility, the plausibility of such a theory is undermined. Another challenge posed by advances in neuroscience and technology is the ever-increasing potential for coercion against the individual. The most striking concrete manifestation of this potential in contemporary criminal justice is neurointervention. Neurointerventions are pharmaceutical,

surgical or technological measures that directly affect a person's brain, aimed at reducing the likelihood that the person will commit a crime in the future. As the potential of these measures grows, the problems of moral boundaries of criminal law gain new relevancy. Specifically, theories of criminal law must address what conditions for the permissibility and application of neurointerventions follow from the fundamental principles of these theories, and what outcome can reasonably be expected if these principles were indeed followed in practice.

Thus, the dominant liberal neoclassical theories of criminal law, which seek to limit coercion against individuals as much as possible, face a twofold problem. Firstly, there is a growing number of ways and reasons to question the traditional conception of the individual as a stable, integral moral agent and subject of responsibility, which is characteristic of these theories. Secondly, the potential for coercion is increasing in the form of the growing potency neurointerventions to influence a person's personality and actions. Thus, there are increasing grounds for doubting whether these theories are best suited to resolving the problems of criminal law under contemporary conditions. Perhaps the time has come for more radical changes in criminal justice and for more radical theories that would propose and justify these changes.

The dissertation nevertheless seeks to defend the status of concepts such as personal responsibility, autonomy and desert in criminal law, demonstrating that a theory grounded in these concepts is more suitable for liberal political regimes, as it supports stricter limits to coercion.

Aim and objectives. The aim of the dissertation is to examine the conceptual resources of the leading theories of criminal law for limiting coercion against the individual, given the erosion of the person's status as a coherent, rational moral agent and the growing potential of neurointerventions to alter persons.

Objectives:

1) To identify the features of liberalism in the philosophy of criminal law that are relevant to this research and to establish the minimum requirements for the acceptability of the content of criminal law theory within a liberal democratic system.

2) To formulate and discuss two fundamental challenges facing criminal law theory: the disappearance of the person and neurointerventions as a source of growing potential for state coercion.

3) To examine the main concepts of autonomy used in the philosophy of criminal law and their relationship to coercion.

4) To demonstrate how the concept of the agent's autonomy as a sovereign right enables liberal criminal law theory to formulate and justify criminal liability and its limitation in the face of the aforementioned challenges.

5) To demonstrate the superiority of the control requirement for criminal liability over the rational choice requirement.

6) To compare neoclassical, mixed theories of criminal law, based on the concepts of autonomy and control, with radically utilitarian, abolitionist and restorative justice theories, in terms of conceptual resources for limiting coercion.

Thesis and arguments. The general thesis of this research is that a mixed, neoclassical theory of criminal law, based on the concepts of autonomy and control, is more suitable for limiting coercion in liberal democracies than radically utilitarian, abolitionist and restorative justice theories.

1) The application of Joel Feinberg's conception of autonomy as a sovereign right allows for the formulation and justification of a theory of the permissibility of neurointerventions and the attribution of responsibility to an internally divided subject that is compatible with the fundamental principles of liberalism in criminal law.

a. If the aim of liberal criminal law theory to limit coercion is linked to the conventional concept of the agent, the doubts arising regarding the integrity and stability of such an agent, together with the increasing potential of neurointerventions to manipulate it, undermine this theory.

b. The concept of autonomy developed by Feinberg and used for limiting criminalisation can be expanded to encompass the limiting of criminal measures as well, since even after committing a crime, autonomy in this sense of sovereign right cannot be completely taken away from a person in liberal democracies.

c. Such an extension allows limits to be drawn on the use of neurointerventions – it justifies the prohibition of coercive neurointerventions.

d. An internally conflicted agent, divided into different motivational resources, can be a subject of responsibility and of the sovereign right to self-change, provided they have the capacity to control themselves over time, since such capacity also implies the capacity to avoid committing a crime.

2) Liberal theories of criminal law would resolve the fundamental challenges of attributing responsibility by shifting from the criterion of rational choice to a more fundamental concept of control as the foundational requirement for criminal responsibility.

a. Liberal theories of punishment can reasonably abandon the criterion of action based on rational choice in favour of the criterion of control when attributing liability, since the possession of control is a necessary condition and explains the attribution of liability in cases of negligence, criminal omission and other situations where the actor has not committed any prohibited action.

b. A gradable, concept of time-varying control explains certain complex situations of attributing responsibility better than rational choice and justifies the rejection of sceptical conclusions.

c. Bad self-governance, which led to a failure to avoid crime commission, rather than the bad act itself, can be conceptualized as the universal locus of criminal responsibility, allowing to side-step common difficulties of ascribing responsibility for an act.

3) Mixed, neoclassical theories of criminal law based on the concepts of autonomy and control, provide a stronger basis for the constraints on criminal law than the main alternatives.

a. An attempt to reject the retributive, desert-based concept of punishment as being blocked by public reason may succeed only against certain specific retributive arguments, but not against all applications of the concept of desert in contemporary criminal law philosophy. This method of rejection is not effectively applicable to desert as a constraint on the severity and type of punishment, since such a constraint is not based on any controversial metaphysical propositions.

b. The concept of desert enables neoclassical theories to define the limits of the duration and methods of punishment more strictly than the measures of radically utilitarian theories, which strictly reject desert.

c. Neoclassical theories impose stricter and clearer limits on coercion than abolitionist and restorative justice theories, as the latter do not provide a systematic justification for unambiguous and universally applicable limits on the duration and types of punishment.

d. Liberal theories of punishment can reasonably reject the main moral objection to punishment as the infliction of pain, since the restriction of autonomy, rather than the infliction of pain, is an essential part of punishment.

Structure and methodology of the dissertation. In the first part of the dissertation, the meaning of liberalism relevant to the research and its limits in the philosophy of criminal law are formulated. Drawing on John Rawls, the minimal requirement of political liberalism for theories of criminal law is proposed, prohibiting the use of criminal law to suppress reasonable pluralism of comprehensive doctrines. The meaning of liberalism in the philosophy of

criminal law is specified drawing on Joel Feinberg's analysis of moral constraints on criminalisation (Feinberg 1984; 1985; 1986; 1990 [1988]). Two main challenges to such liberalism in the theory of punishment are identified: the disappearance of the person and the growing potential of neurointerventions.

In the second part, drawing on Feinberg and John Christman (Christman 2015), the concept of autonomy relevant to this research is formulated, which enables liberal theories to address these challenges. Utilizing Douglas Husak's arguments (Husak 2007; 2010a) and David S. Brink's analysis of responsibility as normative competence and situational control (Brink 2021), I argue for the primacy of control over the criterion of action in the attribution of criminal responsibility. It is demonstrated how the concepts of control and autonomy allow refuting sceptical arguments against moral responsibility (Husak 2016; Rosen 2003; 2004; Levy 2005; 2011), and addressing the challenges posed by Derek Parfit's (Parfit 1987 [1984]) reductionist conception of the person.

In the third part, the main alternatives to dominant criminal law theories are identified. And. Based on their analysis and the conclusions of the previous parts, the superiority of the liberal, neoclassical theory in limiting coercion against the person is determined. In rejecting Chad Flanders' (Flanders 2014; 2016a; 2016b; 2023) attempt to justify a utilitarian model of public safety and the rejection of retribution, Zachary Hoskins' (Hoskins 2022) critique is utilized. The treatment model (Pereboom 2003 [2001]; 2021; Caruso 2021; Elzein 2025) is rejected due to the relationship between the ideas of the model's proponents and theories justifying coercive neurointerventions (Pugh and Douglas 2016), as well as the lack of a strict and unequivocal rejection of coercive neurointerventions in treatment theories, even when they are discussed. Finally, abolitionist and restorative justice theories (Christie 1977; 1981; 2004; Coyle 2018; Braithwaite 2004) are constrained by the fact that, in order to offer a comprehensive alternative rather than merely a critique of the shortcomings of the liberal theory, such theories would need to introduce clear limitations on punishment, most likely adopting them from retributivists (Dignan 2003). Without such limitations, these theories are justifiably criticised for masking their own coercive nature (Geeraets 2016).

Literature review. The aim of limiting coercion in mixed neoclassical theories, is advanced at three levels: criminalisation, attribution of responsibility, and punishment. Feinberg's tetralogy (Feinberg 1984; 1985; 1986; 1990 [1988]) formulates the very programme for defining the moral boundaries of criminal law, as well as the concept of autonomy as sovereign

law, which is of particular importance to this dissertation. Feinberg is most concerned with the question of limiting criminalisation. His position is that, properly clarified and qualified, the harm and offence principles exhaust all morally relevant reasons for criminal prohibition (Feinberg 1984). The concept of autonomy as a sovereign right functions in his theory as the basis for justifying this position, specifically to reject the paternalistic principle that permits the criminalisation of an act on the grounds that it is harmful to the agent themselves (Feinberg 1986).

Retributivists and proponents of mixed neoclassical theories recall Feinberg's restrictions on criminalisation (Moore 1997; Simester and von Hirsch 2011), but they rarely return to his detailed analysis of the different conceptions of autonomy and only occasionally mention Feinberg's conception of autonomy as sovereign right. The main approaches to resolving the question of the moral limits of criminalisation are based on one or more of the four main principles of criminalisation discussed by Feinberg: harm to others (Feinberg 1984), offence (Feinberg 1985), legal paternalism or harm to self (Feinberg 1986), and legal moralism or the moralistic principle (Feinberg 1990 [1988]). Unlike Feinberg, Moore is a legal moralist and regards the fact that actions are morally wrong as the sole and sufficient basis for criminalisation but ultimately narrows the boundaries for what we should actually criminalise, based on presumptions in favour of personal liberty (Moore 1997; 2009; 2014). Duff holds that the master principle of criminalisation is the formal principle, permitting punishment only for public evils, that is, wrongdoings that violate the civic order of the political community (Duff 2018). This position is also a form of legal moralism, but a specific type based not on absolute morality, but on the fundamental moral norms of a particular political community. Simester and von Hirsch regard moral wrong, harm and offence as necessary principles of criminalisation (Simester and von Hirsch 2011).

In contemporary liberal theories, four main approaches emerge to addressing the problem of attributing responsibility for actions when the status of the individual as an integral subject of responsibility is called into question. The first is to consider the rejection of responsibility and deserved punishment based on neuroscientific research (Libet et al 1982; 1985; Greene and Cohen 2004), denying the sufficiency of existing data to support it, as well as denying that a causal explanation of decisions and actions, which reduces mental states to neural interactions, is incompatible with responsibility or the conception of a person as a rational agent (Morse 2007; Moore 2020). Another approach is to argue that it is sufficient for responsibility that actions arise from the agent's

internal reasons-responsive mechanism which the agent subjectively recognises as their own (Fischer and Ravizza 2008 [1998]). However, the aspect of subjectivity in Fischer and Ravizza's theory, which helps to satisfy the condition of control for the attribution of responsibility, also serves to reinforce responsibility scepticism based on ignorance of morality or the moral consequences of one's actions (Rosen 2003; 2004; Levy 2005; 2011). The third strategy is to partially accept this scepticism, but to argue that it generally grounds only reduced responsibility, rather than its complete negation (Husak 2016; 2018). However, Husak, who chose this strategy later in his career, does not, in the view of sceptics, sufficiently justify the claim that the agent's moral uncertainty at the time of the act should be punished more severely than an erroneous moral conviction (Zimmerman 2018). Whether scepticism regarding freedom of choice and personal responsibility for actions is rejected, partially integrated or ignored, liberal philosophy of criminal law continues to be dominated by the concepts of rational choice (Husak 2016; Moore 1997) and action (Fletcher 1998; 2007; Duff 2007) as necessary conditions for the attribution of criminal responsibility. A fourth approach to addressing these issues, which Husak also considered but later abandoned, is to abandon action as a necessary condition for the attribution of responsibility and to focus on the concept of control as necessary for responsibility (Husak 2007; 2010a). Increasing attention is being paid to the condition of control, particularly in the capacitarian theories of responsibility (Nelkin 2016; Rudy-Hiller 2017). However, these theories generally maintain the position that criminal responsibility arises from a rational choice to commit a crime (Brink 2021; 2025) or from an action based on that choice.

When it comes to punishment itself—that is, the limitation of its forms and duration—liberal theorists accept retributivism in one form or another. The most influential form of this is von Hirsch's theory of proportionality, according to which the penal system should be structured so that the severity of the punishments is proportionate to the seriousness of the crimes (von Hirsch 1985; 1992; 2017). It was von Hirsch's critique of indeterminate sentencing that was pivotal in the transition to the current dominance of mixed, yet predominantly retributive, theories in the philosophy of criminal law (von Hirsch 1976). The idea of deserved retribution is most often invoked by liberals as a means of limiting the severity of punishment (Ashworth 2017). Another instance where the question of permissible punitive measures are at least touched upon in deliberations of neoclassical theories is when considering restorative justice as an alternative theory (Duff 2001), since it is precisely the mediation characteristic of restorative justice that could, in

theory, open up a wide variety of punitive measures extending beyond what is provided for in the criminal codes of today's liberal democracies. However, these considerations are generally theoretical and are not intended to defend or refute the permissibility of one measure or another. In the texts of these leading contemporary liberal philosophers of criminal law, there seem to be no clear and developed positions on the permissibility of neurointerventions.

The other side of the debate – the less liberal critics of liberal theories – is numerous and diverse. The main theoretical strands can be divided into radically utilitarian theories, which deny any role for the principle of retribution, and theories that offer a complete alternative to the classical distinction between retributivism and utilitarianism. A large proportion of the most significant radically utilitarian theories fall under the medical model (Pereboom 2003 [2001]; 2021; Caruso 2021; Elzein 2025), in which the propensity to commit crime is viewed as a form of pathology or illness for which the offender is not to blame, and the aim is therefore to cure or rehabilitate them. The question of criminalisation is generally given less attention here.

These theories often adopt a hard-deterministic stance that denies moral responsibility. However, this does not resolve all issues related to the attribution of responsibility. The problem of justifying punishment for a morally irresponsible agent remains. The ways of resolving this in these theories are essentially linked to the question of permissible measures. When denying responsibility, the primary means of punishment is conceptualised as quarantine, analogous to the quarantine of a person suffering from a dangerous, contagious disease (Schoeman 1979; Pereboom 2003[2001]; Parfit 2011b). Such quarantine effectively means the prevention of further criminal acts, but proponents of this model distinguish it from retributive imprisonment in that any additional inconvenience or suffering not related to the aim of protecting others or rehabilitating the offender is considered unjustifiable (Pereboom 2003[2001] Caruso 2021). The temporal indeterminacy of punishment remains a fundamental problem for this model, as quarantine—in the absence of medication and with uncertain prospects for recovery—may continue for life. Consequently, neurointerventions emerge as an important additional means in these theories to influence the offender, protecting society from interpersonal violence and the offender themselves from the suffering of prolonged quarantine. Pereboom and Caruso argue that even coercive neurointerventions should not be categorically ruled out (Pereboom and Caruso 2018; Caruso 2021). It follows that the concept of autonomy applied in the medical model—analogue to patient autonomy during treatment and

quite distinct from Feinberg's conception—is not sufficient to justify a principled rejection of such measures. In the view of some theorists, these coercive neurointerventions or biological enhancements may even be necessary to protect humanity from extinction or a major catastrophe (Persson and Savulescu 2019), given the growing power and accessibility of technologies that enable even a single individual to cause significant harm.

In Greggo Caruso's theory, quarantine is linked to a broader public health model that emphasises the need to protect society from the spread of crime in general and thus focuses primarily on prevention and the elimination of conditions conducive to crime, with quarantine being applied only when no other measures are available (Caruso 2021).

In this sense, this model comes close to Chad Flanders' radically utilitarian theory of public safety, which is also grounded in the idea of public wrong, but in contrast to Duff, uses it to reject retributivism (Flanders 2016b; 2017; 2023). In Flanders' theory, grounded in Rawlsian political liberalism, neither the autonomy of the agent nor other concepts are conceptualised as reasons to strictly reject coercive neurointerventions. These preventive theories, which are more oriented towards holistic social change, thus partly align with the social reform model and related alternative theories that go beyond the utilitarianism-retributivism controversy.

Abolitionist theories representing the latter strand address the issue of limiting coercion through a radical restriction of criminalisation, that is, its complete abolition (Coyle 2018) or the conceptualisation of situations currently labelled as crimes in other terms, for example, in terms of conflict (Christie 1977). However, Michael Coyle's most radical form of abolitionism is also the least developed in terms of proposing alternatives to punishment as a response to interpersonal violence. Theories that combine abolitionist ideas with restorative justice limit violence through these alternative measures to punishment, based on dialogue and mediation (Braithwaite 2004; Christie 1981; 2004). However, they face the problem of justifying the distinction between these alternatives and punishment, as well as the increased potential for violence when abandoning the liberal constraints on punishment. In Lithuania, this discourse on the philosophy of criminal law is generally explored by criminologists and in interdisciplinary publications (Čepas 2014; Dobryninas et al. 2014; Dobryninas 2025; 2026).

Relevance. This dissertation is primarily relevant to discussions of the moral limits of criminal law in criminal law philosophy. On the issue of limiting criminalisation, the dissertation contributes to the questioning of the validity of the offence principle (Petersen 2020) and argues that the harm and

moralistic principles are both necessary and together sufficient means for limiting criminalisation in liberal theories of punishment. The dissertation is relevant to discussions on the attribution of liability as it develops Husak's abandoned theory of control as a fundamental requirement for criminal liability. The position defended here—that rational choice and action, while common in criminal situations, are not necessary conditions for the attribution of liability—is more radical than capacitarian theories of liability, such as David O. Brink's, yet it is compatible with these theories and could also be considered within their framework. In considering the issue of limiting punishment, the dissertation draws upon Feinberg's concept of autonomy as a sovereign right, which is underutilised in contemporary neoclassical theories (von Hirsch 1976; 2017; Husak 2008; 2022; Duff 2001). The dissertation formulates a position on the use of neurointerventions that is consistent with the foundations of liberal philosophy of criminal law, according to which, the agent themselves has the sovereign right to decide regarding the use of neurointerventions if they are offered in their case; this position is relevant to the development of contemporary ethical discourse on the use of neurointerventions (Ryberg 2020; Schaeffer et al. 2014; Persson and Savulescu 2019).

Novelty. Although the ethics of neurointerventions are increasingly debated, none of the leading proponents of neoclassical liberal theories has yet provided a comprehensive answer to the question of the permissibility of neurointerventions that would follow from the fundamental ideas of these theories. This dissertation presents and justifies such an answer, consistent with the fundamental principles of liberal criminal law theory. Questioning the traditional concept of the person and considering the problems arising from it is common in contemporary criminal law theory. However, the fragmentation of the person is usually considered separately, either as synchronic, where, as neuroscience advances and increasingly explains actions, the person, as the source of action, breaks down into neural interactions and 'disappears' (Morse 2007), or as diachronic, where the person is fragmented into different motivational states, thereby calling into question their stable identity over time (Parfit 1973; 1987 [1984]; Dresser 1990). When considering the ethical issues surrounding the use of neurointerventions, attention is most often focused on the synchronous fragmentation of the person as an agent and a subject of responsibility.

Unlike these studies, this dissertation examines both the synchronic and diachronic fragmentation of the person together, as aspects of the same problem, which allows for a justification of the importance of temporality in

the context of criminal situations and in the application of criminal liability. The key contribution of this dissertation to the ethical discourse on the application of neurointerventions is the conceptualisation of the moral right to control and determine one's internal motivational structure over time as the basis for rejecting coercive neurointerventions. Typically, in this discourse, the question of the application of neurointerventions is linked to the concept of autonomy as an ideal of character traits. For example, when considering the authenticity or rationality of the choices made by an agent affected by neurointerventions. This dissertation draws on another concept identified by Feinberg (Feinberg 1986), namely, autonomy as the sovereign right to make fundamental decisions about one's own life. The application of this concept—which Feinberg himself considered only within the framework of limiting criminalisation—to the consideration of the moral limits of punishment allows us to formulate a fundamental objection to coercive neurointerventions. When the limits of neurointerventions are considered in the context of rights, the rights to bodily (Tesink et al. 2023) or mental (Bublitz and Merkel 2014) integrity are typically distinguished. The moral right to govern and determine one's internal motivational structure over time is more specific and, to my knowledge, has not yet been formulated and substantiated in the philosophy of criminal law.

This right also serves to justify the temporal aspect of the concept of control, which is crucial for the attribution of responsibility, and its significance. Unlike in the dominant neoclassical liberal theories, where the justification for the application of criminal liability is usually formulated in terms of certain concepts of rational choice (Husak 2016) or action (Moore 1993; Duff 2007), this dissertation formulates an alternative concept of bad self-governance as the locus of criminal liability, which is grounded in the capacity and right to govern oneself over time.

The fundamental questions of this dissertation relate to coercion and its limitation. The limitation of coercion appears in it as a fundamental problem of the philosophy of liberalism. Accordingly, the dissertation avoids what Robert Nozick called 'coercive philosophy' (Nozick 1981: 4–8), that is, the attempt to present considerations, ideas and arguments as compelling any rational person to accept them. Instead, the dissertation presents explanations and arguments underpinning a specific approach to fundamental questions concerning criminal law in liberal democracies and specific answers to them.

Conclusions. This research examined the contemporary discourse on the philosophy of criminal law and the dominant liberal theories of criminal law within it. This involves considering what place ideas associated with the

conventional conception of the person—such as autonomy, action based on rational choice, responsibility, and merit—should still occupy in criminal law theory and practice. The central question raised is whether, with this conception of the person in flux and given the growing potential of neurointerventions to influence and alter individuals, liberal theories can still justify robust conceptual limits on coercion. The central conclusion of the study is that they can, and that the restrictions grounded in these theories are stronger than those of the main alternative theoretical approaches. The following statements elaborate on this and related findings of the study.

1. A theory of criminal law acceptable to liberal democracies must comply with the minimal requirement of political liberalism, which prohibits the use of coercive power of criminal law with an aim to suppress reasonable adherence to comprehensive doctrines.

- 1.1. Since the restriction of coercion against the individual is a fundamental aim of liberal democracies, the minimal requirement of political liberalism is grounded in a moral norm directed against coercion.

- 1.2. This prohibition on the use of coercion to suppress reasonable comprehensive doctrines is also justified by the fact that such suppression would inevitably lead to a transition to a nondemocratic regime.

2. This prohibition partly justifies the rejection of legal paternalism and certain forms of legal moralism in liberalism in the narrower sense, that is, in theories explicitly grounded in the principles and values of liberalism.

3. Qualified harm and moralistic principles, as negative criteria, are both acceptable and useful to liberal theory in the narrower sense.

- 3.1. The principle of harm to others, as limited by Feinberg through the concept of unjustified setback to interests, severely restricts the scope of potentially permissible criminalisation, thereby justifying the rejection of legal moralism and paternalism.

- 3.2. The moralistic principle adds wrongfulness constraint for a harm to be criminalizable and punishable, thus, justifying even stricter limitations on criminal law without reintroducing legal moralism in the sense rejected by the harm principle.

- 3.3. The requirement of moral responsibility as a necessary condition for criminal liability and punishment allows for the prohibition of punishing even in when a crime has been committed.

4. Two problems associated with advances in neuroscience—the disappearing person as a moral agent and subject of responsibility, and neurointerventions—pose serious challenges to liberal neoclassical theories of criminal law.

4.1. When doubts arise regarding a person's participation in making significant decisions and their ability to remain the same over time, the ideas of moral responsibility, just retribution and rational choice—traditionally associated with liberalism in criminal law—are undermined.

4.2. It becomes easier to justify manipulation and the forced alteration of a person when the person themselves or the characteristics associated with them disappear from the interpretation of actions.

4.3. Liberalism cannot easily reject coercive neurointerventions, as they are partly justified by the aim of protecting individuals from harm inflicted by others.

5. The rejection of coercive neurointerventions is grounded in the concept of autonomy as a sovereign right.

5.1. Autonomy as a sovereign right is compatible only with a temporary and limited reduction of a person's autonomous domain. The complete elimination of autonomy would negate the very idea of sovereign right.

5.2. The right to decide on one's own internal motivational structure and its modification should be taken as sovereign and inalienable. It is grounded in the rejection of paternalism and, in part, in the minimal requirement of political liberalism.

5.3. The right to decide on one's internal motivational structure underpins the rejection of coercive neurointerventions and the preservation of the possibility of voluntary consent to neurointerventions.

6. The concepts of autonomy and control underpin the responsibility of the divided subject.

6.1. Since the question of control is important in all criminal situations, unlike rational choice or action, the criterion of control is more fundamental than rational choice or action and it is consistent with other gradable qualities important to criminal law, including responsibility.

6.2. Therefore, liberal theory should accept control as the fundamental requirement for criminal responsibility.

6.3. The concept of gradable, time-varying control provides a basis for rejecting moral responsibility scepticism by showing that the control relevant to responsibility cannot be limited to the control had at the moment of action.

6.4. Autonomy can be attributed to a divided subject if the subject's motivational resources are capable of forming a level of reflection and self-governance. It is the possession of this capacity, rather than its exercise, that forms the basis of responsibility.

6.5. Since responsibility can be attributed to a self-governing entity, it can be attributed to a person regardless of their lack of internal unity or metaphysical free will.

6.6. The universal locus of criminal responsibility, once the requirement of rational choice is rejected, is bad self-governance, which failed to prevent the committing of a crime.

7. Neoclassical mixed theories based on such concepts of autonomy and control place stricter limits on coercion than the main alternative frameworks of punishment theory.

7.1. Since neither the analysis of Rawls' texts, nor the possibility of rejecting narrow retributive arguments provide sufficient grounds for the general rejection of retributivism, the concept of just desert, as placing limits on punishment can be a part of a liberal criminal law grounded in political liberalism.

7.2. As part of liberal criminal law, this idea gives neoclassical theories an advantage over purely utilitarian alternatives. Neither the public safety, nor the rehabilitative, nor the reform models impose such strong conceptual constraints on punishment.

7.3. The treatment model failed to resolve the fundamental problems that existed during the period of its dominance in the late 19th and first half of the 20th centuries and partly led to the ultimate rejection of this model, including the problem of indeterminate sentences and the lack of strict limitations on infringements of autonomy. Consequently, these problems remain grounds for rejecting this model.

7.4. Abolitionist and restorative justice theories do not impose strict conceptual limits on punishment. The denial of the punitive and coercive nature of the measures they employ only makes it harder to limit coercion.

7.5. An argument against liberal theories, claiming that the placing of limits to pain masks the very fact that punishment is a wilful infliction of pain, can be reasonably rejected, given that punishment necessarily involves a temporary and limited restriction of autonomy, but it does not necessarily involve pain.

7.6. Restorative justice theories may serve as a source of criticism for neoclassical theories, but they cannot replace them without imposing systemic constraints on punishment.

7.7. Assuming that punishment necessarily involves a temporary and limited restriction of autonomy, but does not necessarily involve pain, mixed, neoclassical theories and restorative justice theories may converge. However,

in this case, the ideas of neoclassical theories should prevail, as they provide a firmer conceptual basis for limiting permissible coercion.

Since the main focus of this study is on the limitations the liberal theory places on criminal law, its primary objectives were to examine and further develop the conceptual resources of this theory in particular. Here, only the main alternative theoretical approaches and the constraints on punishment most frequently presented by them or logically derived from their fundamental principles were considered. A more in-depth examination of these theoretical approaches, along with an analysis of specific arguments, would enable a more detailed comparison of the limits placed on criminal law across different theories. Furthermore, the dissertation provides an answer only to the general question of the application of neurointerventions in criminal justice. As neuroscience continues to advance and the variety of neurointerventions increases, a more detailed analysis of them and their applications could potentially provide a basis for a moral specific ethical requirements for their use resulting in a more comprehensive moral theory.

Finally, the dissertation presents only an outline of a liberal theory of criminal law, grounded in the concepts of autonomy and control, as well as this theory's answers to some fundamental questions regarding the moral limits of criminal law. On the one hand, many specific questions that this theory could address are left for future research, such as the principles for determining permissible criminal sanctions, the justification for the moral relevance of the distinction between actual harm and attempted harm, and other fundamental problems in criminal law. On the other hand, fully defining the relationship between politics, morality, and law, and identifying all the essential, morally acceptable features of criminal law under a liberal political regime also remains a goal for future philosophy. Hopefully, this research has contributed to progress toward that goal.

PUBLIKACIJŲ SĄRAŠAS

Straipsnis:

1. Šataitis, G., 2024. Akrasijos samprata D. Husako baudžiamosios atsakomybės teorijoje ir alternatyvios sampratos pranašumai. *Problemos*, 105, p. 116–129. DOI: 10.15388/Problemos.2024.105.9.
2. Šataitis, G., 2025. D. Parfito reduktyvizmo iššūkiai baudžiamosios teisės teorijoms. *Problemos*, 107, p. 134–147. DOI: 10.15388/Problemos.2025.107.10.

UŽRAŠAMS

Vilniaus universiteto leidykla
Saulėtekio al. 9, III rūmai, LT-10222 Vilnius
El. p. info@leidykla.vu.lt, www.leidykla.vu.lt
bookshop.vu.lt, journals.vu.lt
Tiražas 15 egz.